

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА

Г. В. Ташченко

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ПЕРЕКЛАДУ**

Конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр»
факультету іноземних мов

Харків – 2021

УДК 81'25(042.3)
Т25

Рецензенти:

Вікторія МИРОШНИЧЕНКО – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»;

Ірина ТКАЛЯ – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол №5 від «26» квітня 2021 року)*

Т25 Тащенко Г. В. Актуальні проблеми теорії та практики перекладу : конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» факультету іноземних мов. Харків : друкарня «Мадрид», 2021. 168 с.

Конспект лекцій пропонує огляд головних проблем сучасного перекладознавства як теоретичного, так і практичного характеру, що складає основу подальшого розвитку фахової компетентності майбутніх перекладачів. Конспект розрахований на студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» денної та заочної форм навчання факультету іноземних мов.

УДК 81'25(042.3)

© Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна, 2021
© Тащенко Г. В., 2021

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Лекція № 1. Становлення перекладознавства як дисципліни та поточні завдання.....	5
Лекція № 2. Чинники здійснення перекладу. Типологія перекладів	15
Лекція № 3. Проблема перекладності.....	25
Лекція № 4. Стратегії перекладу.....	35
Лекція № 5. Еквівалентність перекладу.....	46
Лекція № 6. Норма перекладу.....	56
Лекція № 7. Способи перекладу та перекладацькі трансформації...	66
Лекція № 8. Семіотичні проблеми перекладу.....	76
Лекція № 9. Переклад і прагматика.....	86
Лекція № 10. Інтерсеміотичний переклад.....	97
Лекція № 11. Жанрові проблеми перекладу.....	107
Лекція № 12. Переклад наукових текстів. Проблема відтворення термінології.....	118
Лекція № 13. Художні тексти як перекладацька проблема.....	127
Лекція № 14. Культурологічний аспект перекладу.....	138
Лекція № 15. Безеквівалентна лексика та її переклад.....	150
Список використаних джерел.....	161

ПЕРЕДМОВА

Курс лекцій з «Актуальних проблем теорії та практики перекладу» є одним з базових для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

У конспекті лекцій коротко розглядаються головні питання, якими займається сучасне перекладознавство, та їх зв'язок з перекладацькою практикою. У межах курсу студенти знайомляться з основними віхами становлення перекладознавства як самостійної наукової дисципліни та фундаментальними проблемами, що цікавили теоретиків та практиків перекладу з давніх часів, проте все ще залишаються предметом дискусій. Серед них концепції перекладності / неперекладності, поняття еквівалентності як критерію якості перекладу, а також стратегій та способів перекладу і перекладацьких трансформацій, що покликані забезпечити її досягнення.

Курс враховує міждисциплінарний характер перекладознавства та висвітлює його зв'язки з іншими галузями знань. У фокус вивчення потрапляють семіотичні, та зокрема прагматичні аспекти перекладу, що визначають його специфіку як форми міжкультурної комунікації. Особлива увага приділяється соціо-культурній природі перекладу. З одного боку, розглядається вплив на діяльність перекладача жанрово-стилістичних особливостей оригіналу, що визначаються суспільною метою, досягненню якої слугує. З іншого, розкривається значення міжкультурних відмінностей, що скеровують реципієнта в інтерпретації тексту.

Конспект лекцій ґрунтується на працях провідних фахівців у галузі перекладознавства та охоплює як традиційні проблеми перекладознавства теоретичного характеру, так і сучасні тенденції в галузі перекладу, такі як зростання попиту на віддалений переклад та послуги з локалізації, переклад у сфері кіно тощо.

ЛЕКЦІЯ 1. СТАНОВЛЕННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ЯК ДИСЦИПЛІНИ ТА ПОТОЧНІ ЗАВДАННЯ

Переклад – це особливий вид діяльності людини, що спрямований на подолання бар'єрів у людському спілкуванні, які пов'язані з мовним різноманіттям. Він є важливою формою вербальної комунікації між людьми, що говорять різними мовами і належать до різних культур. Така комунікація може успішно здійснюватися лише за умови посередництва перекладача, що сприймає повідомлення однією мовою та відтворює іншою.

Перекладацька практика набагато випередила теорію. Переклад як діяльність виник у зв'язку із суспільними потребами. Незважаючи на те, що перекладознавство як самостійна дисципліна, виникло відносно нещодавно, це не означає, що не було спроб пояснити його сутність, мету, способи вирішення різноманітних перекладацьких проблем. У своїй роботі перекладачі постійно стикалися з необхідністю обирати між різними варіантами перекладу, дотримуватися тих чи інших вимог часу, вирішувати різнорівневі перекладацькі проблеми. Причин більшості своїх рішень перекладачі не усвідомлювали, однак іноді перекладачі замислювалися над своїми діями, намагалися їх пояснити, тому не дивно, що саме перекладачі стали першими теоретиками перекладу, які намагалися сформулювати принципи перекладу, узагальнити власний практичний досвід. Висловлені ними позиції не завжди склалися у послідовні теорії, проте вони становлять безумовний інтерес з позицій відстеження поглядів на переклад, вимог до нього на різних історичних етапах.

Ще в античності перекладачі цікавилися проблемою близькості перекладу до оригіналу. Ранні переклади Біблії, зокрема, характеризувалися високим ступенем буквалізму, у результаті чого тексти часто ставали майже повністю незрозумілими. У подальшому перекладачі намагалися обґрунтувати потребу більшої свободи перекладача, що дало б йому можливість відтворювати смисл оригіналу. Уже в перших дискусіях щодо

переваг та недоліків буквального і вільного перекладу проглядалися питання, що й досі турбують як теоретиків, так і практиків перекладу. Перекладачі замислювалися на збереженням впливу, що притаманний оригінальному тексту та намагалися висунути вимоги, яких мав би дотримуватися перекладач, щоб якісно виконати переклад. Так, французький гуманіст і перекладач Етьєн Доле вважав, що перекладач повинен керуватися наступними принципами:

- Перекладач повинен досконало розуміти зміст тексту, що перекладається і наміру автора, якого він перекладає;
- Перекладач має досконало володіти як мовою, з якої він перекладає, так і мовою на яку він перекладає;
- Перекладач повинен уникати тенденції перекладати послівно, що викривило б зміст оригіналу і знищило б красу його форми;
- Перекладач має застосовувати у перекладі загальновживані мовні форми;
- Перекладач повинен у відповідній «тональності» передати загальне враження, що закладено в оригіналі.

Існує практика «прикрашального» перекладу, яка отримала особливо широке поширення серед французьких перекладачів вісімнадцятого століття. Французи в цю епоху вважали себе «законодавцями» досконалого смаку, вимогам якого, на їхню думку, не відповідали літературні твори інших народів, що вважалися «варварськими». При перекладі творів таких «варварів» (до яких належали і В. Шекспір, і М. де Сервантес, і багато інших видатних письменники і поети) від перекладача вимагали виправлення оригіналу, щоб зробити його приємним для відвідувачів французьких салонів. Тому перекладачі отримували право додавати щось своє або вилучати те, що здавалося їм неприйнятним або грубим. Так французький перекладач Л. Стерна прямо заявив, що жарти та гостроти англійської гумориста йому здаються невдалими і замінив їх своїми.

Протиставлення буквального і вільного перекладу зберіглося і пізніше, коли вибір однієї з цих перекладацьких стратегій визначався вже не характером тексту, що перекладається, а загальним підходом перекладача, його розумінням мети своєї роботи. Різниця таких підходів особливо чітко виражалася в художньому перекладі. Тут прихильники буквального перекладу були переконані, що тільки такий переклад може бути вірний оригіналу, що завдання перекладу і полягає в максимальному копіюванні вихідного тексту. Їх опоненти заперечували, що саме буквальний переклад ніколи не буде вірним, оскільки він не передає найголовніше – художню цінність оригіналу і не створює повноцінного тексту мовою перекладу.

Переклад завжди відігравав важливу роль у розвитку як окремих націй, так і світової культури в цілому. Незважаючи на те, що перекладацька діяльність здійснювалася з давніх часів, статус перекладознавства як окремої дисципліни було визнано лише у XX ст. Після Другої світової війни надзвичайно зросла кількість контактів на міжнародному рівні, а отже і роль перекладу. Відбулися значні кількісні і якісні зміни, які позначилися як на самому характері перекладацької діяльності, так і на вимогах, що ставилися до перекладу і перекладачів. Різко зросли масштаби перекладацької діяльності, з'явилися нові види перекладу, значно більшу роль отримав інформативний переклад на відміну від художнього, що превалував у попередні століття.

Основи сучасного перекладознавства було закладено лінгвістами, що почали вивчати переклад не тільки як індивідуальну творчість перекладача, а і як специфічну діяльність, за умов якої вибір мовних одиниць визначається особливостями оригіналу. Відповідно увагу привертають не тільки норми, яким має слідувати перекладач, але й об'єктивні співвідношення між одиницями вихідної та цільової мови, а також суб'єктивні чинники добору еквівалентів у конкретній ситуації здійснення перекладу. Матеріалом для таких розвідок слугували тексти оригіналів та перекладів, що дозволяли робити певні узагальнення. Після визначення кореляції між різними мовними

одинацями робилися спроби формулювання рекомендацій для перекладачів, що дали б їм змогу зробити правильний вибір на користь того чи іншого варіанту перекладу.

З позицій теорії наукового знання для виділення нової галузі у самостійну науку необхідно виконання трьох умов. Нова наука повинна мати власну об'єктивну сферу, унікальну предметну сферу та характерний термінологічний апарат. Об'єкт науки дає відповідь на запитання, на що спрямоване пізнання. Предмет науки розкриває, що саме в об'єкті вивчає ця наука. Як і кожна дисципліна, перекладознавство характеризується власним об'єктом, предметом, метою та завданнями. Наука про переклад вивчає не тільки безпосередньо процес перекладу, але й умови породження вихідного тексту, умови сприйняття перекладеного тексту, соціальний статус комунікантів, мовленнєву ситуацію, різні супутні явища, що входять до поняття комунікації з використанням двох мов, що, на думку багатьох учених, і становить об'єкт перекладознавства. Предметом перекладознавства є власне переклад, що призвело до потреби відповісти на запитання про його сутність, закономірності проходження та результати міжмовної комунікації.

Р. К. Миньяр-Белоручев визначає переклад як особливий вид комунікації з використанням двох мов. Тому, на його думку, теорії перекладу слід не обмежуватися суто лінгвістичним аспектом процесу перекладу, потрібно також вивчати і умови породження вихідного тексту, умови сприйняття перекладеного тексту, соціальний статус комунікантів, мовну ситуацію та інші явища, що входять у складне поняття комунікації з використанням двох мов. Ототожнення об'єкта і предмета теорії перекладу фактично відбувається у В. Н. Комісарова. Цей дослідник, також як і Р. К. Миньяр-Белоручев, розглядає переклад у рамках міжмовної комунікації.

Переклад – це результат перекладацького процесу, тобто новий усний або письмовий текст мовою перекладу. Переклад як процес та переклад як результат тісно взаємопов'язані, одне неможливе без іншого. Характером процесу перекладу, якщо відомі його окремі етапи, можна пояснити певні

елементи перекладеного тексту, що став його результатом. І навпаки на основі особливостей тексту перекладу у співвідношенні з оригіналом стає можливим робити припущення про протікання процесу перекладу.

Ці два трактування перекладу, що розповсюдилися на межі XX-XXI століть, призвели до виділення двох відмінних дослідницьких позицій. Перша полягає в аналізі співвідношення перекладу з оригіналом як двох пов'язаних між собою мовленнєвих творів, що вже склалися. Друга вивчає процес перекладу, намагаючись його змодельювати, а також прогнозуючи можливі варіанти його реалізації на основі мовних та позамовних чинників.

Існує багато визначень терміну переклад, що залежить від цілей та поглядів вченого, школи, до якої він належить, а також етапу розвитку перекладацької науки.

А. В. Федоров вважав, що перекласти означає виразити вірно і повно засобами однієї мови те, що вже виражено засобами іншої. Таким чином, дослідник вважає переклад, у першу чергу, передачею смислового навантаження. Його увага зосереджена на текстах оригіналу та перекладу, тобто переклад розглядається з позицій результативності процесу.

Л. С. Бархударов робить акцент на вивченні перекладу як процесу трансформації при переході від тексту оригіналу до тексту перекладу, розглядаючи переклад як міжмовне перетворення або трансформацію тексту однією мовою у текст іншою мовою.

Л. О. Черняховська визначає переклад як перетворення структури мовленнєвого твору, у результаті чого за умови незмінного плану змісту, одна мова замінюється іншою. Увага дослідниці зосереджена на структурі текстів оригіналу та перекладу, що визначається структурами мов, що взаємодіють.

Переклад – це надзвичайно складне явище, на яке впливає ціла низка чинників, саме тому настільки важко визначити предмет перекладознавства як науки. В. Н. Комісаров правомірно стверджує, що протиставляти процес результату було б необґрунтованим. Саме результат становить ту реальність,

на основі якої можна робити припущення стосовно того, як відбувався процес, який безпосередньо спостерігати неможливо. За В. Н. Комісаровим, переклад – це вид мовного посередництва, повністю орієнтований на оригінал. Переклад розглядається як іншомовна форма існування повідомлення, що міститься в оригіналі. Іншими словами, тексти оригіналу та перекладу вважаються комунікативно рівноцінними, тобто здатними виконувати ту саму функцію в різних умовах комунікації. Відповідно, завдання перекладу – забезпечити міжмовну комунікацію, за якої текст мовою рецептора міг би повноцінно замінити оригінал.

Лінгвістична теорія перекладу має справу з текстами вихідною мовою та мовою перекладу, а також з процесом перетворення тексту оригіналу на текст перекладу. Перекладацька діяльність носить посередницький характер. А це означає, що для створення повноцінного перекладу перекладач повинен брати до уваги особливості автора вихідного повідомлення та одержувачів цільового повідомлення, їхні знання, досвід, а також особливості сприйняття людей, що впливають на інтерпретацію.

Сучасні підходи розглядають переклад не тільки як міждекстове перетворення, але і як особливий вид людської діяльності, що носить соціальний, культурний, подекуди політичний характер.

В. С. Виноградов визначає переклад як викликаний суспільною необхідністю процес і результат передачі інформації (змісту), що виражені в письмовому або усному тексті однією мовою, завдяки еквівалентному тексту іншою. Так, В. С. Виноградов комплексно відображає розуміння перекладу як процесу і результату, вказуючи на його суспільне значення.

І. С. Алексєєва бачить переклад як діяльність, яка полягає у варіативному перевираженні, перекодуванні тексту, породженого однією мовою, на текст іншою мовою. У концепції дослідниці переклад постає перш за все як результат діяльності одного суб'єкта – перекладача – з притаманними йому психологічними та професійними характеристиками.

М. К. Гарбовський стверджує, що переклад – це суспільна функція комунікативного посередництва між людьми, що користуються різними мовними системами, яка реалізується у ході психофізіологічної діяльності білінгва з відображення дійсності на основі індивідуальних характеристик інтерпретатора, що здійснює перехід від семіотичної системи до іншої з метою еквівалентної, тобто максимально повної, але завжди часткової передачі системи смислів, що закладені у вихідному повідомленні, від одного комуніканта до іншого. На думку Р. К. Міньяр-Белоручєва, переклад – процес, що реалізується у формі психічного акту та полягає у тому, що мовленнєвий твір (текст або усне висловлення), яке виникло однією – вихідною – мовою, відтворюється іншою – мовою перекладу.

Переклад – це діяльність людини, що регулюється широким спектром чинників соціального, психологічного, філософського, культурного характеру тощо. Всебічне вивчення процесу перекладу дозволяє відповісти на запитання про його сутність, закономірності проходження та результати.

Переклад здійснюється на основі мови, однак нею далеко не вичерпується. Для якісного перекладу потрібно враховувати особливості спілкування, пов'язані з культурою народів чи окремих індивідів, що взаємодіють. У процесі перекладу також беруть участь різні люди, що вимагає вирішення низки проблем психофізіологічного, соціологічного, етичного характеру. Зважаючи на присутність в акті перекладу зазначених особливостей, вони мають враховуватися теорією перекладу. З цієї причини перекладознавство тісно взаємодіє з цілою низкою суміжних наукових дисциплін. У перекладі стикаються різні культури, різні особистості, різні способи мислення, різні літератури, епохи, традиції та цінності. Перекладом цікавляться культурологи, етнографи, психологи, історики, літературознавці, і різні аспекти перекладацької діяльності можуть слугувати об'єктом вивчення в рамках відповідних наук. До таких наукових галузей відносяться як лінгвістика та літературознавство, на основі яких перекладознавство сформувалося як незалежна дисципліна, так і філософія, психолінгвістика,

соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика та ціла низка інших наукових напрямків.

Контрастивна лінгвістика займається зіставленням двох або більше мов з метою виявлення їх відмінностей та схожих характеристик. Фактично перекладознавство постало на основі контрастивної лінгвістики, яка формувалася ще з епохи Відродження, фіксуючись у зіставних граматиках. Розвиток контрастивної лінгвістики призвів до створення типологічної класифікації мов. Для перекладознавства важливим є вивчення проявів одного і того самого явища у різних мовах. Завдяки цьому розвинулася теорія міжмовних відповідностей у перекладознавстві. Контрастивна лінгвістика порівнює мови у синхронному зрізі. Мови зіставляються на рівні граматики, лексики, стилістики тощо. Важливим етапом в історії контрастивної лінгвістики була робота Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне

«Порівняльна стилістика французької та англійської мов» (1958 р.), у якій автори фактично ототожнювали порівняльну стилістику та теорію перекладу.

Семантика вивчає структуру значення на рівні слів, речень, навіть текстів.

Питання сенсу повідомлення і полягає в тому, яке значення транслюють окремі його складові, а проблема відтворення смислу оригіналу є центральною для перекладача. Для оптимізації перекладацької діяльності корисним є семантичний покомпонентний аналіз, що полягає у розкладанні смислу слова на мінімальні компоненти, семи. Застосування компонентного аналізу у перекладознавстві є необхідним, оскільки більшість одиниць однієї мови не співпадають за семантичним складом з одиницями іншої. Відповідно виникає необхідність виявляти найбільш релевантні семантичні компоненти слова у конкретному контексті.

Перекладознавство активно взаємодіє із семіотикою, яка вивчає кодові системи, до яких входить і мова. Плідно застосовуються семіотичні дослідження, які ґрунтуються на розумінні перекладу як процесу породження знаків та обміну ними. Самі тексти оригіналу та перекладу розглядаються як

складні знаки, що потребують перенесення з однієї семіотичної системи в іншу (з мови до мови, з культури до культури).

Перекладознавство пов'язано також з філософією, особливо з тією її частиною, яка займається проблемами філософії мови. При цьому виділяються найбільш загальні принципи функціонування мови в сенсі ролі, яку вона відіграє в людському суспільстві. Ще однією важливою точкою перетину перекладознавства з філософією є його взаємодія з герменевтикою, що вивчає процес розуміння (в перекладацькій діяльності) як діалектичний процес накопичення знань; перекладу як творчої мовної поведінки тощо.

Соціолінгвістика розглядає взаємодію мови та суспільства. Як перекладацька діяльність, так і текст як її результат зазнають впливу соціальних чинників. На думку О. Д. Швейцера відбиття соціального життя у міжмовній комунікації є важливим аспектом соціолінгвістичного напрямку у перекладі. З-поміж іншого, перекладацька діяльність передбачає відтворення реалій соціального життя, диференціації суспільства, що визначає і диференціацію мови. Мова соціально детермінована, що не може не впливати на переклад. Соціальна варіативність може відбиватися у мовленні персонажів художніх творів, політичних реаліях тощо. Вживання мови визначається соціальною ситуацією, а також різними взаємовідносинами (класовими, професійними, рівнем освіти, віком тощо). У результаті цього виникають жаргонізми, діалектизми, терміни, відмінності соціального характеру можуть охоплювати навіть фонетичний та синтаксичний рівні. Однією із найскладніших проблем для перекладача є адекватне відбиття соціальних відносин. До кола питань, що розглядаються теорією перекладу входить і встановлення соціальної норми, вимог до перекладача з точки зору як процесу, так і результату його діяльності. Яскравим прикладом може слугувати Біблія. В епоху Середньовіччя висувалася вимога буквального перекладу, збереження кожного компоненту священного писання, з часом підхід до відтворення навіть цього тексту змінюється. Перекладачі починаються орієнтуватися на сенс, а не на форму.

Корелює переклад і з психолінгвістикою та когнітивістикою. Переклад є суспільним явищем, він може існувати тільки в суспільстві індивідів, наділених здатністю мислити абстрактно, висловлювати свої уявлення про навколишній світ в умовних знаках, домовлятися між собою про значення і взаємозв'язки між цими знаками. Громадський статус перекладу ставить його в залежність від цілого ряду соціальних факторів. Соціальний статус комунікантів, в тому числі і самого перекладача, суспільна значущість кожного перекладу, умови комунікації та багато інших чинників зумовлюють як протікання самого процесу перекладу, так і властивості створюваного перекладачем продукту. Переклад є найскладнішою інтелектуальною діяльністю, тобто психофізичним процесом відображення свідомістю перекладача деякої реальності. Складність перекладацького відображення дійсності полягає в тому, що сприймає він вже відображені чужою свідомістю факти дійсності. Ця двоїстість відображення і лежить в основі перекладу як психічного процесу. Сприйняття перекладачем відображеної дійсності, зафіксованої у формах вихідного тексту, також відбувається по-різному. Оригінальний текст може надходити за допомогою зорового або слухового каналу, один раз або необмежену кількість разів, в комфортній психологічній обстановці або в умовах стресу. Від того, як сприймає перекладач «свою реальність», залежать характеристики створюваного ним продукту.

Теорія і практика перекладу перетинаються з культурологією, оскільки вже стало аксіомою, що переклад – це не просто міжмовна транспозиція, це спілкування культур. Культура яскраво проявляється в мові, тому переклад слід визнати не тільки засобом міжмовного спілкування, а й спілкування міжкультурного. Перекладознавство має враховувати досягнення культурної антропології, історії, етнографії, релігієзнавства. Без знання особливостей культури, історії, етичних норм, релігійних поглядів спільнот, що взаємодіють при перекладі, не можна говорити про забезпечення якісної комунікації між ними.

Основні труднощі, з якими стикається перекладач, пов'язані з особливостями мов і способами їх використання для найменування об'єктів і опису ситуацій. Тут можна виділити три типи труднощів: специфічність семантики мовних одиниць, розбіжність «картин світу», створюваних мовами для відображення позамовної реальності, і відмінності в самій цій реальності, описуваній у перекладних текстах. Мовні одиниці – це не просто ярлики, що застосовуються для позначення відповідних об'єктів. У кожного мовного знаку є стійке, йому одному властиве значення, і ці значення у одиниць різних мов, як правило, не збігаються. Тому переклад ніколи не зводиться до простої заміни однієї форми на іншу, і перекладачеві доводиться постійно вирішувати, значення яких одиниць мови перекладу найбільш відповідають змісту оригіналу. Однак подолання мовних бар'єрів, як за допомогою перекладів, так і за допомогою мов-посередників набагато простіше, ніж подолання культурних бар'єрів. І переклад відіграє тут провідну роль, оскільки тільки за наявності фонових знань і володіння ситуативними реаліями, перекладач може досягти успіху. Тобто на перекладача покладається функція консультанта з міжкультурної комунікації, якщо ж робиться письмовий переклад – він додає необхідні коментарі і примітки до тексту, ініціатором яких виступає він сам.

Перекладознавство пов'язане з нейронаукою, психофізіологією, воно застосовує надбання теорії комунікації, методи математичної статистики, тощо. Безумовно, переклад найтісніше пов'язаний з науками філологічного циклу, проте його багатогранність цим не обмежується, що вимагає залучення і інших наукових напрямків.

ЛЕКЦІЯ 2. ТИПОЛОГІЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Діяльність перекладачів здійснюється за різних умов, що накладають на неї власні обмеження. Тексти можуть відрізнятися за тематикою, жанровою приналежністю, стилістичними особливостями. Зовнішні умови

реалізації перекладацької діяльності також можуть значно відрізнятися. Залежно від специфіки тексту та формату роботи до перекладача можуть висуватися різні вимоги як стосовно точності та повноти передачі змісту тексту, так і мовно-стилістичного оформлення. Різні види перекладів також передбачають різні комплекси навичок та фонових знань. При цьому чинники, що визначають перекладацьку діяльність, можна розподілити на дві широкі категорії: постійні та змінні.

До об'єктивних чинників, що завжди присутні в будь-якому акті перекладу, відноситься мова. Об'єктивні співвідношення між мовами, що контактують у процесі перекладу, є релевантними незалежно від зовнішніх умов, за яких працює перекладач.

Змінні чинники перекладу охоплюють:

- особливості тексту перекладу;
- умови здійснення перекладацької діяльності;
- особи, що залучаються до перекладацького процесу.

Особливості цільового тексту включають зокрема його функціональне навантаження. Залежно від цілей автора повідомлення (усного або письмового) текст може бути орієнтований на те, щоб поінформувати реципієнта, викликати в нього певні емоції, переконати виконати певні дії тощо. Найчастіше вплив тексту є комплексним. Проте залежно від домінантної функції розрізняють інформативний та художній переклад. Таку класифікацію можна вважати жанрово-стилістичною, оскільки основним призначенням інформативних текстів є передача інформації, у той час як художні тексти більшою мірою апелюють до почуттів реципієнта, його відчуття прекрасного. До інформативних текстів належать наукові праці, офіційні документи, матеріали газет / журналів, супровідна документація до різноманітних приладів тощо. Більш детальна їх класифікація ґрунтується на тому, до якої галузі та функціонального стилю належить певний текст, що також впливає на дії перекладача. До художньої літератури належать прозові,

поетичні та драматичні твори, основною функцією яких є художньо-естетична.

На сьогодні також зростає обсяг текстів, що спрямовані на переконання, це стосується як рекламної продукції, так і маркетингових текстів різного характеру, комерційних пропозицій тощо. Такі тексти мають на меті з одного боку розповісти про товар / послугу тощо, а з іншого апелюють до емоційної сфери, оскільки їх основною метою є привабити клієнтів. Якщо інформаційна складова такого повідомлення зазвичай не становить значних труднощів для перекладача, то збереження належного рівня переконливості може залежати від культурних, соціальних, географічних відмінностей тощо.

До різних типів текстів ставляться різні вимоги з точки зору їх точності та близькості до оригіналу. Якщо інформативні тексти передбачають найвищий ступінь відповідності оригіналу, для художніх текстів, а також текстів, спрямованих на переконання реципієнта, принциповим є збереження максимально близького впливу на цільову аудиторію. З точки зору художніх творів (особливо поезії) перекладач повинен створити текст, що характеризувався б високим рівнем художньої образності та передавав цінності, закладені в оригіналі. Іноді це вимагає певного відходу від оригіналу. Певних трансформацій можуть зазнавати і маркетингові матеріали, оскільки їхня якість визначається тим, наскільки вони здатні переконати реципієнта придбати товар або скористатися послугою.

Такий розподіл є найбільш узагальненим та визначається первинною функцією текстів, що повинна зберігатися перекладачем. Проте усередині кожної із зазначених категорій існують різні жанри, які потребують дослідження з перекладознавчої точки зору. Кожен жанр характеризується власними особливостями, як мовними, так і структурними. Знання таких особливостей сприяє належному функціонуванню тексту перекладу у цільовому суспільстві, оскільки він відповідає очікуванням аудиторії відносно такого типу текстів.

Окрім того, дуже часто у випадку письмового перекладу відтворенню підлягають тексти, які були створені у різні часи, що може становити значні труднощі для перекладача. З одного боку, сама проблематика твору дуже часто тісно пов'язана з епохою, коли його було створено, а отже перекладач має зберегти ці відмінності у цільовому тексті, водночас забезпечуючи легкість для сприйняття. Окрім того, така часова віддаленість може виявлятися у вживанні архаїзованих лексичних одиниць. Таким чином, перед перекладачем постає завдання передати не тільки зміст таких лексем, але і їх архаїчний характер, чого не завжди можна досягти за рахунок об'єктивних відмінностей у розвитку мов, що контактують. У деяких випадках зазначена проблема може вирішуватися за рахунок архаїзації інших одиниць у цільовому повідомленні, якщо цей відтінок неможливо зберегти у тих фрагментах, яким притаманна архаїчність в оригіналі.

Свою роль відіграє і просторовий чинник. Географічна віддаленість має значення тією мірою, якою обумовлює відмінності у культурах, історії, умовах життя народу. У результаті текст оригіналу може містити лексичні одиниці, що позначають поняття, які не існують у реаліях іншої країни. Окрім того, культурна специфіка може знаходити прояв у певних відхиленнях від мовної норми, зокрема діалектному мовленні. Здебільшого цей аспект є релевантним для художнього перекладу, однак становить значні труднощі для перекладача через відсутність безпосередніх відповідників. Навіть якщо у мові перекладу також наявні її власні діалекти, їх застосування не відбиватиме специфіки місцевості, якій притаманна говірка оригіналу.

Як на процес, так і на результат перекладу впливають його учасники, до яких входить автор вихідного повідомлення, реципієнт перекладу та власне перекладач. Під час створення оригіналу автор орієнтується на певну аудиторію, аналогічним чином діє і перекладач, проте при цьому можливі дві ситуації. Якщо текст оригіналу та перекладу орієнтований на ту саму групу реципієнтів, які не віддалені у часі, від перекладача не вимагатиметься значної адаптації залежно від аудиторії. Проте якщо текст перекладу

передбачається для відмінної аудиторії (з іншим рівнем освіти, іншого віку або навіть з іншої епохи), перекладач модифікує оригінал, щоб забезпечити його адекватність для потреб реципієнта. Так, цільова аудиторія визначає дії перекладача, висуваючи до нього певні вимоги, що стосуються, зокрема, і логічності викладу, легкості для сприйняття тощо. Для усного перекладу також має значення артикуляція, манера говорити, достатня гучність голосу. Окрім того, на сучасному етапі, принаймні у контексті України, перекладачі часто мають працювати з текстами абсолютно різних тематик.

У письмовому перекладі передача інформації відбувається в одному напрямку, тобто співвідношення мов постійне, наприклад, з англійської на українську. В умовах усного перекладу співвідношення мов і напрямок перекладу можуть змінюватися. Наприклад, у ситуації «двостороннього перекладу» комуніканти обмінюються репліками, по черзі функціонуючи в ролі джерела і рецептора. Специфіка усного перекладу визначається також тим, що він здійснюється на основі двох різних видів мовленнєвої діяльності (слухання і говоріння) різними мовами. Таким чином, усний переклад – це складний психолінгвістичний процес, що поєднує знання мови, як рідної, так і іноземної, загальну ерудицію та психологічну готовність.

Усний перекладач також знаходиться в безпосередньому контакті з учасниками міжмовного спілкування. Він включений в ситуацію спілкування, є її учасником і може отримати зворотний зв'язок, тобто побачити реакцію одержувачів перекладу. Перекладач може аналізувати невербальну інформацію (жести, інтонацію, міміку, тон голосу), звертатися до дійсності і використовувати всю екстралінгвістичну інформацію: час і місце, а також будь-які факти реальної дійсності, знання яких допомагає правильно інтерпретувати значення мовних одиниць у висловленні. Однак робота в безпосередньому контакті може ускладнюватися шумом, різними перешкодами, специфікою акценту, дикції і манери мовлення оратора та іншими подібними факторами. Необхідність виступу перекладача перед аудиторією слухачів, також вимагає певної психологічної підготовки. Що

стосується письмового перекладача, то в більшості випадків він не отримує зворотного зв'язку.

Свою роль відіграють і умови, за яких здійснюється переклад. Залежно від цього переклад може розподілятися на усний та письмовий. Відповідно на діяльність перекладача впливає те, у якій формі він сприймає оригінал, та у якій продукує цільовий текст. Однією з найбільш важливих відмінностей між усним та письмовим перекладом є фактор часу. У випадку усного перекладу перекладач більш-менш жорстко обмежений у часі, тому він не має можливості тривалий час розмірковувати, підбираючи оптимальний варіант перекладу, він не може звертатися до довідкових джерел. На момент перекладу значення мають тільки знання та навички, якими перекладач володіє на той час. З цієї причини якість перекладу багато в чому залежатиме від засвоєння фіксованих відповідників, ступеню автоматизації навичок, загальної освіченості, що допоможе адаптуватися до тематики.

Ще одна відмінність полягає у тому, що у випадку письмового перекладу перекладач має доступ до всього тексту. Він має можливість ознайомитися з ним для цілісної інтерпретації, а в подальшому повертатися до певних фрагментів, якщо виникає така необхідність. Так само перекладач має змогу повертатися до окремих відрізків тексту з метою редагування, що не є можливим у випадку усного перекладу. З одного боку, перекладач має доступ лише до певного сегменту тексту, з іншого він не має змоги вносити корективи до того, що вже було перекладено. За умов письмового перекладу перекладач вносить зміни до цільового тексту стільки, скільки вважає за необхідне до того, як фінальну версію буде передано замовнику. У зв'язку із цим критерії стосовно точності та стилістичної виваженості усного та письмового перекладу значно відрізняються.

Усний переклад розподіляється на усний послідовний та синхронний залежно від того, чи відтворення оригіналу відбувається паралельно, або після того, як мовець завершив говорити. У випадку послідовного перекладу розмір фрагменту, що йому підлягає, може відрізнятися. Іноді перекладачеві

доводиться працювати з достатньо великими відрізками тексту, тому йому потрібно утримувати у пам'яті значний обсяг інформації. Якщо фрагмент оригіналу досить розлогий, перекладач застосовує систему скоропису, яка полягає у записі основної інформації, що міститься у вихідному повідомленні за допомогою системи символів, розташовуючи смислові блоки так, щоб мати можливість швидко відновити у пам'яті взаємозв'язки між ними на етапі відтворення тексту.

За умов синхронного перекладу перекладач відтворює текст майже одночасно з мовцем. Припустиме відставання складає всього 2-3 секунди. Оскільки цей вид перекладу є одним з найскладніших, його виконання передбачає використання технічних засобів. Перекладач працює у кабіні, він чує мовця через навушники і говорить у мікрофон. Такі умови виконання синхронного перекладу є необхідними, оскільки він вимагає надзвичайно високої концентрації уваги, і відповідно максимальної звукової ізоляції. Робота у кабіні блокує всі сторонні звуки, тому вони не заважають перекладачеві працювати. Робота синхронного перекладача вимагає певних психофізіологічних характеристик. Він має одночасно прослуховувати оригінал, перекладати цільовою мовою, не відстаючи від мовця і зберігаючи при цьому належну артикуляцію. Актуальними залишаються і вимоги стосовно оптимальної передачі смислу оригіналу, легкості сприйняття тощо. Для синхронного перекладача велике значення має здатність відокремлювати основну інформацію від вторинної та передбачати, що мовець може сказати далі на основі інформації, вже отриманої з промови, та власних фонових знань. Необхідними складовими роботи перекладача-синхроніста є розвинена короткострокова пам'ять, розумова витривалість та здатність працювати під тиском. Перекладачі-синхроністи завжди працюють у парі. Через значне навантаження, якого вони зазнають, максимальна тривалість роботи одного перекладача складає 30 хвилин.

Виділяють наступні навички усного перекладача:

- навички аудіювання;

- навички синхронізації мовленнєвих операцій;
- навички імовірного прогнозування.

Крім того, усний перекладач повинен вміти:

- аналізувати лінгвістичний і екстралінгвістичний контекст;
- готуватися до перекладу, тобто збирати попередню інформацію;
- виділяти основні смислові блоки висловлення і спиратися на них. Перелік особистих якостей усного перекладача включає:
- інтелектуальна гнучкість, швидкість реакції;
- вміння концентрувати увагу;
- знання етикету;
- відсутність страху перед публічними виступами;
- витримка;
- постава;
- фізична витривалість;
- дикція.

Існують також типи перекладу, що залучають елементи усної та письмової форми виконання. Так, перекладач може отримати текст в аудіо або відео-форматі, при цьому його переклад виконується письмово. Ще одним підвидом перекладу мішаного типу є переклад з аркушу. У такому випадку перекладач отримує текст у письмовому вигляді, однак відтворює його усно. Елементи перекладу з аркушу можуть застосовуватися при синхронному перекладі, коли перекладач заздалегідь отримує текст виступу, хоча в процесі мовець може вносити до нього корективи.

Нові соціальні тенденції призводять до подальших змін у характері перекладу та його функціях. Через бурхливий розвиток науки та технологій на сьогодні більша увага приділяється спеціалізованому, а не художньому перекладу. Окрім того, активні міграційні процеси призвели до появи т. зв. перекладу в соціальній сфері (*community interpreting*). Він здійснюється у надзвичайно різних контекстах: у лікарнях, навчальних закладах, судах, органах соціального захисту тощо. Як правило, перекладачі працюють

безкоштовно або за дуже невелику плату. Зазвичай послуги перекладу надаються мігрантам або біженцям, які покладаються на них, щоб зорієнтуватися в нових умовах. У більшості випадків такий переклад виконується послідовно, хоча іноді виникає потреба у послугах письмових перекладачів. Коли мігранти або біженці звертаються до офіційних установ, їх просять надати певні документи, комунікація з ними може передбачати листування або подання запитів тощо. Послуги перекладачів у соціальній сфері надаються, щоб забезпечити таким особам рівні права перед законом. Окрім того, тексти, що підлягають перекладу, часто характеризуються офіційним стилем, спеціалізованою термінологією, високим рівнем формальності. Водночас вони призначені для осіб, які здебільшого не мають достатнього рівня освіти, що вимагає певної адаптації з боку перекладача.

Розвиток технологій також сприяв появі нових типів перекладу. Зростання обсягу телеконференцій у міжнародному форматі призводить до необхідності у віддаленому перекладі (*remote interpreting*). Він передбачає послідовний або синхронний формат, можливо, з елементами перекладу з аркушу. Однак при цьому важливим чинником є достатнє технологічне оснащення, перекладач також має володіти потрібними навичками з його використання.

Зростання попиту на переклад призвело також до потреби у такій діяльності, як редагування машинного перекладу. Якщо замовник не вимагає високої якості перекладу з мовностилістичної точки зору, натомість йому потрібно ознайомитися зі змістом того чи іншого тексту, він може вимагати такої послуги. Це дозволяє пришвидшити виконання перекладу та заощаджує кошти замовника.

Потреба в оптимізації якості перекладу та його швидкості призвела також до появи систем автоматизованого перекладу (*CAT-tools*). Вони використовують технологію *Translation Memory*, яка базується на порівнянні тексту, що потрібно перекласти з даними, які зберігаються у попередньо створеній базі. Якщо система знаходить у базі збіг, вона пропонує

перекладачеві варіант, що був використаний попередньо. Бюро перекладів накопичують таку базу у процесі роботи, оскільки програма запам'ятовує тексти, що перекладалися раніше, та варіанти їх перекладу. Окрім того, якщо замовник надає власний словник основних одиниць, що можуть зустрічатися у поточному тексті, його також можна завантажити до програми, збіги з ним перекладач бачитиме так само, як і з базою пам'яті, накопиченою у процесі попередніх перекладів.

Системи автоматизованого перекладу (*Trados, SmartCat, Memsource* тощо) пришвидшують переклад, особливо якщо це стосується типових документів, наприклад, юридичних. Вони зберігають початковий формат оригіналу, що також заощаджує час, який перекладач може витратити на форматування цільового тексту. Згадане програмне забезпечення підвищує одноманітність перекладу. Для науково-технічних текстів характерне вживання термінології, яка повинна зберігатися протягом усього тексту, щоб уникнути двозначності. Оскільки система запам'ятовує раніше вжиті відповідники, перекладачеві не потрібно тримати у пам'яті, яким чином він відтворив той чи інший термін. На сьогодні володіння системами автоматизованого перекладу є однією з основних вимог до перекладачів на ринку праці. Такі навички дозволяють підвищити якість перекладу та збільшити кількість виконаних замовлень. Для замовників застосування цих технологій також є вигідним, тому що вартість перекладу з великою кількістю повторів зменшується.

На сучасному етапі також з'явився попит на послуги з локалізації. Локалізація – це багатоаспектний процес адаптації додатків програмного забезпечення до вимог і умов регіональних ринків та / або географічних зон інших країн. Термін локалізація почав використовуватися в лінгвістиці порівняно нещодавно, він прийшов зі сфери бізнесу і міжнародного технічного співробітництва. Появі цього феномена сприяв початок бурхливого розвитку інформаційних процесів, бізнесу та міжнародного співробітництва в сфері технологій. Локалізація здійснюється у результаті

мовного посередництва, шляхом використання учасниками комунікативного акту мови міжнародного спілкування або завдяки послугам перекладача.

Локалізацією вважають культурну та лінгвістичну адаптацію продукту для тієї цільової аудиторії (країни, регіону), яка буде його використовувати. Локалізація, зокрема, передбачає заміну певних параметрів та одиниць виміру, наприклад заміна ярдів на метри тощо. З початком повсюдної комп'ютеризації багатьох сфер інженерам і розробникам програмного забезпечення довелося зіткнутися з великою кількістю проблем, пов'язаних з адаптацією програмного забезпечення до географічних або регіональних вимог інших країн.

Слід підкреслити, що локалізація займає в лінгвоіндустрії ключову позицію, де переклад розглядається як окремий випадок локалізації. Крім цього, існує також інша точка зору на локалізацію з позиції традиційної теорії перекладу, яка так само враховує фактор адресата, де адаптація тексту до потреб і очікувань одержувача розглядається як одна з власне перекладацьких процедур. До послуг з локалізації входить:

- виконання перекладу інтерфейсів користувача;
- локалізація операційної системи з точки зору одиниць виміру та стандартів, дати, часу тощо;
- перевірка культурної сумісності та доцільності деяких символів, кольорів, графічних зображень;
- переклад та обробка супровідної документації.

ЛЕКЦІЯ 3. ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДНОСТІ

У найбільш загальному сенсі перекладність – це можливість відтворити текст однією мовою засобами іншої. Суперечки стосовно перекладності / неперекладності точилися фактично з того моменту, як розпочалася перекладацька діяльність, навіть сьогодні не існує однієї загальноприйнятої

точки зору щодо цієї проблеми. Історично склалися наступні погляди на питання перекладності:

- концепція повної неперекладності;
- концепція повної перекладності;
- концепція неповної перекладності.

Традиційно вважалося, що сакральні тексти не піддаються перекладу. Це обґрунтовувалося тим, що людина має обмежені пізнавальні можливості, а тому не може досягнути невичерпну божественну думку. Пізніше, в епоху Відродження, інтерес перекладачів був спрямований на світські тексти, і до категорії неперекладних були також віднесені художні тексти, зокрема поезія.

Схожі ідеї підтримували багато відомих діячів різних культур і епох. Серед них можна виділити італійського поета Данте Аліґ'єрі (XIII ст.); іспанського письменника Сервантеса Міґеля (XVI ст.); німецького лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта (XIX ст.). Думки вчених та перекладачів були узагальнені в єдину концепцію неперекладності.

Ще Данте Аліґ'єрі стверджував: «І тому нехай кожен знає, що жодний твір, пов'язаний та підпорядкований законам ритму, не може бути перекладений зі своєї мови іншою без порушення усієї його насолоди та гармонії. У цьому причина, чому Гомер не перекладався з грецької латиною, подібно до інших творів, що дійшли до нас від греків. І такою ж є причина, чому вірші Псалтирю позбавлені насолоди музики та гармонії, адже вони були перекладені з єврейської грецькою, а з грецької латиною, і вже у першому перекладі уся насолода гармонії зникла». Такі сумніви щодо перекладності художніх текстів виникали у різні часи, навіть незважаючи на те, що на практиці переклади продовжували здійснюватися.

Свою думку стосовно проблеми перекладності чітко висловив Вільгельм Гумбольдт у листі до німецького письменника та перекладача А. Шлегеля у 1796 р.: «Будь-який переклад видається мені, безумовно, спробою вирішити нездійсненне завдання. Тому що кожен перекладач

повинен неминує розбитися об один з підводних каменів, занадто сильно дотримуючись або оригіналу за рахунок смаку та мови власного народу, або своєрідності власного народу за рахунок оригіналу. Чогось середнього між тим і іншим не тільки важко досягти, але й просто неможливо».

Песимістичні погляди В. Гумбольдта на можливість подолати перекладацькі труднощі згодом вкоренилися в роботах не одного покоління вчених і мислителів, переконаних у справедливості теорії принципової неперекладності. Так, німецький філософ Ф. Шлейєрмахер стверджував, що перекласти книгу на іншу мову – це все одно як написати «портрет людини, якщо б мати народила його від іншого батька». Думка про те, що переклад неможливий отримала своє обґрунтування в роботах В. Гумбольдта, згідно з яким кожна з мов визначає і висловлює національну своєрідність духу народу. В. Гумбольдт, а також Ф. Шлегель і Ф. Шлейєрмахер розглядали кожна мову у своїй індивідуальності. До перекладів ставилися дві головних вимоги, що здавалися несумісними:

- дотримуватися мови і культури оригіналу;
- дотримуватися мови і культури перекладу.

Ідеї В. Гумбольдта отримали подальший розвиток у неогумбольдтіанському напрямку. Питаннями перекладності / неперекладності займалися також В. Коллер та Л. Вайсгербер. На думку Л. Вайсгербера, кожна мова містить обов'язковий для цього мовного колективу проміжний світ, що творить його картину світу. Як В. Гумбольдт, так і його наступники підкреслювали роль культури у функціонуванні мови, вважалось, що людина сприймає світ крізь призму мови, якою вона говорить, а отже повністю передати смисл, що сформульовано певною мовою під впливом певної культури, не є можливим. Так, В. Коллер підкреслює, що неперекладність обумовлена самою природою мови. Насправді, якщо виходити з того, що кожна конкретна мова містить власну картину світу, що визначає сприйняття позамовної дійсності її носіями, то неперекладність набуває статусу загально мовознавчої аксіоми. Переклад за своєю суттю

транспонує мовний зміст однієї рідної мови у мовний зміст іншої, у той час як кожна із цих мов становить власний духовний проміжний світ, завдяки якому реальний світ людини стає доступним для розуміння в комунікації. Л. Вайсгербер екстраполює на мову певні функції, притаманні мисленню. Б. Уорф та Е. Сепір фактично ототожнювали мову та мислення. Таким чином, несумісність картин світу, що утворюють різні мови, унеможлиблює переклад як такий. З гіпотези Сепіра-Уорфа випливає, що зміст думки, вираженої однією мовою, не може знайти відповідності в іншій.

Дослідники, що займаються вивченням проблеми неперекладності, розглядають її з різних точок зору залежно від труднощів, що виникають при перекладі. Більшість підтримує позицію шотландського лінгвіста Д. Кетфорда, що розмежовує поняття лінгвістичної і культурної неперекладності. При цьому перша виникає через неможливість відшукати еквівалент в мові перекладу через формальні відмінності у двох мовах. У свою чергу культурна неперекладність пов'язана з відсутністю певних понять та явищ у цільовій культурі.

Дж. Кетфорд говорить про те, що культурна неперекладність є «варіантом» лінгвістичної неперекладності. Всі приклади культурної неперекладності виникають через неможливість знайти еквівалентну сполуку у мові перекладу. А. Попович дотримується думки Дж. Кетфорда. Він описує лінгвістичну неперекладність як ситуацію, коли лінгвістичні елементи оригіналу не можуть бути замінені структурно, лінійно, функціонально або семантично адекватними одиницями через розбіжності між їх денотативною і конотативною функціями.

У вітчизняній класичній традиції одним з найбільш відомих прихильників неперекладності був О. Потебня. Видатний лінгвіст акцентує увагу, у першу чергу, на асиметричності знакових систем мов, що виражається у відмінностях лексичної, емоційної, стилістичної структури кожної мови. У його відомій статті «Мова і народність» вчений наводить такі докази справедливості своїх переконань: «Якщо слово однієї мови не

покриває слова іншого, то тим менше можуть покривати один одного комбінації слів, картини, почуття, порушувати мовленням; їхня «сіль» зникає при перекладі; гостроти не перекладаються. Навіть думка, відірвана від зв'язку з мовленнєвим виразом, не покриває думки оригіналу».

Унікальна структура, особливості граматичної будови кожної мови передбачають принципову неможливість тотожності двох текстів, що написані різними мовами. Оскільки на тому етапі вважалося, що переклад повинен повністю відтворювати оригінал, його розглядали як принципово неможливий із суто лінгвістичних причин, що також поглиблювалося неможливістю відтворити неповторну своєрідність творчості автора.

Більшість дослідників мови висувають у якості основного критерію для перекладу вірність та повноту передачі оригіналу. А. В. Федоров вважав, що перекласти означає передати вірно та повно засобами однієї мови те, що вже виражено засобами іншої. Саме такі вимоги багато в чому призвели до становлення концепції неперекладності. Р. К. Мінярь-Белоручев вважав, що у багатьох випадках проблема перекладності дійсно вирішується негативно, оскільки абсолютна перекладність передбачає збіг більшості компонентів комунікації. Якщо визначати переклад як перетворення, за якого не відбувається жодних втрат, а повністю передається своєрідність змісту та форми оригіналу, то такий переклад, дійсно, не є можливим.

Прихильники абсолютної неперекладності розглядають мову як форму вираження духу, характеру народу, а, отже, кожна мова характеризується своєрідністю, обумовленою індивідуальним духовним світом народу-носія мови. Кожна мова створює унікальну картину світу, яка формує особливості світосприйняття носіїв мови. Недолік цього підходу обумовлений нерозрізненням логічного і семантичного складу думки. Логіка характерна для всіх людей незалежно від культури, що пояснюється універсальністю пізнавальних процесів людини, і ніякі особливості будови мови не можуть на неї вплинути. Пізнання здійснюється на базі мови, що володіє безмежними можливостями комбінування мовних одиниць. Отже, обмеженість виразних

засобів в системі мови не є принциповою перешкодою для перекладу. Крім того, мовна діяльність характеризується мовним і ситуативним контекстом, що нейтралізує семантичні розбіжності в різних мовах.

Концепція «універсалізму» утверджує наявність загального, універсального в кожній мові, що заперечує тезу про неперекладність. Як пише Г. Штайнер, емпірично обґрунтоване переконання в тому, що людський розум все ж здатен реалізовувати комунікацію, долаючи міжмовний бар'єр, є основою універсалізму.

Мовні універсалії – властивості, що притаманні людській мові в цілому (не окремим мовам або мовам окремих сімей тощо). Можливість виявити універсальні властивості мови – це один з найбільш важливих висновків, яких дійшла лінгвістична наука, одночасно це також суттєва передумова багатьох сучасних теорій мови, у тому числі й теорії перекладу.

Дещо по-іншому проблему перекладності / неперекладності трактує гіпотеза невизначеності перекладу, яку висунув американський логік і філософ У. Квайн. У загальному вигляді теорію У. Квайна можна звести до того, що будь-який переклад є принципово невизначеним.

За У. Квайном, ми не можемо досягти успіху, надаючи перевагу якомусь одному варіанту перекладу. Невизначеність перекладу – це питання про те, скільки синонімічних варіацій може існувати для перекладу того чи іншого тексту. Традиційна характеристика синонімів як виразів, що мають однакове значення, дійсно передбачає невизначеність. Під час розгляду явища синонімії У. Квайн та його прихильники фактично вимагають формально чітких критеріїв для синонімії. Однак проблема синонімії не тільки проблема мовна (семантична), а, перш за все, гносеологічна, вона пов'язана з творчим характером мислення, поліфункціональністю природної мови та її еволюцією. За своєю природою гіпотеза У. Квайна не спрямована на доведення неможливості перекладу, вона лише заперечує можливість тотожності при перекладі так само, як і інші різновиди теорії релятивізму.

Французький лінгвіст Ж. Мунен приділяв особливу увагу розбіжностям семантичних структур мов, особливостям членування досвіду кожною мовою, відображенню у мові специфіки культури та історії лінгвокультурної спільноти. Вказуючи на те, що дані контрастивної лінгвістики свідчать про розбіжності у різних мовах, Ж. Мунен продемонстрував, що переклад – це не просто підбір слів однієї мови, що є відповідниками для слів іншої, переклад завжди пов'язаний з певними перетвореннями, що залежать від співвідношення мов та культур. Разом з тим неможливість безпосереднього переносу змісту тексту з однієї мови до іншої не означає принципової неперекладності. Ж. Мунен підкреслює відносність понять перекладності та неперекладності. При перекладі доводиться долати багато труднощів лінгвістичного та екстралінгвістичного характеру, і це можливо, більшою чи меншою мірою. Комунікація за допомогою перекладу ніколи не буває абсолютною, проте вона є здійсненою. Дослідник формулює динамічне, або як він його називає, діалектичне розуміння еквівалентності, яке не є чимось встановленим раз і назавжди, воно змінюється разом з позамовною дійсністю та самими мовами. За рахунок контактів між різними мовами та культурами сфера перекладного постійно розширюється.

Зіставлення оригінальних текстів та їх перекладів показує відсутність повної відповідності між планом вираження і планом змісту. Для кожного народу характерні специфічні умови матеріального життя, культури, суспільного устрою, тобто кожен народ звертає увагу на різні сторони дійсності.

Цілком природно, що поняття, які створюються у процесі пізнання конкретної історичної дійсності, не можуть бути однозначними, тотожними, міжмовна відповідність одиниць зникає відразу, як тільки ми переходимо нижче рівня речення. Під час зіставлення текстів оригіналу та перекладу спостерігається відсутність збігу між семантичними системами та складовими цієї системи. Конкретний розподіл елементарних одиниць смислу за окремими словами, словосполученнями, реченнями тексту, як

правило, не збігається у текстах оригіналу та перекладу. Проте це, як і відсутність у мові перекладу відповідних еквівалентів, не означає, що поняття, виражені мовою оригіналу, не можуть бути відтворені мовою перекладу. Реальна дійсність, яка оточує різні мовні колективи, єдина для носіїв мов, тому значення мовою перекладу можуть бути виражені системою різнорівневих засобів, що не порушує принципу функціонально- комунікативної відповідності тексту.

Прихильники теорії лінгвістичної відносності доходять висновків про наявність особливого логічного устрою мислення носіїв різних мов. Жодні особливості будови мов не можуть цього змінити. О. Д. Швейцер на цьому підґрунті стверджує, що саме така спільність логіки думки, загальнолюдський характер логічних форм, а також наявність семантичних універсалій становлять основу концепції принципової перекладності. Дослідник вважає, що семантичні розбіжності, які дійсно існують між мовами, не становлять непереборних бар'єрів при перекладі. Чим більше укріплюються зв'язки між народами, чим більше нівелюються відмінності у їх повсякденній діяльності, тим більшу роль починає відігравати процес подолання семантичних розбіжностей, що вирішуються за допомогою мовного та ситуативного контекстів. Саме контекст приходить на допомогу під час подолання семантичних розбіжностей між одиницями і формами вихідної мови і мови перекладу, що знімає неоднозначність мовної одиниці.

Ідею абсолютної неперекладності О. Д. Швейцер пов'язує з уявленням про переклад як про суто мовну операцію, оскільки перекладність має міцне підґрунтя – спільність логічного устрою думки, наявність семантичних універсалій, спільність когнітивних процесів. У ситуації оптимальної перекладності зберігаються всі основні риси змісту та стилістики оригіналу, а також досягається функціональна адекватність.

Існує і протилежна точка зору на можливість перекладу. Саме вона лягла в основу формування концепції всеперекладності. Сутність цієї концепції полягає в наступному: суб'єктивне сприйняття світу людиною є

єдиним, тобто дійсність тією чи іншою мірою знаходить відображення у всіх мовах. З цього випливає логічний висновок про те, що будь-яке зображення дійсності однією мовою може бути передано засобами іншої завдяки існуванню у цих мовах загальних понятійних категорій. Вважається, що поштовхом до розвитку концепції всеперекладності слугувало поняття лінгвістичних універсалій. Так, у XVI-XVII століттях стали створюватися універсальні граматики з метою встановлення засад, притаманних усім мовам.

У роботах американського лінгвіста Н. Хомського представлена гіпотеза, згідно з якою граматика всіх мов практично однакова. Він пояснював це тим, що людина, незалежно від того, якою мовою вона говорить, дотримується деяких універсальних правил, закладених у нас «на генетичному рівні». Тому Н. Хомський доходить висновку про можливість перекладу. Але коли ми говоримо про тексти публіцистичної та художньої спрямованості, тобто коли мова йде про передачу таких елементів змісту, як експресивно-емоційне і прагматичне навантаження, художньо-естетична цінність тощо, то питання про їх передачу викликає більше труднощів.

У сучасному перекладознавстві загальновизнаним є той факт, що при перекладі художнього тексту найбільшу складність становлять не мовні одиниці тексту, а його колорит і особливості культурного простору, з якого він походить. Тому неможливість передати при перекладі деякі риси оригіналу – це лише частковий вияв несхожості картин світу двох текстів різними мовами, що не обумовлює цілковитої неперекладності.

Багато перекладачів-практиків засвідчують принцип перекладності, що дозволяє здійснювати різного роду компенсаторні заміни при перекладі: те, що не вдається висловити в перекладі на тому ж рівні, що і в оригіналі, можна передати іншими мовними засобами. Крім того, від втрат при передачі форми оригіналу страждають здебільшого художні тексти, де форма так само важлива, як і зміст, що нею виражений.

Нарешті, можливість перекладу підтверджує історія людства. Дійсно, переклад з'явився на зорі людської цивілізації і сприяв вирішенню багатьох питань, що поставали перед людьми. Переклад надзвичайно активно здійснюється і сьогодні. Взагалі ж, коли мова заходить про неможливість перекладу, завжди ідеться про неможливість передати лише ті чи інші аспекти оригіналу. І тут все зводиться фактично до питання про ступінь, до якого той чи інший переклад здатний передати оригінал іншою мовою для потреб іншої культури.

Абсолютизація принципу перекладності становить крайню позицію, оскільки у цьому випадку недооцінюється роль мови в процесі пізнання. Крім того, у процесі перекладу неминучі втрати і компроміси, пов'язані з вирішенням суперечливих завдань, з якими стикається перекладач. Наявні труднощі не суперечать принциповій можливості перекладу, оскільки в основі принципу перекладності лежать загальнолюдські механізми пізнавальної діяльності. У зв'язку з цим найбільш обґрунтованим виступає принцип відносної перекладності. Абсолютна перекладність недосяжна. Але принцип відносної перекладності діє, перш за все, на рівні другорядних елементів тексту при збереженні його функціональних домінант.

Ступінь перекладності залежить від того, що переважає в оригінальному тексті, загальнолюдські або вузько національні. Будь-яка культура поєднує у собі три групи ознак:

- характерні для всього людства – загальні, неспецифічні;
- характерні для групи локальних культур – відносно специфічні;
- характерні тільки для локальної культури – абсолютно специфічні.

Чим більше в оригіналі «загальнолюдського», тим більш перекладним є текст, оскільки переклад ґрунтується на загальнолюдському у національних культурах. Відсутність тотожності не може слугувати доказом неможливості перекладу. Втрата якихось елементів тексту, що підлягає перекладу, не означає, що текст перекласти неможливо. Відсутність тотожності не заважає

перекладу реалізовувати свої комунікативні функції, для виконання яких було створено оригінал.

О. Каде зазначає, що навіть в одномовній комунікації трапляються моменти «недопорозуміння», а якщо у двомовній комунікації зустрічаються зони «неповної перекладності», то в цьому немає нічого неочікуваного. Ці моменти «зниженої перекладності» не свідчать про неможливість перекладу. Прихильники ідеї неперекладності у якості одного з аргументів висувають випадки неможливості відтворити окремі елементи оригіналу, що характеризуються яскравою національною маркованістю. Однак навіть тут не йдеться про виключення з принципу перекладності, лише про його обмеження: переклад залишається можливим, тільки не в повному обсязі.

Підкреслюється, що ідея перекладності фактично не заперечується. Кожна достатньо розвинена мова є достатньо потужним виражальним засобом, щоб передати зміст, виражений іншою формою у єдності з його формою. В. Коллер зазначає: «якщо в кожній мові все, що імпліцитно присутнє в тексті, можна виразити, то, в принципі, все те, що виражене однією мовою, можна перекласти іншою». Текст – це мовленнєвий твір, а мова – це засіб, знаряддя. Люди говорять / пишуть для того, щоб у такий спосіб вплинути на адресата: змінити рівень його інформованості, емоційний стан, спонукати до чогось тощо. Тому комунікативно рівноцінними є тексти, які (в першу чергу) рівноцінні за потенціалом впливу на своїх адресатів.

ЛЕКЦІЯ 4. СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Поняття стратегії перекладу тісно пов'язане з плануванням своєї діяльності перекладачем. У загальному значенні стратегія – конкретний план досягнення певної мети.

Проте стратегія перекладу передбачає не жорстку послідовність перекладацьких дій, а гнучке варіювання методів і технік перекладу у межах обраних орієнтирів і «генеральної лінії» перекладу, яка, в свою чергу,

визначається множинними факторами, що впливають на репрезентативність перекладу, вірність передачі фактичної сторони оригіналу, мети створення тексту, тону і стилістичних особливостей оригіналу, авторського ставлення до тексту. У кожному разі набір значущих чинників і їх роль будуть різними; відповідно, і «траєкторія» руху перекладача буде в кожному випадку унікальною. Багато дослідників доходять висновку, що сутність стратегії зводиться до планування своєї діяльності перекладачем.

О. Д. Швейцер визначає стратегію перекладача як формування програми перекладацьких дій та реалізацію цієї стратегії, а саме здійснення раціональних операцій, що знаходять вираження у виборі буквального, вільного, дослівного, точного перекладу.

В. В. Сдобніков визначає стратегію перекладу як програму здійснення перекладацької діяльності, що формується на основі загального підходу перекладача до виконання перекладу за умов певної комунікативної ситуації, яка визначається специфічними особливостями цієї ситуації та ціллю перекладу і що, у свою чергу, обумовлює характер професійної поведінки перекладача у межах такої комунікативної ситуації.

К. Є. Калінін доходить висновку, що стратегія становить певний загальний план, якому притаманна кінцева мета, а також передбачає перелік завдань, послідовне вирішення яких має вести до досягнення цілі.

В. Н. Комісаров відзначає, що конкретна стратегія перекладача та технічні прийоми, які застосовуються в процесі перекладу, багато в чому залежать від співвідношення мови оригіналу та перекладу, а також характеру перекладацького завдання, що перед ним стоїть. В основі перекладацької стратегії лежить низка принципових настанов, з яких свідомо або несвідомо виходить перекладач. Автор визначає стратегію як своєрідне перекладацьке мислення, яке лежить в основі дій перекладача. Він виділяє 5 груп принципів здійснення перекладу, на яких ґрунтується перекладацька стратегія. Ці принципи охоплюють усю сукупність лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників: деякі вихідні настанови, вибір загального спрямування, прийняття

конкретних рішень, вибір характеру та послідовності дій у процесі перекладу.

1. Перш за все, передбачається, що процесу перекладу безпосередньо передуює осмислення тексту оригіналу. Це є не тільки одним з етапів перекладу, але й обов'язковою умовою його здійснення.

2. Другий принцип, що визначає стратегію перекладу, вимагає «перекладати смисл, а не букву». Тут ми бачимо дихотомію перекладу, а саме буквальний або вільний переклад. В. Н. Комісаров говорить, що сліпо копіювати форму оригіналу неприпустимо, проте це не означає, що непотрібно відтворювати структуру вихідного тексту.

3. Третій принцип перекладацької стратегії зводиться до того, що перекладач, прагнучи якнайповніше передати зміст оригіналу, в оригінальному тексті повинен знайти найважливіші, релевантні для перекладу елементи смислу і бути готовим до перекладацьких втрат та прийомів компенсації.

4. Четвертий принцип перекладацької стратегії говорить, що значення цілого важливіше за значення окремих частин, тобто перекладач може і повинен жертвувати окремими деталями для вірної передачі цілого. Передбачається, що всі зміни, які вносить перекладач, не знижують точності перекладу, а навпаки сприяють передачі смислу повідомлення в цілому.

5. П'ятий принцип говорить, що текст перекладу повинен повністю відповідати нормам, перекладач повинен максимально уникати так званої «мови перекладу», що з'являється під тиском іншомовних форм.

На вибір стратегії впливають як суто лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники, кожен з яких може зумовити використання того чи іншого методу (або декількох одночасно) на кожному етапі перекладу.

Крім вибору загального напрямку, стратегія перекладу передбачає поетапність, а також постійну перевірку своїх дій відповідно до орієнтирів, коригування та модифікації своїх перекладацьких дій. В. В. Сдобніков відзначає, що формування стратегії перекладу на основі загального підходу

перекладача до здійснення перекладацької діяльності не виключає, а скоріше передбачає наявність у перекладача певної програми, плану діяльності. Для розкриття поняття стратегії перекладу автор успішно екстраполює психолінгвістичну модель діяльності спілкування на діяльність взагалі (включно з перекладацькою), яка включає наступні етапи: орієнтування у ситуації, формування мотиву, формування цілі діяльності, планування діяльності та її здійснення. На думку автора, усі зазначені етапи, за винятком останнього, співвідносяться з поняттям стратегії будь-якої діяльності, таким чином він виділяє наступні складові процеси формування стратегії перекладу:

1. орієнтування в ситуації
2. визначення цілі діяльності
3. прогнозування
4. планування

У лінгвістиці і перекладознавстві вже робилися спроби пов'язати стратегію перекладу з метою комунікації. Зокрема, думка В. В. Сдобнікова корелює з висновками К. Є. Калініна, який на основі аналізу дефініцій поняття «стратегія» робить висновок, що стратегія складає загальний план, у якому фігурує кінцева мета і перелік завдань, послідовне вирішення яких має вести до досягненню цієї мети. Ю. Гольц-Мянттарі підкреслює, що сенс перекладацьких дій у рамках обраної стратегії перекладу зводиться до того, щоб створити продукт для потреб інших людей у певних цілях. На думку автора, для створення «оформленого тексту» перекладачеві необхідний наступний набір дій:

- уточнити свої уявлення про текст і про потребу в ньому;
- скласти план дій;
- створити текст;
- тримати цей процес під контролем;
- шукати засоби перекладу;
- аргументувати свої рішення;

- постійно адаптувати свої дії.

Н. М. Гавриленко говорить, що перекладацька компетентність у межах діяльнісного підходу формується у процесі виконання професійних завдань. Дослідниця визначає наступні її етапи:

- підготовка до перекладу;
- розуміння та інтерпретація іншомовного тексту;
- відтворення тексту мовою перекладу;
- коригування перекладеного тексту.

І. С. Алексєєва визначає стратегію перекладу як порядок та сутність дій перекладача під час перекладу конкретного тексту. При цьому автор підкреслює суттєву різницю між перекладацькою стратегією і перекладацькими діями, автор розглядає перекладацькі дії як сукупність усіх можливих дій по відношенню до перекладу, а перекладацьку стратегію як свідомо обраний перекладачем алгоритм таких дій.

І. С. Алексєєва виділяє три основних етапи реалізації перекладацької стратегії: доперекладацький аналіз тексту, аналітичний варіантний пошук, аналіз результатів перекладу.

1. Доперекладацький аналіз тексту – обов’язковий підготовчий етап перекладу, до якого закладено декілька операцій / перекладацьких дій, що дозволяють побачити текст «по-перекладацьки», у його структурно- смисловій єдності.

До аналізу тексту входить:

- Збір зовнішніх даних про текст: час створення та публікації тексту, його джерело. Знання цих факторів відразу допоможе перекладачеві визначити міру «припустимого / неприпустимого» у перекладі. Визначення місця тексту у глобальному контексті дає уявлення про його типологічні властивості. Відомості про автора у певних випадках допомагають визначити його індивідуальний стиль. Врахування побажань замовника також відноситься до збору зовнішніх даних, оскільки замовник може

вимагати реферативний переклад, стильову адаптацію або будь-яку іншу обробку тексту.

- Визначення джерела та реципієнта: дуже важливо, ким текст створено і для кого, знання про те, чи є він авторським, чи колективним, допомагає перекладачу взяти правильний орієнтир у перекладі. Не менш важливо, для якої аудиторії написаний текст – для дітей, для всього дорослого населення, для спеціалістів у певній галузі тощо. Від цього залежить вибір мовних засобів для оформлення перекладу.
- Визначення складу інформації та її щільності: оскільки тип інформації грає визначальну роль для типу тексту та передбачає власні засоби мовного оформлення. Визначення складу інформації та її щільності обумовлює вибір перекладацьких дій та їх послідовності. І. С. Алексеева виділяє 4 типи інформації у тексті: когнітивна (об'єктивні відомості про навколишній світ), оперативна (заклик), емоційна (засоби опису емоцій та почуттів), естетична (вид емоційної інформації, що розглядається авторкою окремо, тому що апелює до сприйняття прекрасного). Вона стверджує, що визначення типу інформації, яка міститься у тексті оригіналу, є ключем до перекладу, оскільки дає можливість передати кожен тип інформації відповідними мовними засобами.
- Визначення комунікативного завдання тексту: комунікативне завдання тексту може бути різним – повідомити нову інформацію, навчити, пояснити, переконати, налагодити контакт тощо.
- Визначення жанру тексту, що дає перекладачеві уявлення про те, як оформити текст мовою перекладу. Вчені розробили стійкі типові форми текстів, які здебільшого не прив'язані до конкретної мови, а є універсальними. Наприклад, жанр інтерв'ю чи наукова доповідь приблизно однаково будуються в українській, англійській, німецькій, французькій. Тому знання сталих характеристик тексту дозволить перекладачеві обрати найважливіші для перекладу.

Доперекладацький аналіз дозволяє визначити потенційні перекладацькі труднощі та спрогнозувати шляхи їх вирішення.

2. Аналітичний варіантний пошук передбачає власне перекладацький етап.

3. Аналіз результатів перекладу включає перевірку та, за потреби, коригування цільового тексту.

Спробу осмислити стратегію перекладу з теоретичних позицій зробив також Х. Крінгс. Згідно із запропонованою їм дефініцією, перекладацька стратегія – це потенційно усвідомлений план перекладача, спрямований на вирішення конкретної перекладацької проблеми. Представник німецької школи перекладу У. Кауц пропонує наступне визначення стратегії перекладу: під стратегією німецька школа перекладу розуміє цілеспрямовану поведінку, більш-менш усвідомлений план вирішення конкретних перекладацьких проблем. Таке визначення стратегії перекладу здається вельми продуктивним, оскільки в широкому сенсі стратегія перекладу є саме цілеспрямованою поведінкою перекладача. Х. Крінгс розрізняє дві категорії аналізу перекладацької діяльності: мікстратегію – способи вирішення низки перекладацьких завдань, і макстратегію – способи вирішення одного завдання.

Схожий критерій ліг в основу розподілу перекладацьких стратегій на глобальні та локальні. Глобальні стратегії визначаються як процедури, які перекладач обирає для перекладу всього тексту / тексту певного типу. Локальні стратегії стосуються вирішення перекладацьких проблем на рівні певної ідеї / пункту / фрагменту.

Інша класифікація стратегій перекладу ґрунтується на тому, чи орієнтується перекладач на вихідну культуру або цільову. Так, доместикація – це стратегія, яка передбачає максимальну мовно-культурну адаптацію оригіналу до цільової аудиторії. Форенізація – це стратегія, за якої зберігається специфіка оригіналу. Зазначені терміни були введені Л. Венуті у 1995 р., проте спори про стратегії перекладу велися з найдавніших часів. При

цьому відмінності в культурах мови оригіналу і мови перекладу потрапили до кола питань, що цікавили мислителів, порівняно пізно. До XVIII ст. у центрі уваги було більш очевидне питання про те, чи повинен переклад передавати форму оригіналу або його сенс, а також про пошук «золотої середини» між вільним і дослівним перекладом. Разом з тим явище доместикації (культурної адаптації, «наближення автора» до культури мови перекладу) у перекладацькій практиці неусвідомлено використовувалося з давніх-давен.

До доместикації вдавалися ще з часів Стародавнього Риму, коли, як писав Ніцше, переклад став особливою формою завоювання і влади. Поети, такі як Гораций і Проперцій, інтерпретували грецькі тексти для римського читача. У XVIII-XIX ст. німецькими мислителями були вперше окреслені поняття очуження і культурного засвоєння як дві протилежні стратегії при перекладі. З культурної точки зору цей період характеризувався розквітом класицизму і романтизму в літературі і мистецтві. Перш за все слід згадати Й. В. Гете, який сформулював два принципи перекладу: один з них вимагає «переселення іноземного автора до читачів», так, щоб вони могли побачити в ньому співвітчизника; інший вимагає, щоб «читачі перекладу відправлялися до цього чужоземця» і пристосовувалися до його умов життя, його мови та інших особливостей. У перекладі ці принципи можуть поєднуватися, коли перекладач обирає середній шлях, але кожен з них має свої переваги. Ф. Шлейермахер в роботі «Про різні методи перекладу» наполягав на необхідності «очуження» при перекладі, що дозволяє побачити в тексті перекладу чуже і дати читачеві відчуття цю чужість. Ф. Шлейермахер стверджував, що переклади з різних мов на німецьку повинні звучати і сприйматися по-різному. Так, у перекладі з іспанської повинні вгадуватися риси іспанської мови, а в перекладі з грецької – риси грецької. Він вважав, що якби переклади з усіх мов виглядали і звучали однаково, своєрідність тексту оригіналу було б втрачено. Ф. Шлейермахер та В. фон Гумбольдт як

представники німецького романтизму вдавалися до форенізації, коли робили власні переклади прози та поезії.

Зацікавленість у вивченні цих стратегій зросла знову у 1970-х рр., коли на переклад почали дивитися не тільки з лінгвістичної, так і з соціальної, історичної та культурної точки зору. Відроджується зацікавленість у балансі між збереженням культурної ідентичності оригіналу та легкості для розуміння для цільової аудиторії. Тому обізнаність у культурі перекладу вважалася навіть важливішою, аніж знання мови, оскільки слова наповнюються смислом тільки у співвідношенні з певним баченням реальності.

Навіть сьогодні кожна зі стратегій має своїх прихильників. На різних етапах розвитку людства у різних країнах на перший план виходила та чи інша стратегія. На більш сучасному етапі саме Л. Венуті був прихильником стратегії форенізації. Він розподіляв переклади на плавні (*“fluent”*) та опірні (*“resistant”*), вважаючи, що перекладач, який залишається «невидимим», змушує читача вважати, що перед ним оригінальний текст. На його думку, переклад повинен характеризуватися вживанням мовних форм, які не притаманні цільовій мові. Радикальні погляди Л. Венуті в подальшому зазнали критики через те, що «опірний» переклад є виправданим тільки тоді, коли це не заважає збереженню стилю тексту та не перешкоджає його сприйняттю.

Прикладом одомашнення є переклади Біблії в епоху Реформації, на той час переклади здійснювалися з метою популяризації релігії, а отже тексти мали бути цілком зрозумілими для простих людей. В Україні одомашнення у перекладі було характерним у XIX ст. З одного боку, це було обумовлено відсутністю сформованої літературної мови, з іншого, українські перекладачі намагалися відійти від тенденцій, притаманних російській традиції, де перекладачі прагнули до академічності, дотримання мовної норми. Яскравим прикладом стратегії доместикації є «Енеїда» І. Котляревського, де герої грецької міфології переодягнені в українські шати.

А. Лефевр підкреслював важливість мовних особливостей аудиторії іноземних читачів, а також самого тексту. Він вважав, що норми перекладу змінюються в залежності від того історичного періоду, коли виконується переклад. Вибір стратегії перекладу – доместикації або форенізації – може, у свою чергу, вплинути на громадські і культурні тенденції у суспільстві того чи іншого часу. Однак типовою, за А. Лефевром, є все ж доместикація – адаптація оригіналу до конкретної ідеології або художніх смаків аудиторії. Ідеологія в теорії А. Лефевра отримує потрібне значення: як ідеологічна позиція самого перекладача, яка виражається в елементі суб'єктивності під час сприйняття оригіналу; як ідеологія влади, яка реалізується у вимогах цензури; як ідеологія цільової читацької аудиторії, яка зумовлюється ідеологією влади і всім соціокультурним контекстом епохи. Неважливо, чи створюють перекладачі переклади, літературні рецензії або наукові статті, вони адаптують оригінал, вдаючись до певних маніпуляцій, щоб привести його у відповідність з ідеологічними та художніми течіями свого часу.

А. Берман стверджує, що переклад – це не просте посередництво, а процес, де проходить постійна взаємодія з «іншим» або «чужим» менталітетом, естетикою, культурою, що пов'язано не тільки з мовою або літературою, але і з антропологією, і герменевтикою. У такому випадку небажаним буде як безоглядне нівелювання «чужого» за зразком «свого» (це може означати культурний шовінізм, а також вести до невірної сприйняття чужої культури), так і безоглядне засвоєння «чужого» як «свого» (це може спричинити загибель власної культури).

Суперечка про доцільність використання тієї чи іншої стратегії звучить ще в полеміці перекладачів щодо буквального (або дослівного) і вільного перекладу. На сьогодні відомі недоліки буквалістського підходу, однак його дослідження з методологічної точки зору все ще дає досить цікаві результати. Якщо у людини немає великого досвіду перекладу, вона застосовує заміну слів тексту оригіналу словами мовою перекладу без достатнього аналізу тексту в цілому. С. Тіркконен-Кондіт говорить, що студенти, які тільки

починають працювати з перекладом, вважають текст для перекладу здебільшого лексичних проблем, які перекладач вирішує у тій послідовності, у якій стикається з ними. У результаті вони виконують переклад послівно. Водночас дослідниця наголошує, що тенденція до буквалізму спостерігається не тільки у перекладачів-початківців, але й у професійних перекладачів. Саме так діє перекладач, доки не стикається з труднощами. Проведені експерименти вказують на те, що стратегії досвідчених перекладачів та початківців були достатньо схожими, хоча процес перекладу відрізнявся в аспекті розподілу стратегій. Однією з причин цього є високий рівень автоматизації навичок перекладачів. Вони здатні диференціювати випадки, коли більш-менш буквальний переклад є прийнятним і не порушує норм мови перекладу, а коли необхідно застосовувати різноманітні трансформації для того, щоб цільовий текст залишався природним та зрозумілим для реципієнта.

Окрім того, перекладачі-початківці зосереджують свою увагу на мовному вимірі тексту, у той час як професійні перекладачі намагаються максимум інформації стосовно змісту тексту та його прагматики вилучити з самого оригіналу. Основним завданням письмового перекладача є цілісне розуміння вихідного тексту, відтак він може ще на ранніх етапах встановити свою стратегію на глобальному рівні, у той час як аматори працюють з окремими фрагментами тексту, а отже їхні стратегії мають локальний характер. Професійні перекладачі покладаються не тільки на своє знання мови, але й на знання про світ. Саме з цієї причини настільки важливо, щоб перекладач міг добре орієнтуватися у галузі, де він працює. Інформацію, яку він не може вилучити з тексту, експерт отримує за рахунок усвідомлення того, що саме міг мати на увазі автор. Натомість аматори працюють виключно з фрагментом контексту, що потрапляє до фокусу їхньої уваги у конкретний момент.

Оскільки непрофесійні перекладачі більшою мірою зосереджені на формі вихідного тексту, переклад, який формується в результаті, може

містити як змістові помилки, так і граматичні або стилістичні, навіть якщо мова, якою він перекладає, йому рідна. Водночас професійні перекладачі постійно відстежують якість свого перекладу.

ЛЕКЦІЯ 5. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ / АДЕКВАТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ

Переклад відрізняється від інших видів мовного посередництва тим, що він повноправно замінює оригінал для його рецепторів, які вважають його повністю тотожним вихідному тексту. Однак, очевидно, що повна відповідність перекладу і оригіналу не є можливою, але, в той же час, це не є перешкодою для здійснення міжмовної комунікації.

Ідентичність змісту оригіналу і змісту перекладу неможлива через втрати, неминучі через відмінності культурних і історичних асоціацій, різницю в граматичній побудові мови, стилістичні особливості. Відповідно від самого початку перекладацької діяльності поставало питання про те, наскільки близьким цільовий текст повинен бути по відношенню до вихідного. У зв'язку із цим до наукового обігу було введено поняття еквівалентності перекладу. Термін «еквівалентність» відображає смислову близькість вихідного тексту з його перекладом і був введений з одного боку як критерій якості перекладу, а з іншого як засіб, що дозволяє відрізнити його від переказу, анотації та інших форм міжмовного посередництва.

Термін еквівалентність по-різному трактувався різними дослідниками на різних етапах розвитку перекладознавства. На початку еквівалентність розглядалася на суто мовному рівні та визначалася як максимально можлива лінгвістична близькість тексту перекладу до тексту оригіналу, однак вже на цьому етапі увага приділяється дихотомії мови та мовлення.

Єдність форми і змісту стала умовою розуміння перекладу як цілісного явища в теорії закономірних відповідників Я. І. Рецкера. Ця єдність присутня як у тексті мовою оригіналу, так і в перекладі. Теорія закономірних

відповідників спрямована на пошук логіко-семантичних підстав перекладу, які впливають на передачу смислу тексту. Я. І. Рецкер навмисно звертається до терміну відповідник як до більш універсального, що вбирає в себе характеристики точності передачі інформації (мається на увазі тотожність передачі і сприйняття інформації) і її цілісності (повноцінність і адекватність передачі повідомлення рівноцінними засобами). У рамках теорії закономірних відповідників наводиться їх розподіл на 3 групи відповідно до формальної або функціональної основи. Беручи до уваги розмежування мови та мовлення, Я. І. Рецкер визнає значення обох. Вчений виділяє:

1. еквіваленти, що встановилися через тотожність позначуваних, а також закріпилися у традиціях мовних контактів;
2. варіантні та контекстуальні відповідники;
3. всі види перекладацьких трансформацій.

Розглядаючи першу групу відповідників, Я. І. Рецкер уточнює, що еквівалентом слід вважати постійний рівнозначний відповідник, що, як правило, не залежить від контексту. Такі відповідники вважаються опорою для перекладача у його прагненні проникнути у смисл оригіналу. Виходячи з багатозначності слів в будь-якій мові, Я. І. Рецкер конкретизує своє розуміння таких еквівалентів. Він відносить до них: географічні назви, власні імена, терміни будь-яких галузей знань.

Варіантні відповідники встановлюються між словами в тому випадку, коли в мові перекладу існує кілька слів для передачі одного і того ж значення вихідного слова. У цьому випадку мова йде не про багатозначність слова, а про недиференційованість лексичних одиниць мови оригіналу та перекладу. Іншими словами, описуються ситуації, коли слово, що відноситься до абстрактного поняття, має ширше значення, для якого важко підібрати однослівний відповідник. Переклад таких слів відбувається шляхом диференціації значення, його конкретизації. Тісно пов'язаними з варіантними відповідниками в перекладі виявляються відповідники контекстуальні, які

набувають того чи іншого значення в процесі вживання в мові залежно від оточення, і вживаються під дією широкого екстралінгвістичні контексту.

За ступенем частотності дослідник розмежовує узуальні (повторювані) та okazіональні (випадкові) контекстуальні відповідники. Узуальні контекстуальні відповідники можуть переходити в групу еквівалентних у разі частотного і тривалого вживання. Okazіональні контекстуальні відповідники характеризуються нестабільністю: вони можуть з'являтися і зникати.

У дослідженнях Дж. Кетфорда стверджується, що виникнення відносин еквівалентності між одиницями різних рівнів різних мов ґрунтується на спільності людського досвіду, на значних збігах в картині світу носіїв різних мов.

Однак національно-культурні особливості, зафіксовані у картинах світу, пояснюють багато випадків відсутності еквівалентності або випадки часткової, неповної еквівалентності.

Встановлення, вивчення і опис еквівалентних одиниць нерозривно пов'язані з вивченням семантики мовних значень, а також умов їх реалізації в мовленні. Це привело Дж. Кетфорда, а потім і В. Коллера до послідовного розмежування власне мовних еквівалентів (*formal correspondences*) і мовленнєвих еквівалентів (*textual equivalences*), що реалізуються в певному контекстуальному оточенні.

Еквівалентність в розумінні Дж. Кетфорда стала ключовим поняттям, яке він включив в саме визначення перекладу. Лінгвіст заявив, що головним завданням теорії перекладу має стати визначення сутності перекладацької еквівалентності та умов її досягнення.

Еквівалентність не означає ні формальної відповідності, ні рівності значень. Головна умова полягає в тому, щоб тексти оригіналу і перекладу могли замінювати один одного у певній ситуації. Можна зробити висновок, що як і для багатьох інших вчених, для Дж. Кетфорда еквівалентність означає відповідність оригінального і перекладного тексту за функцією, а для цього вона повинна бути досягнута на рівні всього тексту в цілому.

Як перекладознавчі дослідження, так і перекладацька практика доводять, що мовної відповідності не достатньо для якісного перекладу, що, зокрема, призводить до формування концепції динамічної еквівалентності Ю. Найди, де робиться спроба подолати обмеженість суто семантичного підходу до еквівалентності. Наявність семантичної подібності між двома текстами не розглядається більше як достатня умова еквівалентності. Перекладацька школа Ю. Найди склалася під впливом його лінгвістичних поглядів і багаторічної практичної діяльності в галузі перекладу Біблії. Це зумовило основні особливості цієї школи. Саме робота над Біблією змусила його замислитися над функцією перекладу. Робота над перекладами Біблії спонукала Ю. Найду звернути увагу на проблему передачі при перекладі комунікативного ефекту оригіналу, його впливу на рецептора. Переклад Біблії відрізняється від всіх інших видів перекладу як характером матеріалів, що перекладаються, так і ставленням до них перекладачів і тими завданнями, які переслідують перекладачі в своїй роботі. Ці завдання полягають перш за все в прагненні перекладача донести до рецепторів перекладу слово Боже, зміцнити їхню віру або долучити до неї, домогтися бажаного впливу. Для досягнення своєї мети перекладач повинен весь час пам'ятати про особливості людей, для яких він виконує переклад, враховувати, якою мірою і як той чи інший варіант перекладу може торкнутися їх розуму і почуттів в бажаному напрямку, якою буде їхня реакція на перекладене повідомлення. Центральним поняттям перекладознавчої концепції Ю. Найди стала реакція рецептора. Саме вона визнається головним критерієм оцінки якості перекладу, яка визначається не порівнянням з оригіналом, а наданням перекладу рецепторам і спостереженням за їх реакцією. У результаті дослідник розподіляє еквівалентність на формальну та динамічну.

Формальна еквівалентність, як вважає Ю. Найда, орієнтована на оригінал і передбачає можливість безпосереднього зіставлення різномовних текстів. Така еквівалентність може досягатися обов'язковим збереженням частини мови при перекладі, відсутністю членування або перестановки

членів речення оригіналу, збереженням пунктуації, розподілу на абзаци, а також застосуванням принципу конкордансу (тобто переклад певного слова завжди одним і тим самим відповідником).

Динамічна еквівалентність, на його думку, орієнтована на реакцію рецептора і повинна забезпечити рівноцінність впливу на читача перекладу. При цьому під реакцією мається на увазі загальне сприйняття повідомлення, що включає розуміння його змісту, складових емотивного характеру тощо. Таким чином, до визначення еквівалентності вводиться прагматичний вимір – орієнтування на рецептора. Поняття динамічна еквівалентність протиставляється поняттю формальної відповідності, тобто якості перекладу, за якої формальні ознаки вихідного тексту механічно відтворюються в мові-рецепторі, що спотворює зміст повідомлення і призводить до його неправильного сприйняття. Дії перекладача для досягнення динамічної еквівалентності становлять адаптацію лексики і граматики, щоб переклад звучав так, як автор написав би його на цільовій мові. Динамічна еквівалентність дає перекладу можливість виконувати свою головну функцію, тобто стати повноцінною комунікативною заміною тексту оригіналу.

На думку Ю. Найди, формально-еквівалентний переклад не може бути природним, а найбільша близькість визначається перш за все рівноцінністю реакції рецепторів, що можливо лише за умов динамічної еквівалентності.

Орієнтованість на переклади Біблії зумовила ще одну особливість перекладознавчої школи Ю. Найди – її акцент на культурно-етнічних аспектах перекладу. Перекладачі з Американського біблійного товариства виконували переклади Біблії в основному на мови численних племен, що живуть у віддалених районах Африки або Американського континенту у відносній культурній ізоляції від решти світу. Передбачається, що необхідний вплив на таких рецепторів забезпечується за умови, якщо текст перекладу не містить чужих для них культурно-етнічних фактів, образів або асоціацій. На цьому ґрунтується необхідність суттєвої культурної адаптації

тексту при перекладі: оскільки жителі тропіків ніколи не бачили сніг, вираз «білий як сніг» пропонується перекладати на їхню мову як «білий як перо чаплі». Якщо рецептори перекладу ніколи не бачили вовків, але добре знайомі з койотами, то «вовки» в оригіналі виявляться «койотами» в перекладі.

Таким чином, принцип динамічної еквівалентності доповнюється вимогою суттєвої адаптації перекладу, що призводить до перебільшення культурно-етнічних відмінностей між народами і недооцінення здатності людини засвоювати елементи чужої культури. Оскільки завданням перекладу, за словами Ю. Найди, є створення мовою перекладу «найбільш близького природного еквівалента» тексту оригіналу, формально- еквівалентний переклад не може бути природним, а найбільша близькість визначається перш за все рівністю реакції рецепторів, що уможлиблюється лише за умови динамічної еквівалентності.

В. Коллер виділяє п'ять типів еквівалентності.

1. Денотативна еквівалентність пов'язана з еквівалентністю екстралінгвістичного змісту тексту.

2. Конотативна еквівалентність, так звана «стилістична», пов'язана з вибором лексичних одиниць. Зокрема, це стосується вибору між словами з синонімічним лексичним значенням.

3. Текстуально нормативна еквівалентність передбачає дотримання норми стосовно певного типу або жанру тексту (наукові, публіцистичні, юридичні тощо).

4. Прагматична (комунікативна) еквівалентність схожа з динамічною еквівалентністю Ю. Найди. Вона орієнтована на рецептора повідомлення і ефект тексту.

5. Формальна еквівалентність, яка, незважаючи на збіг з аналогічним терміном Ю. Найди, має інший сенс. Головним чином, вона пов'язана з відтворенням таких формальних особливостей оригіналу, як гра слів, каламбури, авторське оформлення мови персонажів.

В. С. Виноградов пропонує під еквівалентністю в теорії перекладу розуміти збереження відносного збігу змістовної, смислової, семантичної, стилістичної і функціонально-комунікативної інформації, що міститься в оригіналі і перекладі. На думку вченого, еквівалентність оригіналу і перекладу – це, перш за все, спільність розуміння інформації, що міститься в тексті, що охоплює і ту, яка впливає не тільки на розум, але і на почуття реципієнта, яка не тільки експліцитно виражена в тексті, але і імпліцитно віднесена до підтексту. Цю точку зору підтримує Л. К. Латишев, вказуючи на те, що в процесі перекладу перекладач вносить в зміст вихідного тексту тільки ті поправки, які обумовлені лінгвоетнічними відмінностями між комунікантами. Еквівалентність лінгвоетнічних реакцій досягається шляхом створення еквівалентних вихідних позицій для усвідомлення інтелектуальної та емоційної оцінки одержуваного тексту. Індивідуальна ж реакція залежить від особистісних якостей його одержувача.

Відтак, перекладознавці все частіше звертаються до функціонального, прагматичного виміру перекладу. В. Н. Комісаров виділяє п'ять рівнів еквівалентності, що базуються на смисловому критерії. Такий підхід він сам називає емпіричним, оскільки його сутність полягає в тому, щоб не намагатися вирішити, якою має бути спільність перекладу й оригіналу, щоб переклад вважався еквівалентним, а зіставити велику кількість реально виконаних перекладів з їх оригіналами і подивитися, на чому ґрунтується їх еквівалентність. Виходячи з цього, В. Н. Комісаров розмежовує такі терміни, як «потенційно досяжна еквівалентність» і «перекладацька еквівалентність». Під потенційно досяжною еквівалентністю він розуміє максимальну спільність змісту двох різномовних текстів, що стає можливою з огляду на відмінності мов, якими створені тексти. Перекладацька еквівалентність – це реальна смислова близькість текстів оригіналу і перекладу, що досягається перекладачем у процесі перекладу. Іншими словами, за такої диференціації категорії еквівалентності В. Н. Комісаров вбачає умови досягнення еквівалентності не тільки в роботі самого

перекладача, що безумовно є вкрай важливою складовою, а й в тому, наскільки мови (мова оригіналу і перекладу) близькі одна до одної. Перекладацька еквівалентність безпосередньо залежить від потенційно досяжної еквівалентності. Чим вище ступінь потенційно досяжної еквівалентності, тим більше можливостей для успішної реалізації перекладацької еквівалентності. В. Н. Комісаров пропонує градуювати перекладацьку еквівалентність відповідно за смисловими рівнями, а саме мета комунікації, позамовна ситуація (екстралінгвістичні фактори), фактична (тематична) ідентифікація повідомлення, образ ситуації, спосіб її опису.

Рівні еквівалентності вибудовуються за ступенем відтворення змісту оригіналу в перекладі. Перший та останній рівні еквівалентності радикально протиставлені один одному. Якщо на нижчому рівні еквівалентності в перекладі ніби говориться зовсім не те і зовсім не про те, що в оригіналі, то на вищому рівні еквівалентності, за класифікацією В. Н. Комісарова, передається все, до конотативних значень лексичних одиниць. В. Н. Комісаров виділяє наступні типи еквівалентних відносин між текстами оригіналу та перекладу:

1. еквівалентність на рівні мети комунікації, що характеризується найменшою спільністю змісту оригіналу і перекладу;
2. еквівалентність на рівні опису ситуації, що характеризується дещо більшою спільністю змісту різномовних текстів, оскільки в обох текстах йдеться про одне й те саме;
3. еквівалентність на рівні способу опису ситуації, де крім спільної мети комунікації та тієї самої ситуації зберігаються і поняття, за допомогою яких була описана ситуація в оригінальному тексті;
4. еквівалентність на рівні структурної організації висловлення, де до описаних вище загальних компонентів додається інваріантність синтаксичних структур оригіналу і перекладу;

5. еквівалентність на рівні семантики знаків – найменший ступінь смислової спільності, яка фактично взагалі не може існувати між оригіналом і перекладом.

В. Н. Комісаров також вводить у науковий обіг поняття адекватності перекладу. Він вважає, що адекватний переклад є синонімом «гарного», тобто такого, що забезпечує необхідну повноту міжмовної комунікації за конкретних умов. Під еквівалентністю він розуміє смислову спільність одиниць мови та мовлення. Терміни еквівалентність та адекватність подекуди ототожнюють, подекуди вкладають у них різне значення.

Зв'язок категорій адекватності та еквівалентності, які визначають сутність процесу перекладу, було відзначено А. В. Федоровим. Його концепція повноцінності перекладу полягає в прагненні розмежувати явища перекладу і переказу. Він використовує термін «повноцінність», що в застосуванні до перекладу означає відповідність оригіналу за функцією (повноцінність передачі) і виправданість вибору засобів перекладу. У свою чергу повноцінність перекладу визначається як категорія, орієнтована на вичерпну передачу смислового змісту оригіналу і повноцінну функціонально-стилістичну відповідність йому. Фактично, терміни «точність перекладу», «повноцінність перекладу» і «адекватність» розглядаються як тотожні. Акцент ставиться на передачі змісту. Особливу увагу А. В. Федоров приділяє функціональній складовій перекладу.

Так само, вчені, що займаються питанням адекватності, виділяють різні її типи, згідно з якими можна оцінювати адекватність передачі змісту і форми оригіналу. Ю. В. Ванников стверджує, що вона головним чином ґрунтується на точному відображенні змісту вихідного тексту відповідно до його особливостей і функціонально-стилістичних норм мови, на який здійснюється переклад. Відповідно до цієї теорії адекватність розподіляється на чотири типи залежно від специфіки сприйняття тексту його реципієнтом:

1. Інформаційна адекватність – здатність оригінального тексту і тексту перекладу відображати дійсність і повідомляти читачам певну інформацію.

2. Оціночна адекватність впливає на систему поглядів і світогляд читача.
3. Прескриптивна адекватність впливає на поведінку читача.
4. Систематизуюча адекватність організує знання читача в певну систему.

На думку О. Д. Швейцера категорії еквівалентності та адекватності носять оцінно-нормативний характер, але відрізняються за принципами підходу до перекладу. Якщо еквівалентність орієнтована на результати перекладу, на відповідність тексту перекладу певним параметрам оригіналу, адекватність пов'язана з умовами протікання акту міжмовної комунікації, з його детермінантами та фільтрами, з вибором стратегії перекладу. Іншими словами, якщо еквівалентність відповідає на питання про те, чи відповідає цільовий текст вихідному, то адекватність відповідає на питання, чи відповідає переклад умовам комунікації.

Поняття еквівалентності пов'язане з поняттям інваріанта. Еквівалентність передбачає таке співвідношення між текстом оригіналу та перекладу (або їх сегментів), за якого зберігається певний інваріант. Найбільш загальною інваріантною ознакою є відповідність комунікативного ефекту, що реалізується в акті комунікації за посередництвом вихідного і цільового тексту.

Адекватність спирається на реальну перекладацьку практику, яка часто має компромісний характер, припускає певні відмінності по відношенню до оригіналу, щоб забезпечити відповідність умовам комунікації (характер та очікування рецептора, культурні особливості тощо). У процесі вторинної комунікації часто змінюється і сама ціль комунікації. Це знаходить прояв, зокрема у перекладі назв художніх творів і фільмів, де традиційно дозволяється більш вільний переклад.

Повна еквівалентність передбачає вичерпну передачу вихідного тексту. Еквівалентність, таким чином, – максимальна вимога, що ставиться до перекладу. Адекватність свідчить про оптимальний характер перекладу.

Переклад, що повністю еквівалентний оригіналу, не завжди відповідає вимогам адекватності. І навпаки, адекватно виконаний переклад не завжди будується на повній еквівалентності між вихідним і цільовим текстом. Можливі наступні співвідношення між еквівалентністю та адекватністю:

- Переклад еквівалентний і адекватний, що є ідеальним співвідношенням;
- Переклад еквівалентний, але не адекватний. Так еквівалентний переклад В. Шекспіра, виконаний у ХІХ ст., з позицій сучасного читача може здатися незрозумілим і важким для сприйняття.
- Переклад адекватний, але не еквівалентний. Сюди можна віднести переклади класичних творів для дорослих задля потреб дитячої аудиторії, реферати, анотації тощо.

ЛЕКЦІЯ 6. НОРМА ПЕРЕКЛАДУ

Норма у загальному значенні – це правило або припис, що діє у певній сфері і підлягає виконанню. Вона позначає діапазон прийнятного у тій чи іншій ситуації. Люди, що належать до певної спільноти, завжди поділяють уявлення про те, що вважається «правильним», а що ні. Так, у певних культурах нормою вважається стояти праворуч на ескалаторі. Саме така поведінка вважається правильною. Той, хто порушує цю норму, найімовірніше, викличе критику у свій бік. Норми існують, тільки якщо їх поділяє більшість представників суспільства, тобто якщо вони визнаються у якості бажаної моделі поведінки. У свою чергу, перекладом є будь-який текст, що вважається перекладом у приймаючій культурі, тобто входить до діапазону прийнятного, що призводить до питання, якими є критерії, що відрізняють переклад від «неперекладу». У теорії перекладу перекладацька норма розглядається як критерій якості.

Перекладознавство включає як дескриптивні, так і прескриптивні розділи. Дескриптивне перекладознавство описує та пояснює явище

перекладу на теоретичному рівні. Що стосується прескриптивних розділів перекладознавчої теорії, вони займаються розробкою методів оцінки якості перекладу, щоб оптимізувати роботу перекладачів, а отже досліджують і питання норми перекладу.

Коли у другій половині 20-го століття розпочалися систематичні дослідження перекладу, вони зазнавали впливу прикладної лінгвістики. Переклад розглядався як лінгвістичний феномен, операція, що виконувалася на основі двох мов. Переклад визначали як заміну текстового матеріалу однією мовою еквівалентним матеріалом іншою мовою. Будь-які відмінності між вихідним та цільовим текстом приписувалися відмінностям від двох мовними системами. Перекладознавство розпочалося як лінгвістична дисципліна. Точність опису систематичних закономірностей між знаками та їхніми комбінаціями у двох мовах вважалася необхідною передумовою для точного відображення вихідного тексту у перекладі. При цьому вимагалось, щоб тексти оригіналу та перекладу були максимально близькими за змістом, стилем, впливом, щоб цільовий текст відповідав нормам мови перекладу. Мовні одиниці вихідної та цільової мови підлягали порівнянню, щоб забезпечити механізми подолання труднощів під час відтворення різноманітних мовних структур (у сенсі нормативних принципів). Перекладацька норма у цьому сенсі полягала у перекладі мовних одиниць за допомогою загально прийнятих еквівалентів.

Концепція норм має значення у двох відношеннях. З одного боку, йдеться про норми двох мов, тобто про те, як продукувати висловлення і тексти, що є «правильними» з огляду на відповідні норми та правила. З іншого боку, співвідношення та закономірності між двома мовними системами, виявлені на основі компаративного аналізу, перетворювалися на вказівки для перекладачів. Проте такі рекомендації для перекладачів мали дуже загальний характер і створювали враження, що їх можна застосовувати у будь-якій ситуації. Обраний варіант цільовою мовою може бути вірним з точки зору мовної системи, але це не означає, що текст в цілому буде

виконувати свою комунікативну функцію у цільовій ситуації та культурі. Перекладу підлягають не слова або граматичні форми, а тексти з певними комунікативними функціями, а отже скоро стали очевидними обмеження лінгвістичного підходу.

Одним з перших дослідників, що приділили увагу перекладацьким нормам у функціональному аспекті, був Г. Турі, що визначав їх як закономірності перекладацької діяльності у межах конкретної соціокультурної ситуації. Зазвичай такі закономірності виявляють шляхом опису та порівняння різних перекладів. Теорія Г. Турі ґрунтується на соціокультурному принципі: еквівалентність перекладу та оригіналу визначаються нормами соціокультурного характеру, літературними конвенціями та іншими факторами, що впливають на кінцевий продукт перекладацької діяльності. Вихідним пунктом аналізу є функціонування цільового тексту у системі текстів, написаних мовою перекладу. Переклад визначається як комунікація за допомогою перекладених повідомлень у певних мовно-культурних межах. Вона проходить успішніше, якщо текстові традиції вихідної та цільової мови ближчі одна до одної. Текст перекладу функціонує не тільки як текст мовою перекладу, але і як текст, перекладений нею. Такі тексти характеризуються певними ознаками, що відрізняють їх від неперекладних текстів, написаних цільовою мовою. Г. Турі наводить низку доказів, що текст можна віднести до категорії перекладів за абсолютно різних відносин з оригіналом:

- може існувати декілька перекладів одного й того самого оригіналу за умов різного ступеня близькості до вихідного тексту;
- у випадку аналогічного співвідношення з оригіналом одні тексти цільовою мовою можуть вважатися перекладами, а інші – ні;
- відомі випадки, коли перекладами визнавалися тексти, що не мають оригіналів, проте, вочевидь, характеризуються ознаками, що притаманні перекладам.

Відповідно першочергове питання полягає не в тому, чи є певний текст перекладом, а в тому, чи вважається він перекладом, функціонуючи у літературній системі цільової мови.

Г. Турі виділяє три компоненти перекладацької діяльності:

- компетенції (*competence*), тобто способи перекладу, яким навчають майбутніх перекладачів;
- норми (*norms*) – це найбільш часто використовувані способи перекладу, які обираються у певному соціокультурному контексті;
- виконання (*performance*) – способи перекладу, що на практиці застосовує перекладач.

Таким чином, перекладацькі норми, як і мовні, визначаються узусом і можуть варіюватися від соціуму до соціуму, від культури до культури. Концепція Г. Турі принципово орієнтована не на процес, а на результат, на текст перекладу. Від початку Г. Турі цікавився художнім перекладом, а отже розроблена ним система норм орієнтована на цей вид перекладу. Водночас перекладацькі норми не встановлюються заздалегідь, вони визначаються шляхом порівняльного аналізу перекладів (текстових джерел), а також шляхом аналізу думок про переклад самих перекладачів, критиків, теоретиків тощо (позатекстових джерел). У процесі порівняльного аналізу можуть зіставлятися кілька перекладів одного і того ж тексту в різні періоди часу, переклади одного тексту, виконані різними перекладачами, переклади до і після редагування. Однак основним типом аналізу залишається зіставлення перекладу з оригіналом, щоб визначити, наскільки переклад еквівалентний і наскільки зберігається його художня цінність.

На думку Г. Турі, рішення перекладача в процесі перекладу можуть обумовлюватися трьома факторами: правилами, що нав'язуються мовними нормами, перекладацькими нормами, тобто основними рішеннями перекладача, що визначають його стратегію і поведінку, і суб'єктивним вибором. У цій тріаді перекладацькі норми займають центральну позицію між об'єктивним і суб'єктивним. Г. Турі розрізняє попередні і операційні

норми. Попередні норми визначають політику перекладача під час вибору оригіналу і вирішення питання, чи буде переклад здійснюватися безпосередньо з оригіналу або через проміжну мову. Вони також пов'язані з політикою у сфері перекладів у певній культурі, яка визначається видавництвами та владними структурами, які диктують, що варто перекладати.

До початку здійснення перекладу перекладач також обирає між двома альтернативами: він або орієнтується на оригінальний текст з притаманними йому текстовими відносинами та нормами, що він несе у собі, або підкоряється мовним та літературним нормам, що діють у цільовій мові та цільовій літературній системі. Відповідно перекладач, отримавши замовлення, обирає, яким нормам слідувати, щоб забезпечити прийнятність тексту перекладу.

До операційних норм, тобто норм, які стосуються перекладу як результату, Г. Турі відносить усі ті норми, що впливають на «матрицю тексту», його сегментацію та вербальне вираження. Це – текстові норми, що стосуються мови та стилістики, власне літературні (жанрові) норми. Операційні норми, перш за все, стосуються продукту перекладу, однак впливають і на його процес, оскільки вони скеровують рішення перекладача під час роботи. Перекладацькі норми існують у певний період у певному суспільстві, вони визначають вибір, творення та сприйняття перекладів.

На основі робіт Г. Турі, Е. Честерман розподіляє перекладацькі норми на норми очікування та професійні. Перша група визначається очікуваннями цільової аудиторії стосовно того, яким має бути переклад. Частково вони пов'язуються з основними традиціями перекладної літератури у цільовій культурі, а частково з формою текстів схожих за типом, що продукуються власне цільовою культурою. На норми очікування впливають також економічні, ідеологічні чинники, владні відносини всередині культури та поза її межами тощо. У читачів можуть бути очікування стосовно типу тексту, стилю, регістру, вибору лексичних та граматичних засобів. Вірність

перекладу визначається розумінням вірності, що панує у певній системі, тобто рішення перекладача вважаються вірними для певної комунікативної ситуації. Іншими словами, коли перекладачі роблять, що від них очікується, вважатиметься, що вони зробили свою роботу якісно. При цьому якість не означає, що можливий тільки один вірний переклад – норм можна дотримуватися різними способами. Норми очікування дозволяють робити оцінні твердження щодо перекладу.

З огляду на очікування цільової аудиторії виділяють «прихований» (*covert*) та «відкритий» (*overt*) переклад. У першому випадку читачі у певній культурі очікують, що переклад не буде відрізнятися від тексту, написаного цільовою мовою. Таким чином, переклад, який відрізняється від текстів аналогічного типу мовою перекладу, буде вважатися певним чином невідповідним. До прикладів прихованого перекладу належать ділові листи, рекламні оголошення, керівництва з експлуатації. Переклади таких текстів зазвичай не утворюють окремої категорії у системі неперекладених текстів такого типу.

Що стосується відкритого перекладу, цільова аудиторія очікує, що цільові тексти займають власну нішу, відведену для перекладів. Одним з прикладів може слугувати художня література, оскільки читач усвідомлює, що оригінал є продуктом іншої культури, а отже очікує наявності певного національно-культурного забарвлення. До групи відкритих перекладів належать також деякі юридичні тексти, які стосуються специфіки правової системи вихідного культурного простору, а отже такі особливості мають зберігатися у перекладі, щоб текст залишався комунікативно функціональним.

Те, чи буде переклад прихованим чи відкритим, певним чином також залежить від традицій приймаючої культури. У деяких культурах, наприклад, приховані переклади можуть розглядатися з підозрою, тому що читачі завжди очікують виконання відкритого перекладу, в іншому випадку

виникають питання стосовно того, чи не обрав перекладач занадто вільний підхід.

Валідність норм очікування підтверджується цільовою мовнокультурною спільнотою. Якщо її члени очікують певного підходу до перекладу, такі норми можна вважати дійсними. Норми очікування не є статичними, встановленими раз і назавжди. Вони також значною мірою залежать від типу тексту: очікування від художнього тексту та наукової статті будуть відрізнятися.

Наступна категорія норм – це професійні норми, орієнтовані на процес перекладу, проте вони підпорядковуються нормам, що спрямовані на його результат. Будь-яка процесуальна норма тією чи іншою мірою визначається кінцевим результатом, якого потрібно досягти. Професійні норми створюють агенти, що вважаються суспільством достатньо компетентними. Такий статус зазвичай мають перекладачі, а отже їхні дії вважаються нормотворчими.

Професійні норми регулюють прийнятні мови та стратегії перекладацької діяльності, вони розподіляються на норми відповідальності (*accountability norms*), реляційні норми (*relation norms*) та комунікативні норми (*communication norms*). Відповідно до норм відповідальності перекладач повинен залишатися підзвітним автору оригіналу, замовнику перекладу, своїм читачам та самому собі. Таким чином, ці норми стосуються етичних стандартів, так перекладачі беруть відповідальність за свою роботу. Відповідно до комунікативних норм перекладач повинен забезпечувати переклад, що буде оптимальним для комунікативної ситуації. Це – норми соціального характеру, які встановлюють роль перекладача як експерта в комунікації, посередника, що забезпечує взаєморозуміння сторін.

Ані норма відповідальності, ані комунікативна норма не є специфічними для процесу перекладу, хоча й застосовуються до нього. Однак третій тип норм вищого порядку – реляційні норми – є специфічним для перекладу. Відповідно до реляційних норм перекладач повинен діяти так, щоб між оригіналом і перекладом зберігався потрібний ступінь схожості.

Таким чином, передбачається, що еквівалентність – це занадто вузьке поняття, яке не означає тотожності між вихідним і цільовим текстом, оскільки вони можуть вступати у надзвичайно різноманітні відносини. Саме перекладач визначає, які відносини є оптимальними у конкретному випадку залежно від типу тексту, побажань замовника, намірів письменника, потреб читачів тощо. В одному випадку завдання перекладача може полягати у забезпечення максимальної формально-лінгвістичної близькості. В іншому пріоритетною може бути стилістична відповідність або еквівалентність впливу на читача. Кожне завдання перекладача ставить свої пріоритети, і частина його роботи полягає в тому, щоб оцінити домінантні критерії якості виконання конкретного завдання.

Е. Честерман пропонує функціональний підхід до перекладу, що також застосовується К. Норд та М. Бейкер які виділяють:

- установчі (*constitutive*) норми, що визначають, що може вважатися перекладом, а що ні.
- регулятивні (*regulatory*) норми, що обумовлюють вибір еквівалента.

Різні вчені висловлюють різні погляди на поняття перекладацької норми, однак зосередженість на функціонуванні тексту у межах приймаючої культури передбачає її гнучкість. Перекладацька норма може варіюватися залежно від часу та місця виконання перекладу, а отже зазнає впливу суспільства, для потреб якого перекладається той чи інший текст.

Результати перекладацької діяльності оцінюються за ступенем смислової близькості перекладу до оригіналу, їх жанрово-стилістичної відповідності текстів, прагматичними факторами, що впливають на вибір варіанта перекладу, нормативним використанням цільової мови, необхідністю враховувати загальноприйняті погляди на цілі і завдання перекладацької діяльності, що поділяє суспільство в певний історичний період. Виходячи з цього, В. Н. Комісаров пропонує розрізняти п'ять видів нормативних вимог, або норм перекладу:

1. Норма еквівалентності перекладу;

2. Жанрово-стилістична норма перекладу;
3. Норма перекладацької мови;
4. Прагматична норма перекладу;
5. Конвенційна норма перекладу.

Норма еквівалентності означає необхідність максимальної спільності змісту оригіналу і перекладу, але лише у межах, сумісних з іншими нормативними вимогами, що забезпечують адекватність перекладу. З метою досягнення адекватності з урахуванням прагматичних чинників перекладач змушений відступати від повної, вичерпної передачі інформації, тобто змушений жертвувати якоюсь частиною змісту оригіналу. Якщо максимально можлива смислова близькість не обов'язкова для успішної міжмовної комунікації, то переклад вважається прийнятним, навіть якщо відносини еквівалентності встановлюються не на оптимальному рівні.

Жанрово-стилістичну норму перекладу визначають як вимогу відповідності оригіналу за домінантною функцією і стилістичними особливостями тексту. Слід підкреслити, що тип тексту визначається характером оригіналу, а стилістичні вимоги, яким повинен відповідати переклад, – це нормативні правила, що характеризують тексти аналогічного типу в мові перекладу. Жанрово-стилістична норма багато в чому визначає як необхідний рівень еквівалентності, так і домінантну функцію. Іншими словами, перекладач створює текст того ж типу, що й оригінал. Якщо оригінал – це технічний текст, то і переклад повинен мати всі ознаки технічного тексту. При цьому у мові оригіналу та перекладу вимоги, які ставляться до текстів одного і того ж типу, можуть не збігатися. Наприклад, мова англійської преси завжди вважалася менш офіційною, ніж мова україномовної преси (хоча ці відмінності останнім часом почали стиратися). Перекладаючи з однієї мови на іншу, перекладач повинен будувати текст перекладу так, як це прийнято саме в мові перекладу.

Відповідно, оцінюючи якість перекладу, слід враховувати жанрово-стилістичну приналежність оригіналу і умови здійснення перекладу. До

перекладу письмових текстів ставлять інші вимоги, ніж до усного перекладу. Але і для письмових текстів вони можуть відрізнятися. Переклад офіційно-ділового документа оцінюється не так, як переклад художнього тексту. У першому випадку головний критерій – ступінь точності передачі інформації, у другому – естетична цінність. Але навіть під час оцінки перекладів художніх творів критики виділяють деякі відмінності.

До будь-якого перекладеного тексту обов'язково застосовуються правила узусу цільової мови. Разом з тим слід враховувати, що переклади є вторинними; вони відрізняються від інших творів мовою перекладу тим, що орієнтовані на іншомовний оригінал. Сукупність перекладів будь-якою мовою створює особливий різновид цієї мови, що перетинає її функціональні стилі. Орієнтованість на оригінал неминуче модифікує характер використання мовних засобів, приводить до «розхитування» мовної норми і особливо узусу. Контакт двох мов неминуче призводить до відносного уподібнення мовних засобів.

Прагматичну норму перекладу можна визначити як вимогу збереження впливу оригіналу в перекладі. Прагнення виконати певне комунікативне завдання – це свого роду надфункція, що підкоряє собі всі інші аспекти перекладацької норми. Вирішуючи це завдання, перекладач може відмовитися від максимально можливої еквівалентності, перекласти оригінал лише частково, змінити при перекладі жанрову приналежність тексту, відтворити якісь формальні особливості оригіналу, порушуючи правила норми і узусу мови перекладу. Слід враховувати, що у мовно-культурному колективі на певному етапі історичного розвитку можуть існувати специфічні погляди на цілі і завдання перекладу. Це свідчить про те, що у будь-який історичний період в суспільстві існує певна «конвенційна норма». Стосовно нинішнього етапу розвитку суспільства конвенційну норму перекладу можна визначити як вимогу максимальної близькості перекладу до оригіналу, його здатність повноцінно замінювати оригінал як в цілому, так і в деталях.

В аспекті практики між окремими нормами перекладу зазвичай існує певна ієрархія. Перш за все, переклад повинен реалізовувати потрібний прагматичний потенціал, що означає, що провідною нормою перекладу є саме прагматична норма. Характер дій перекладача значною мірою визначається також жанрово-стилістичною приналежністю тексту оригіналу. Жанрово-стилістична норма визначає особливості вживання мовних засобів у перекладі, що дозволяє поставити норму перекладацької мови на третє місце. Наступною є конвенційна норма перекладу, яка визначає підхід перекладача до своєї роботи. Кінцеве нормативною вимогою є норма еквівалентності. Ця норма зберігається за умови дотримання всіх інших аспектів перекладацької норми.

ЛЕКЦІЯ 7. СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У процесі перекладацької діяльності перекладач завжди переслідує певну мету – досягнення адекватності перекладу. Точний переклад, за визначенням, неможливий вже через те, що різні мови відрізняються як за граматичним устроєм, так і за лексичним складом, не кажучи вже про різницю культур, що теж може впливати на спосіб і результати перекладу. Складність адекватної передачі вихідного повідомлення мовою перекладу полягає в тому, що знання вихідного і мови перекладу є недостатнім, і часто перекладач змушений вдаватися до різних перетворень. У зв'язку з цим, вченими лінгвістами були розпочаті розробки теорії перекладу, покликаної описувати пояснювати такі перетворення.

Теорія трансформаційного перекладу була розроблена російськими вченими: І. Ревзіним і В. Розенцвейгом. Також вона отримала свій розвиток в роботах американського теоретика перекладу Ю. Найди. На його думку, основним поняттям трансформаційної теорії є «трансформація», тобто багаторівневе реструктурування тексту відповідно до потреб мови перекладу.

Трансформаційна теорія перекладу передбачає, що перекладач виконує низку дій – трансформацій – для передачі вихідного повідомлення мовою перекладу. Таким чином, переклад розглядається у вигляді процесу перетворення одиниць вихідної мови на одиниці мови перекладу. Більшість лінгвістів відзначають важливість розуміння трансформацій, як важливої складової перекладацьких знань.

В основі трансформаційної теорії перекладу лежить породжувальна (трансформаційна) граматика американського лінгвіста Н. Хомського, розроблена ним в рамках генеративної лінгвістики. У генеративній лінгвістиці головною одиницею мови є не фонема або морфема, а речення, яке розглядається з точки зору процесів, за допомогою яких воно породжується з елементарних абстрактних одиниць відповідно до суворих, так званих формаційних правил, і правил перетворення – трансформаційних правил. Трансформаційна граматика Н. Хомського розглядає правила і норми формування синтаксичних структур, що характеризуються спільністю лексем і основних логіко-синтаксичних зв'язків. Такі структури можуть бути легко виведені одна з одної за допомогою певних трансформаційних правил. Трансформаційна граматика описує вихідні структури («ядерні» або «базисні»), на основі яких породжуються інші структури («трансформи»). Таким чином, будь-яке повідомлення, що передається мовою оригіналу, може бути перетворено (трансформовано) в «ядерну» структуру. А потім, для передачі такого повідомлення його знову необхідно трансформувати відповідно до правил мови перекладу. У загальній теорії перекладу існують два напрямки, що по-різному розглядають ідеї трансформаційної граматики: перший напрямок розглядає процес перекладу як перетворення структури вихідного мови в структуру мови перекладу за допомогою певних трансформацій. Другий напрямок стверджує, що серед різноманіття всіх мовних форм вихідної мови і мови перекладу можна виділити основні структури, здатні виступати в якості еквівалентів при перекладі. Такі структури називають «ядерними». Переклад таких структур фактично є

заміною «ядерної» структури вихідної мови на «ядерну» структуру мови перекладу. Спори, що виникли після опублікування першої версії генеративної лінгвістики Н. Хомського, призвели до її подальшої переробки. Трансформаційна модель перекладу, заснована на вченні Н. Хомського і представлена засновником теорії динамічної еквівалентності Ю. Найдю, полягає в наступному:

1. Аналіз, що включає в себе сприйняття і осмислення повідомлення мовою оригіналу;
2. Зворотна трансформація, тобто перетворення повідомлення в «ядерну» структуру вихідної мови;
3. Перенесення – пошук відповідника для вихідної «ядерної» структури в мові перекладу;
4. Реструктурування – трансформація «ядерної» структури вихідної мови у відповідний «трансформ» мовою перекладу.

Модель Ю. Найди належить до другого напрямку, виходячи з його положення про те, що всі «ядерні» структури в різних мовах завжди еквівалентні.

На сьогодні існують досить різні погляди на проблему перекладацьких трансформацій. Перекладацькі трансформації – це прийоми, які полягають в заміні регулярних відповідників контекстуальними, а також самі семантичні конструкції, що одержуються в результаті таких прийомів. Л. К. Латишев описує перекладацькі трансформації як засоби перекладу, що характеризуються відходженням від семантико-структурного паралелізму між оригінальним текстом і текстом перекладу. Обґрунтуванням для застосування перекладацьких трансформацій є підвищення адекватності перекладу у порівнянні з використанням регулярних відповідників. Крім того, перекладацькі трансформації дозволяють скоротити або зовсім уникнути негативних наслідків від використання регулярних відповідників у деяких контекстах.

Р. К. Міньяр-Белоручев вважає, що трансформації полягають у зміні формальних (лексичні та граматичні перетворення) або семантичних (семантичні перетворення) компонентів вихідного тексту». Я. І. Рецкер вважає, що перекладач передає значення іноземного слова в контексті і знаходить йому відповідну заміну цільовою мовою, якщо в словнику немає аналога або якщо він з якихось причин не підходить перекладачеві. Він відносить трансформації до прийомів логічного мислення. Таке явище відноситься до лексичних перетворень. Також Я. Рецкер говорить і про граматичні перетворення. Ці перетворення здійснюються шляхом зміни структури речення відповідно до норм мови перекладу. Доцільне використання перекладацьких трансформацій забезпечує адекватність перекладу: текст перекладу точно відображає зміст вихідного тексту з усіма його особливостями.

Л. К. Латишев наводить приклади, коли просто необхідно відходити від тексту оригіналу – «перекладацьких трансформацій», оскільки буквальний переклад, або ж просто переклад, близький до оригіналу за семантикою, заважає сприйняттю. Виникає протиріччя між двома критеріями адекватності перекладу – рівноцінністю регулятивного впливу мови оригіналу та перекладу та їх семантико-структурною подібністю. Те, що багато слів не мають прямих еквівалентів в інших мовах, відзначалося з давніх часів. Ще в XIV столітті вважалося цілком прийнятним опускати в тексті перекладу слова, або, навпаки, розширювати текст перекладу шляхом додаткових лексичних засобів для розкриття значення іншомовних слів. Припускалося введення не тільки окремих слів, але навіть цілих речень. Розширення тексту перекладу розглядалося як вимушений компроміс, необхідність. Особливо це стосувалося перекладу сакральних текстів. Потім в епоху Середньовіччя та сама тенденція знайшла відбиття у світських текстах. В епоху Відродження вважалося, що нічого з того, до чого доторкнулися музи, не може бути перекладено на іншу мову без втрати гармонії. У більш пізні часи існувала думка, що додавання в переклад чогось «свого» спотворює оригінал.

В. Н. Комісаров запропонував наступну систематизацію перекладацьких трансформацій:

1. Лексичні трансформації, що включають в себе транскрибування і транслітерацію, калькування та лексико-семантичні заміни (конкретизація, генералізація, модуляція).

2. Граматичні трансформації, які об'єднують синтаксичне уподібнення, членування речення, об'єднання речень, граматичні заміни (форми слова, частини мови, члени речення).

3. Комплексні трансформації.

Деякі дослідники розподіляють перекладацькі трансформації на:

1. Граматичні трансформації, що включають в себе перестановки, опущення, додавання, перебудови і заміни пропозиції.
2. Стилістичні трансформації, до яких можна віднести синонімічні заміни, описовий переклад, компенсації.
3. Лексичні трансформації, такі як заміна, додавання, конкретизація, генералізація, опущення.

В. Н. Карабан виділяє:

1. Лексичні трансформації;
2. Граматичні трансформації;
3. Лексико-граматичні трансформації.

Одиниці перекладу, для яких існують постійні відповідники складають незначну меншість. Здебільшого ж спостерігається розбіжність семантичних систем і складових цих систем у різних мовах. Л. С. Бархударов аналізує випадки часткової відповідності лексичних одиниць двох мов, випадки часткової еквівалентності, обумовлені явищем, яке можна назвати недиференційованістю значення слова в одній мові, порівняно з іншою. Перекладацький вибір визначається факторами як лінгвістичного, так і екстралінгвістичного характеру: відмінності систем мови оригіналу та перекладу, функціонально-стилістичні особливості оригіналу, особливості мовної та мовленнєвої норм, характерні для мов, індивідуальний стиль

автора – це далеко не повне коло питань, без розгляду яких неможливо пояснити трансформації, яким підлягає оригінальний текст, обрати спосіб перекладу або оцінити його. Переклад певною мірою суб'єктивний, проте він суб'єктивний лише в тому сенсі, у якому суб'єктивним є будь-який мовленнєвий твір. Однак суб'єктивність перекладу вельми обмежена рамками оригіналу.

При зіставленні лексики двох мов виявляються такі основні типи співвідношень одиниць мови оригіналу й мови перекладу:

1. денотативне значення одиниці мови оригіналу і одиниці мови перекладу повністю збігається;
2. обсяг денотативного значення одиниці мови оригіналу покривається сукупністю значень декількох одиниць мови перекладу. Або навпаки: сукупність денотативних значень декількох одиниць мови оригіналу покривається значенням однієї одиниці мови перекладу;
3. денотативне значення одиниці мови оригіналу частково збігається і частково розходиться з денотативним значенням однієї або (що більш типово) з денотативними значеннями декількох одиниць мови перекладу або навпаки;
4. денотативні значення одиниць двох мов не перетинаються.

До способів перекладу лексичних одиниць відносяться словниковий відповідник, варіантний відповідник, калькування, транскодування, описовий переклад. Так, якщо відповідник певної лексичної одиниці зафіксований словником, можливі дві ситуації. У першій з них такий відповідник лише один (здебільшого у випадку наукових термінів, що характеризуються точністю та однозначністю), що не становить труднощів для перекладача, якщо у словнику пропонується декілька відповідників, перекладач використовує свої фонові знання та контекст вживання вихідної одиниці, щоб підібрати оптимальний відповідник.

Якщо відповідник для певної лексики відсутній у цільовій мові, перекладач може створити його шляхом транскодування, що здебільшого

розподіляється на транслітерацію, транскрипцію та адаптивне транскодування. У випадку транслітерації засобами мови перекладу передається графічна форма слова вихідною мовою, транскрипція передає звукову форму оригінального слова. У разі адаптивного транскодування цільова одиниця певним чином адаптується до фонетичних чи граматичних особливостей мови перекладу.

Калькування – це покомпонентне відтворення вихідної лексичної одиниці. Воно може застосовуватися як для складних слів, так і для словосполучень, у такому випадку виконується поморфемний або послівний переклад відповідно. Калькування зазвичай використовують для створення відповідників там, де вони відсутні, тому воно може реалізовуватися як на основі одиниць, що належать безпосередньо до мови перекладу, так і тих, що отримані за допомогою транскодування. Такий спосіб перекладу іноді називають напівкалькуванням.

Описовий переклад – спосіб перекладу, який використовується у тих випадках, коли не існує іншої можливості для передачі іншомовної одиниці внаслідок відсутності відповідників і аналогів у мові перекладу. Описовий переклад полягає в передачі значення слова за допомогою більш-менш поширеного пояснення його смислу, що водночас є його недоліком через відсутність лаконічності.

Перекладацькі трансформації здебільшого обумовлюються контекстом і становлять своєрідні заміни задля підвищення адекватності перекладу, забезпечення його відповідності мовним нормам, збереження стилістики оригіналу тощо. Серед перекладацьких трансформацій виділяють конкретизацію / генералізацію, додавання / вилучення, смисловий розвиток, антонімічний переклад, перестановку, контекстуальну заміну.

Антонімічний переклад – трансформація, що полягає у заміні форми слова або словосполучення на протилежну (позитивної – на негативну і навпаки).

- негативація полягає у заміні вихідного слова або словосполучення, де немає експліцитно вираженого заперечувального компоненту, на слово з префіксом *не-* або словосполученням із часткою *не* у перекладі;
- позитивація передбачає заміну вихідного слова або словосполучення з вираженим заперечувальним компонентом на слово або словосполучення, що не містить негативної складової на формальному рівні;
- анулювання двох наявних у реченні негативних семантичних компонентів.

Конкретизація значення – це трансформація лексичного характеру, яка передбачає вживання слова з вузькою семантикою замість слова з більш широкою семантикою. Конкретизація може застосовуватися залежно від потреб контексту, проте також вона характерна для одиниць із занадто широким значенням, таких як *thing*, *stuff* тощо. Застосування конкретизації потребує від перекладача відчуття мови та орієнтування у контексті повідомлення, щоб підібрати найбільш доцільний варіант перекладу.

Генералізація є трансформацією, що за напрямком протилежна конкретизації, тобто передбачає вживання слова з ширшим значенням замість слова з більш вузьким. Така трансформація може бути виправданою, якщо вживання безпосереднього відповідника призведе до порушення норм цільової мови, однак її вживання обумовлює певні втрати інформації, що не є припустимим, зокрема, у текстах науково-технічного характеру.

Трансформація вилучення, як правило, є небажаною при перекладі, однак може застосовуватися для семантично надлишкових елементів оригіналу. Якщо значення слова легко відновлюється з контексту, у перекладі воно опускається без шкоди для загального смислу повідомлення, при цьому текст стає більш лаконічним та подекуди більш простим для розуміння.

Зворотною трансформацією є додавання, що передбачає введення до тексту перекладу елементів, що відсутні в оригіналі. Така потреба може

виникати, якщо калькування вихідного фрагменту не забезпечує достатньої прозорості або порушує норми мови перекладу. Окрім того, якщо текст містить культурно специфічні елементи, які потенційно невідомі цільовому читачеві, перекладач вимушений надавати для них пояснення.

Перестановка передбачає зміну розташування мовних елементів у тексті мовою перекладу у порівнянні з текстом мовою оригіналу. Перестановки можуть відбуватися на рівні слів, словосполучень, частин речень або самостійних речень.

При смисловому розвитку, або модуляції, слова або словосполучення вихідної мови замінюються одиницями мови перекладу, значення яких виводяться зі значення вихідних одиниць. Найчастіше значення співвіднесених слів вихідної мови і мови перекладу пов'язані причинно-наслідковими зв'язками. Одним з різновидів смислового розвитку є прийом цілісного перетворення. У випадку використання цієї трансформації висловлення вихідною мовою і мовою перекладу не мають спільних семантичних компонентів, володіють різною внутрішньою формою, передаючи при цьому однаковий зміст за допомогою засобів різних мов.

До причин застосування граматичних трансформацій належать:

- відсутність певних граматичних форм, категорій та конструкцій;
- різний обсяг змісту подібних граматичних конструкцій у двох мовах;
- граматичні явища, які мають відмінні функціональні характеристики по відношенню до граматичних явищ мови перекладу;
- різні частотні характеристики граматичних явищ у двох мовах;
- особливості сполучуваності та функціонування слів у словосполученнях і реченнях.

До граматичних трансформацій відносять наступне:

1. дослівний переклад (синтаксичне уподібнення)
2. перестановка
3. членування речень
4. об'єднання речень

5. граматичні заміни:

- заміна форм слова;
- заміна частин мови;
- заміна членів речення;
- синтаксична заміна

Синтаксичне уподібнення або дослівний переклад – це переклад, за якого синтаксична структура оригіналу перетворюється на абсолютно аналогічну структуру мови перекладу. В іншому випадку застосовується трансформація перестановки, що може реалізовуватися як на лексичному, так і на граматичному рівні.

Однією з граматичних трансформацій є також членування речення, де синтаксична структура ділиться на декілька предикацій. Зворотна трансформація об'єднання речень теж зустрічається нерідко і використовується з тих самих причин: граматичні та стилістичні особливості вихідного тексту.

Граматична заміна передбачає перетворення граматичної одиниці оригіналу в одиницю, що у мові перекладу має інше граматичне значення. Такій заміні можуть підлягати граматичні одиниці будь-якого рівня: форми слова, частини мови, члени речення.

Заміни форми слова включають: заміну категорії числа, заміну категорію роду, заміну категорії часу. Заміна частини мови є найпоширенішим видом морфологічної трансформації. Такі заміни зазвичай викликані різним вживанням слів і різними нормами сполучуваності у мовах, що контактують, а у деяких випадках – відсутністю частини мови з відповідним значенням у цільовій мові. У випадку заміни членів речення слова і групи слів у тексті перекладу вживаються в інших синтаксичних функціях, аніж їх відповідники в оригіналі – інакше кажучи, відбувається переструктурування синтаксичної схеми речення.

У складному реченні найчастіше спостерігаються такі види синтаксичних трансформацій:

1. заміна простого речення складним
2. заміна складного речення простим
3. заміна головного речення підрядним і навпаки
4. заміна відносин підрядності відносинами сурядності і навпаки;
5. заміна сполучникового типу зв'язку безсполучниковим і навпаки.

ЛЕКЦІЯ 8. СЕМІОТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Розглядаючи переклад як комунікативний акт, ми бачимо складний процес, що визначається всією сукупністю своїх складових у їх взаємодії. На успішність комунікативного акту впливають як суб'єктивні фактори що визначаються учасниками комунікації (автор повідомлення, перекладач, реципієнт), так і об'єктивними, пов'язаними з характером мовних систем, що контактують, закономірностями побудови текстів та культурними особливостями комунікативної ситуації.

Будь-яке повідомлення складається з мовних одиниць, кожна з яких несе певну інформацію. Зміст висловлення з одного боку не існує окремо від значень його складових, а з іншого – не зводиться до їх суми.

Американський лінгвіст Ч. Морріс, що розглядав мову з позицій семіотики, вважав мову кодом, що складається з окремих сигналів – слів. Мова надає мовцям лише потенційні можливості, що безпосередньо реалізуються в комунікації. Відтак, будь-яке повідомлення є своєрідним набором знаків, тобто фактично – кодом. Процес спілкування неможливий без мови, однак і не зводиться виключно до неї.

Семіотика являє собою загальну теорію про властивості і функціонування знакових систем, таких як природні людські мови, штучні мови, різні системи сигналізації (наприклад, азбука Морзе, сигнальні вогні, система знаків дорожнього руху тощо), «мови» різних видів мистецтва і багато іншого. Семіотика як загальний науковий напрям включає такий важливий аспект як інтерпретація існуючих знакових систем. Відзначається,

що відносини, що встановлюються між різними семіотичними системами, повинні самі носити семіотичний характер, а семіотичні відносини знаходять прояв у тому, як співвідносяться система, яка інтерпретує, і система, яку інтерпретують. Інакше кажучи, одні системи повинні бути здатні інтерпретувати інші. Природна людська мова виявляється тією універсальною семіотичною системою, яка може інтерпретувати всі інші. У процесі перекладу відповідна комбінація знаків семіотичної системи А (мови оригіналу) інтерпретується у знаках семіотичної системи В (мови перекладу).

Якщо будь-який текст, усний або письмовий, вважати упорядкованим ланцюжком елементів коду, що передає певну інформацію, то у процесі сприйняття реципієнт його розкодовує, а отже таке повідомлення можна перекодувати засобами іншої мовної системи. Таке перекодування і є перекладом з позицій семіотики. На відміну від інших кодових систем, мову кодом можна вважати лише умовно. Зазвичай коди характеризуються високим рівнем усталеності і після свого створення практично не зазнають змін. Однак мова з часом зазнає модифікацій, які обумовлені історичними, соціальними, психологічними причинами тощо. Ще одна особливість мови полягає в тому, що за її допомогою можна передати будь-яке значення. Різні поєднання знаків, спосіб їх розміщення дають можливість передавати різні відтінки значень, транслювати інформацію будь-якого рівня складності.

Мова утворює складну знакову систему, одиниці якої характеризуються певними ознаками:

- Двосторонністю – наявністю плану вираження (матеріальна сторона – графічна або звукова форма) та плану змісту (ідеальна сторона – значення знаку).

Мовний знак за своєю природою є асиметричним. З одного боку, одне й те саме слово може мати декілька значень, з іншого, одне й те саме значення можна передати різними словами. Положення лінгвосеміотики про двобічність мовного знака, про своєрідність його зв'язку з позначуваною реальністю дозволяють більш точно вирішити питання про те, що ж

перекладач насправді перекладає, слова або їх значення, а можливо, не значення, а смисли, що народжуються тільки з певних поєднань знаків, що володіють певною індивідуальністю. У зв'язку з цим надзвичайно важливим для теорії перекладу виявляється положення семіотики про існування двох типів систем – тих, яким означення надає автор, і тих, де означування притаманне вже первинним елементам в ізольованому стані, незалежно від тих зв'язків, у які вони можуть вступати один з одним. Інакше кажучи, система мови протистоїть мовній свідомості індивідів, що може означувати ті чи інші явища не зовсім так, як це прийнято мовною нормою. Наявність цих двох систем є одним з каменів спотикання в перекладі. Перекладач, постійно стикаючись з авторським індивідуальним означуванням, звертається до систем постійного означування для того, щоб на їх основі створити власне. Семіотичний підхід дозволяє також глибше зрозуміти, яка реальність відбивається в процесі перекладу та, що уявляв собі і описав автор оригіналу, чи та, що змодельював перекладач.

- Довільністю – відносною незалежністю плану змісту від плану вираження.

Один і той самий зміст у різних мовах виражається у різній формі. Одне й те саме значення не обов'язково повинне бути пов'язане з однією формою, що виражається у явищі полісемії та омонімії. Мовний знак, відповідно, за своєю сутністю є конвенційним, тобто найменування понять у різних мовах ґрунтується на різних засадах, що починає функціонувати у мовному колективі на основі домовленості. Якщо людина чує / читає повідомлення іноземною мовою, теоретично їй доступний той самий ланцюжок сигналів коду, що й для носія мови. Людина, що знає відповідну мову, здатна декодувати текст на основі знань про ті значення, що стоять за знаками. Це означає, що сприймаємо ми не потік акустичних чи зорових стимулів, інтерпретація відбувається за рахунок знань про співвідношення між знаками та тим, що вони означають.

- Значеннєвістю – значення мовного знаку є узагальненим відображенням позамовної реальності: класів предметів, явищ, дій, образів тощо.

Основні поняття та знаки, що їх позначають, є спільними для всіх людей, проте очевидними є і відмінності між різними мовами, які визначаються різними підходами до вибору назв для предметів та явищ дійсності.

Семіотика перекладу вивчається у широкому міждисциплінарному контексті. Термін семіотика перекладу було введено на початку 1980-х рр. Г. Турі, так переклад почав вважатися семіотичною діяльністю. Викладу цілей і завдань теорії перекладу з позицій функціональної лінгвосеміотики присвячена робота С. М. Сироваткіна. Автор використовує в якості ключового поняття переклад як кодовий перехід, знаковий процес, у межах якого здійснюється низка операцій переходу з перекодування. У присвяченій семіотичному аналізу перекладу статті Г. Турі переклад розглядається як процес, пов'язаний із співіснуванням різних знакових систем природних мов і вторинних моделюючих систем культури. Увага автора зосереджена на операціях перенесення, де об'єкт, що належить до однієї знакової системи, перетворюється на об'єкт, що відноситься до іншої системи. Відмінною рисою цього процесу є те, що новий об'єкт, який належить до системи цільової мови, у той же час репрезентує об'єкт, що відноситься до вихідної системи. Це досягається завдяки наявності деяких інваріантних рис, що пов'язують зазначені об'єкти. Кожна операція перенесення пов'язана з наявністю трьох типів відносин:

- між об'єктом і відповідною системою (прийнятність з точки зору норм системи);
- між двома об'єктами (відповідність);
- між системами (кодами).

З точки зору характеру знакових об'єктів, а також систем (кодів) різновид перенесення, що традиційно називають перекладом, характеризується наступними ознаками:

- перш за все, йдеться про міжмовне перенесення, за якого кодами є природні мови, або, точніше, про міжтекстове перенесення, оскільки об'єкти, які беруть участь в даному процесі, – це повідомлення (тексти), що закодовані за допомогою природних мов вторинних моделюючих систем (літературних, релігійних, громадсько-політичних тощо). Як і мовні коди, вторинні моделюючі системи, що беруть участь у процесі перекладу, можуть відрізнятися одна від одної. Так, наприклад, відомі випадки, коли релігійний текст згодом перекладався як художній;
- таке перенесення не залежить від відносин між системами. Це не означає, що міжсистемні відносини не впливають на формування кінцевого тексту. Навпаки, відношення між мовами, з одного боку, і між вторинними моделюючими системами – з іншого, входять до факторів, що впливають на перекладність. Справа лише в тому, що характер цих відносин, діапазон яких досить широкий, не відноситься, на думку Г Турі, до специфічних ознак перекладу;
- перенесення характеризується наявністю певних асиметричних відносин між двома текстами.

На думку В. Вільса, лінгвосеміотичний підхід до тексту повинен виходити з відомої формули: «Хто говорить, про що, який канал застосовується, та який ефект при цьому досягається? Застосування цієї формули до тексту дозволяє виділити чотири виміри тексту:

- тему тексту (про що йдеться у тексті);
- функцію тексту (яку мету переслідує автор тексту);
- прагматику тексту (яким є коло одержувачів тексту);
- поверхневу структуру тексту, де взаємодіють лексика і синтаксис.

В. Вільс висуває дві гіпотези:

1. Зазначені вище фактори утворюють конструкцію тексту, що становлять комплекс констант, притаманних тексту.

2. Тема, функція і прагматика тексту, як правило, знаходять прояв у поверхневій структурі тексту; отже, поверхнева структура тексту маркує семантику, функцію і прагматику тексту; тільки через поверхневу структуру тексту читач отримує доступ до його семантичної, функціональної та прагматичної складової. У зв'язку з цим В. Вільс вважає доречним згадати слова давньогрецького філософа Анаксагора: «Ми тлумачимо те, що ми не бачимо, через те, що ми бачимо».

Процес перекладу певним чином нагадує процес первинної номінації. На початку людина дізнається про властивості певних об'єктів та явищ з оточуючої дійсності, що для різних націй визначається географічними, історичними, соціальними умовами. Надалі інформація підлягає відбору з точки зору релевантності. Так формуються традиції, звичаї, цінності тощо. Перші два етапи процесу номінації проходять суто на ментальному рівні. Третій етап долучає і мовний рівень, де вибудовується основа для подальшої вербалізації потрібного смислу. І нарешті обирається мовне втілення, що відповідає інформації, що надійшла з навколишнього світу. Процес перекладу проходить у зворотному напрямку. Перекладач сприймає знак, що підлягає перекладу, на основі чого вичленовується його смисл з огляду на контекст та умови комунікації, які дозволяють зняти проблему неоднозначності. Виділивши базовий смисл вихідного знаку, перекладач переходить до пошуку знаку, що відбиватиме аналогічний фрагмент реальності та передаватиме максимально близький до оригіналу смисл.

Для семіотичного підходу характерно виділення трьох рівнів дослідження знакових систем, що відповідають трьом аспектам семіотики:

1. Синтактика вивчає синтаксис знакових систем, тобто структури сполучень знаків і правил їх утворення і перетворення безвідносно до їх значень і функцій знакових систем.

2. Семантика вивчає знакові системи як засоби вираження сенсу – основний її предмет становить інтерпретація знаків і їх сполучень. Предмет семантики визначається по-різному у різних семіотичних і лінгвістичних концепціях. Ці відмінності обумовлюються, перш за все, самим визначенням знака і розумінням реальності, яка позначається. Так, Ф. де Соссюр розумів знак, як двосторонню сутність, що представляє собою єдність позначення і позначуваного (плану вираження і плану змісту). Дослідники, що розділяють цей підхід, бачать основне завдання семантики у вивченні взаємозв'язку між зазначеними двома сторонами. Існує інша позиція, що походить від Г. Фреге, згідно з яким необхідно розрізняти предметне і смислове значення знака, тобто об'єкт, що позначається і поняття про нього. За такого підходу головним завданням семантики є встановлення зв'язків між знаковими виразами, з одного боку, і об'єктами і відносинами між ними, з іншого.

3. Прагматика вивчає відношення між знаковими системами і тими, хто сприймає, інтерпретує і використовує повідомлення, що містяться в них. Прагматика пов'язана з комунікативною функцією знакових систем і описує діяльність спільноти, де функціонують такі системи.

Семантика – це увесь зміст, інформація, що передається за допомогою мовних одиниць (слів, граматичних форм, словосполучень, речень). Можна виділити наступні проблеми перекладу, пов'язані з розбіжністю семантики мов: відмінності в категоризації дійсності, граматичні відмінності тощо. Проблема відмінностей в категоризації дійсності активно досліджувалася і розроблялася в працях представників європейського неогумбольдтіанства (Л. Вайсгербер тощо) а також американських вчених, які сформулювали теорію лінгвістичної відносності (Е. Сепір, Б. Уорф), і їх послідовників.

У складі мовного знаку виділяють:

- лексичне значення (денотативне та конотативне) – власне смисл;
- граматичне значення – елементи смислу, що є спільними для класу слів;
- внутрішньомовне значення – зв'язок з іншими словами мови.

Основною складовою лексичного значення мовного знаку є денотативне – предметно-логічне значення, що визначає його здатність позначати клас або ознаки класу позамовних об'єктів.

За допомогою спеціального компонентного аналізу у значеннях мовних одиниць виділяють елементарні смисли – семи. Будь-який з компонентів значення може бути відтворений засобами іншої мови, але одночасна передача всієї інформації, що міститься у слові, часто не є можливою. З позиції денотативного значення перекладач часто стикається із ситуацією, коли різним значенням одного слова відповідають різні мовні одиниці мови перекладу.

Денотативне значення для лексичної одиниці є постійним і здебільшого не залежить від контексту, воно присутнє при кожному вживанні мовного знаку. Важливою складовою є і конотативне значення, що у свою чергу, містить образно-асоціативний, стилістичний та емоційно-оцінний компоненти. Якщо денотативне значення покликане виключно передати інформацію і є цілком нейтральним, конотативне виражає ставлення мовця до того, про що він говорить: передає оцінку описуваного, викликає специфічні асоціації, є засобом надання повідомленню стилістичного маркування.

Денотативний компонент є загально логічним і закладений у слові, а конотативне значення – його додаткові відтінки. Денотативний компонент є основним для більшості слів і передає предметно-понятійну або суто понятійну інформацію, пов'язану з відображенням позамовної дійсності, об'єктивної або суб'єктивної. Конотативний компонент виражає відношення мовця до предмету номінації у формі емоції і оцінки денотата. Носіями і денотативного, і конотативного значень є семи – найдрібніші смислові одиниці мови. Набір сем складає значення слова.

Типи конотацій можуть бути найрізноманітнішими, і вичерпного їх переліку не існує. Конотативний компонент може міститися всередині денотативного значення. У деяких категорій слів (наприклад, вигуків)

конотативне значення є провідним (вираження експресії, емоційної оцінки). У будь-якій мові існують слова, які збігаються за предметно-логічним значенням, однак відрізняються за присутністю або характером конотативного компонента у семантиці слова.

Емотивна характеристика значення слова може бути позитивною або негативною. Суттєві ускладнення для перекладача може викликати незбіжність емотивної складової конотації слів, що мають аналогічне предметно-логічне значення. Так, слово, що у мові оригіналу несе позитивну оцінку, може апелювати до негативного значення у цільовій мові і навпаки. Окрему категорію складають слова, емоційне забарвлення яких залежить від суб'єктивної оцінки мовця. До таких слів належать, зокрема, назви політичних партій. Оцінність – це фундаментальна властивість мови. Це пояснюється тим, що люди оцінюють оточуючі їх об'єкти, що знаходить безпосереднє відображення в мові. Оцінку визначають як думку суб'єкта про цінність об'єкта для нього.

Семантика деяких слів включає додаткову інформацію, що пов'язана з певними образами та асоціаціями у свідомості комунікантів. Завдяки образно-асоціативній складовій слово здатне чинити певний вплив на рецептора, привертати його увагу, викликати певне емоційне ставлення до сказаного. Збереження образності оригіналу є важливою вимогою адекватності перекладу з точки зору збереження його функції.

Спільність процесів людського мислення, а також багатство спільного культурного досвіду сприяли формуванню великої кількості образів, схожих у межах різних націй. Однак незважаючи на таку схожість, система образів та асоціацій часто виявляється специфічною для кожної мови. У такому разі перекладач повинен докласти певних зусиль, щоб передати притаманну вихідній одиниці образність та комплекс асоціацій, що її супроводжує.

Національні особливості є характерними і для стилістики різних мов. Відповідно перекладач має зважати на те, наскільки доцільним є використання того чи іншого слова з точки зору його приналежності до

певного стилю. Мови можуть відрізнятися за обсягом стилістично забарвленої лексики, за тим, наскільки вираженою є приналежність слова до певного стилю. Іноді слова двох мов, що співпадають за предметно-логічним значенням, можуть належати до різних стилів мовлення, що призводить до втрати стилістичного компоненту оригінальної одиниці.

Експресивний компонент семантики слова розглядають як інформацію про виділення слова у мовній системі, як посилення ознак, що входять до денотативного значення слова, як відображення емотивних відносин у семантиці слова. Якщо розуміти експресивність як виразність мовного знака, то слід розглядати її як вторинне явище по відношенню до оцінності, емотивності, стилістичної забарвленості і образності знака, як явище, обумовлене цими характеристиками знака. Відповідно конотації слова допомагають аналізувати повідомлення з точки зору його прямого значення, а також розуміти почуття, емоції, образи, які прагнув передати автор.

З огляду на національно-культурну своєрідність кожної мови, перекладачеві не завжди вдається знайти ідентичну конотацію в мові перекладу. Навіть якщо така конотація знаходиться, у ній може бути відсутнім необхідний компонент (оцінність, емотивність і експресивність). Таким чином, можливі три варіанти перекладу конотативних значень:

- збереження конотації – конотативні значення мов оригіналу та перекладу абсолютно ідентичні;
- зміна конотації – конотативне значення оригіналу замінюється іншим конотативним значенням в мові перекладу;
- нейтралізація конотації – конотативне значення передається денотативним значенням.

Окрім відносин «знак – позначуване», «знак – людина» мовному знаку притаманні відносини з іншими знаками. Відношення «знак – знак» – синтактика мовного знаку – базується на граматичному та внутрішньолінгвістичному компонентах значення.

Внутрішньолінгвістичне значення слова, як основного мовного знака, знаходить прояв у його словотвірних зв'язках, у приналежності до певних лексичних парадигм (синоніми, антоніми, омоніми тощо), а також у вибірковій сполучуваності слів під час побудови висловлень.

Специфічна сполучуваність мовних знаків як така не становить значних труднощів для перекладача, однак при перекладі одиниць з фіксованою сполучуваністю перекладач повинен звертати особливу увагу на особливості вживання слів у цільовій мові.

ЛЕКЦІЯ 9. ПЕРЕКЛАД І ПРАГМАТИКА

Щоб функціонувати у якості одиниці комунікації, будь-який текст, окрім власне мовного оформлення, вимагає наявності ще трьох компонентів: теми повідомлення, ситуації, у якій здійснюється комунікативний акт і учасників цього акту, що володіють як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними знаннями. Врахування немовних компонентів є однією з необхідних умов досягнення перекладацької адекватності, оскільки через них у багатьох випадках розкривається зміст тексту. Одним з таких вимірів тексту є його прагматика, яка вивчає те, як мовець може впливати на реципієнта за посередництвом тексту.

Прагматичні відносини, що лежать в основі тексту, дозволяють йому викликати потрібні мовцю емоції, мотивувати до дій, відтак саме завдяки ним повністю реалізується комунікативна функція того чи іншого повідомлення. Вибір мовних засобів його автором, як і спосіб організації змісту, залежить не тільки виключно від того, яку інформацію потрібно передати, але й від того, якого комунікативного ефекту прагне досягти мовець.

Термін «прагматика» у сучасному розумінні ввів Ч. Морріс. З того часу ця галузь підлягала активним дослідженням як з лінгвістичної, так і з перекладознавчої точки зору. Ч. Морріс розглядав прагматику як

«дисципліну, що вивчає відношення між знаками та їх інтерпретаторами». У подальшому прагматика описувалася як дослідження мови з точки зору її користувачів, зокрема, виборів, що вони роблять, обмежень, з якими стикаються під час використання у мови у соціальній взаємодії, а також впливу мови на учасників комунікативного акту. Таке визначення враховує вибір мовця, що призводить до необхідності дослідити інший аспект прагматики, що є актуальним для тих, хто вивчає мову та переклад, оскільки пов'язаний зі здатністю робити правильний вибір стосовно прагматичних компонентів мови. Визначення прагматики ґрунтується на розумінні та продукуванні мовлення у певному контексті. Окрім того, воно наголошує на ролі прагматики не тільки під час продукування мовлення, але й на етапі його розуміння.

Прагматична максима, сформульована Ч. Пірсом, свідчить про те, що всі наші уявлення про об'єкт є не що інше, як очікувані практичні наслідки, пов'язані з цим об'єктом. Іншими словами, розуміння навколишнього світу для людини складається з очікувань того, що людина може від нього отримати. Цей принцип Ч. Пірс застосовував до теорії знака, наголосивши на важливості врахування фактора суб'єкта практичної та комунікативної діяльності. Він розглядає знак як поєднання наступних складових:

- знак (репрезентанта), який визначається як знаковий засіб, що здатен замінювати певний об'єкт дійсності;
- інтерпретанта знака, що виникає у свідомості інтерпретатора після сприйняття знака;
- об'єкт, що позначається знаком.

Знаку не існує самого по собі; поза діяльністю суб'єкта, він виникає в процесі породження значення або інтерпретації. Ч. Пірс виділяє наступні цілі комунікації:

- викликати певні емоції;
- породжувати певні дії;
- впливати на хід думок або поведінку.

Ідеться про те, що вкладають мовці у своє повідомлення, як і про те, як ми розуміємо те, що, що чуємо / читаємо. Деякі дослідники навіть говорили, що прагматика значною мірою корелює з тим, як контекст впливає на те, яким чином відбувається інтерпретація. Незважаючи на те, що прагматика походить від семіотичних досліджень, дослідників у цій галузі цікавлять цілі, з якими вживаються ті чи інші речення, та умови, за яких речення перетворюється на висловлення. Інтерес до прагматики обумовлений також тим, що семантика як наука про значення не здатна була належним чином пояснити соціолінгвістичні та інші позамовні складові комунікації.

Протягом тривалого часу вважалося, що переклад – це передача тексту однією мовою засобами іншої. З розвитком прагматичного напрямку у перекладознавстві переклад почали називати вербальним стимулом, що має на аудиторію такий самий вплив, як і оригінал.

Тексти не несуть значень, радше люди прагнуть передати певні значення, продукуючи текст. Тобто перекладач намагається усвідомити намір автора на той момент, коли він створював текст для вихідної аудиторії, а тоді, наскільки це можливо, відтворити його мовою перекладу для цільового реципієнта. Як вважається, прагматика фігурує на обох етапах виконання перекладацького завдання: по-перше, на етапі обробки вихідного повідомлення, його інтерпретації, по-друге, на етапі його передачі цільовою мовою. Від перекладача вимагається усвідомлення особливостей прагматики оригіналу, щоб забезпечити адекватний переклад, що виконуватиме свою комунікативну функцію у цільовій мові та культурі. У якості посередника перекладач діє як реципієнт оригіналу, намагаючись усвідомити ідею вихідного повідомлення. На етапі інтерпретації перекладач взаємодіє з прагматикою тексту, намагаючись належним чином її декодувати. На етапі відтворення він може маніпулювати відмінностями у прагматиці вихідного та цільового тексту.

Прагматика – це ті знання, що змушують людину фіксувати структури міжкультурної взаємодії та стратегії комунікації, щоб вирішувати проблеми

непорозуміння, які зустрічаються у ситуаціях міжкультурного спілкування. У процесі підготовки перекладачі навчаються усвідомлювати відмінності в інтерпретації крос-культурних повідомлень та при звичаються до встановлених структур, форм та конвенцій спілкування. В іншому випадку, нерозуміння прагматики оригіналу може призвести до викривлень при перекладі. Кожна культура утворює власні специфічні контексти, де дослівний переклад не дозволить передати потрібне значення. Відповідно перекладач використовує свої знання прагматики міжкультурної комунікації, щоб передати повідомлення, не порушивши його комунікативного впливу.

Одним з перших, хто зацікавився проблемами прагматики перекладу як специфічного типу мовленнєвої діяльності, був А. Нойберт, який наголошував на необхідності зберегти комунікативний вплив оригіналу. Незважаючи на трансформації, які відбуваються при перекладі у результаті міжмовних розбіжностей, прагматика цільового тексту нерозривно пов'язана з оригіналом та інтенцією його автора. На основі того, наскільки схожою / відмінною прагматикою характеризуються тексти, А. Нойберт виділяє чотири їх типи:

У межах першого типу створення перекладу обумовлено потребами, що є актуальними як для вихідного, так і для цільового соціокультурного середовища. У такому випадку текст оригіналу, як і текст перекладу характеризуються близькою комунікативною цінністю для обох аудиторій. Ідеться не про те, що перекладачеві не доводиться вносити жодних лексичних, граматичних та інших змін, проте вихідний та цільовий тексти мають спільну прагматику, тобто покликані чинити аналогічний або принаймні схожий вплив на свого читача. Прикладом цього можуть слугувати науково-технічні тексти, які мають на меті, у першу чергу, поінформувати свого читача про останні здобутки науки та техніки, описати принципи функціонування певних процесів або приладів, а отже відповідні тексти будуть однаково цікавими як для вихідної, так і для цільової аудиторії.

До другої категорії належать тексти, створення яких обумовлено специфічними політичними, економічними, культурними потребами тощо. До них відносяться закони, офіційні розпорядження місцевого характеру та інші типи матеріалів. Комунікативне призначення цих текстів повністю втрачається при перекладі, а отже такі тексти можна вважати неперекладними з точки зору прагматики. Однак описаний тип текстів може переходити в інший, якщо для цільової аудиторії оригінальне повідомлення набуватиме нового комунікативного навантаження, навіть якщо воно не відповідатиме ефекту, який передбачався для вихідної.

Третю категорію текстів становить художня література. З одного боку, художні твори орієнтовані на певні соціально-історичні обставини, з іншого вони здатні отримувати всесвітнє значення, транслуючи універсальні цінності, дозволяючи дізнатися про те, як жили люди тієї чи іншої епохи тощо. Продовжуючи зберігати своє національне забарвлення, художні тексти не втрачають актуальності для представників інших культур та навіть епох. А. Нойберт вважає, що збереження прагматичного потенціалу оригіналу в перекладі є обмеженим, проте їх загальнолюдське значення забезпечує перекладність художньої літератури.

Окремий клас текстів становлять ті, що від початку призначені для перекладу, незважаючи на те, що створюються окремою мовою. До таких текстів належить, зокрема, періодика, новинні тексти, що орієнтовані на широку аудиторію, яка може охоплювати представників абсолютно різних країн та культур.

Певною мірою крайнім проявом такого функціонального підходу стала т. зв. теорія скопос, розроблена К. Райс і Х. Фермеером. Відповідно до неї мета перекладу (від грец. *Skopos*) повністю визначає акт перекладу. На думку дослідників комунікативне призначення перекладу може відрізнятися від оригіналу, переклад повністю орієнтований на потреби цільової аудиторії, що виправдовує навіть достатньо радикальні маніпуляції з боку перекладача. У результаті цього їх позиція в подальшому підлягала значній критиці.

Первинною метою перекладу є успішна передача оригінального повідомлення, що часто передбачає подолання проблем, пов'язаних з контекстуальними значеннями. Перевага прагматичного підходу до перекладу полягає в тому, що це дозволяє говорити про інтенції мовців, цілі, які вони переслідують, дії, які реалізуються шляхом мовлення. Саме прагматика розкриває, як ті чи інші значення транслуються у певному комунікативному контексті. Значення при цьому включає як вербальні, так і невербальні елементи, воно здатне змінюватися залежно від контексту, теми спілкування, відносин між комунікантами та інших чинників. При цьому перекладознавці дотримуються думки, що текст для перекладача завжди залишається певною мірою неясним, тому перекладач інтерпретує повідомлення відповідно до контексту, тематики, знань про світ тощо. З точки зору прагматики оцінка перекладу повинна базуватися, по-перше, на схожому та відмінному у поглядах учасників комунікації та висновках, які вони роблять на основі тексту оригіналу та перекладу відповідно. Другим чинником є те, наскільки природно звучить цільовий текст з позицій мови перекладу.

Предметом дослідження прагматики є оптимальний вибір і використання мовних засобів з наявної бази знань для найкращого висловлення свого наміру і ефективного впливу на адресата за конкретних обставин мовного спілкування. Прагматика досліджує широкий спектр проблем функціонування мови:

- комунікативне вживання мови в цілому;
- комунікативний вплив мови на аудиторію в певних цілях;
- способи і умови досягнення цих цілей;
- розуміння та інтерпретація висловлення;
- дослідження імпліцитного (прихованого) в тексті тощо.

Ефективність міжмовної комунікації багато в чому визначається ступенем близькості перекладу до оригіналу за функціональною спрямованістю. Мовні і культурні відмінності не дозволяють ототожнювати

ці два тексти. Перекладачеві постійно доводиться вибирати, якими елементами оригіналу можна знехтувати, щоб відтворити інші комунікативно більш значущі фрагменти. У зв'язку з цим одним з центральних понять теорії перекладу є поняття еквівалентності перекладу як відносної спільності перекладу й оригіналу за відсутності їх тотожності.

Оскільки еквівалентність є базовим критерієм якості перекладу, завдання перекладача полягає в тому, щоб визначити, у чому полягає перекладацька еквівалентність, що має бути обов'язково збережено при перекладі. Виходячи з комунікативної значущості тексту, О. Д. Швейцер запропонував багаторівневу модель перекладацької еквівалентності з позиції врахування двох взаємопов'язаних ознак: 1) характеру трансформації, якій піддається вихідне висловлення при перекладі, і 2) характеру інваріанту (властивість оригіналу, що зберігається в перекладі в незмінному вигляді). Еквівалентність не є фіксованою величиною: ступінь близькості перекладу і оригіналу може бути різним, еквівалентність встановлюється на різних рівнях.

Прагматичний рівень займає вище місце в ієрархії рівнів еквівалентності. Він охоплює такі фактори, як мета комунікації, комунікативний ефект і орієнтири на реципієнта. Цей рівень є обов'язковим для еквівалентності взагалі і нашаровується на всі інші.

Поняття прагматичної еквівалентності при перекладі ґрунтується на оцінці відповідності тексту перекладу інтенції, закладеній у вихідний текст. Ю. В. Ванников визначає чотири типи прагматичної еквівалентності перекладу та оригіналу:

- інформаційна – відповідає впливу на інтелектуальну сферу реципієнта;
- валоративна – відповідає впливу на систему поглядів, відносин, оцінок реципієнта;
- ініціативна – відповідає впливу на поведінку реципієнта;
- селективна – відповідає впливу на організацію поведінки реципієнта.

Прагматична еквівалентність перекладу визначається не як необхідність максимальної відповідності реакції вихідного реципієнта на оригінал і реципієнта перекладу на цільовий текст, а як можливість для зазначених реципієнтів вичленовувати однакову інформацію про прагматичне спрямування відповідно оригіналу і перекладу. Завдання перекладача полягає не в тому, щоб адаптувати текст під культуру мови перекладу, а в досягненні прагматичної відповідності вихідного і цільового текстів.

При цьому прагматична еквівалентність не вичерпується виключно впливом на читача у прямому розумінні. Важливо і те, наскільки зрозумілим, легким для сприйняття є текст. Що стосується того, наскільки схожим буде вплив тексту, виміряти це досить важко. Навіть у межах тієї самої аудиторії реакції рецепторів на один і той самий текст можуть варіюватися через розбіжності у світогляді, досвіді, знаннях тощо. На рівні двох культур таких відмінностей стає навіть більше. Однак на думку В. Н. Комісарова, тотожність реакцій не є настільки обов'язковою, а подекуди і можливою через специфіку реципієнтів. Про близькість реакцій може йтися тільки тоді, коли практично повністю збігаються індивідуальні риси реципієнтів, саме від цього залежить еквівалентність реакції. В іншому випадку перекладач просто робить її потенційно можливою з огляду на свою компетентність як експерта у двох мовах і культурах. Фактично прагматична еквівалентність стосується не реакцій конкретних реципієнтів, а скоріше гіпотез, які робить перекладач, маючи на меті забезпечити аналогічний оригіналу комунікативний ефект.

Для творів художньої літератури вплив на рецептора залежить від літературної цінності тексту, що отримує більш-менш широке визнання у читачів. Основне прагматичне завдання перекладу такого тексту полягає в тому, щоб створити мовою перекладу текст, який має здатність забезпечувати аналогічний художньо-естетичний вплив на реципієнта перекладу. Якщо перекладачеві вдалося цього добитися, можна говорити про адекватне відтворення комунікативного ефекту оригіналу. При цьому може

йтися лише про приблизний рівність реакцій реципієнта, а фактична реакція може бути слабшою реакції реципієнта оригіналу (письменник користується більшим успіхом у себе на батьківщині) або, навпаки, навіть перевершувати її.

Домінантною функцією науково-технічних матеріалів є опис, пояснення або інструкція з маніпулювання об'єктами навколишнього світу. Прагматичний вплив на рецептора полягає в наданні йому необхідної інформації для здійснення певної діяльності наукового або технічного характеру. Якщо одержувач повідомлення здатний на його основі здійснити описаний експеримент або провести потрібні операції з приладом, то комунікативний ефект тексту може вважатися досягнутим. Аналогічним чином, прагматичне завдання перекладу науково-технічного тексту полягає в забезпеченні такої ж можливості здійснити необхідні дії реципієнту перекладу. Якщо рецептор перекладу може успішно використовувати текст перекладу в якості керівництва до певних дій, можна говорити про передачу прагматичного впливу оригіналу. І навіть тут рівність впливу оригіналу і перекладу не обов'язково має бути абсолютною. Може трапитися, що в перекладі необхідна науково-технічна інформація виявляється викладеною в більш чіткій та доступній формі, таким чином, переклад виконує основну прагматичне завдання навіть краще, ніж оригінал. Найбільш складним є завдання забезпечити необхідну реакцію на текст перекладу з боку конкретного реципієнта. Тільки дуже добре знаючи характер і психічний стан людини, можна з достатньою впевненістю припустити, якою буде емоційна або поведінкова реакція на повідомлення. Як правило, перекладач не може ставити перед собою завдання домогтися такого комунікативного ефекту. Якщо ж таке завдання ставиться, його здійснення часто вимагає прагматичної адаптації тексту, що виходить за рамки перекладу як процесу створення тексту, комунікативно рівноцінного оригіналу.

Подібна адаптація при передачі на іншу мову, наприклад, тексту реклами, який повинен забезпечити збут товару, нерідко призводить до

складання нового паралельного тексту мовою перекладу, що враховує специфічні смаки і схильності майбутніх покупців. У деяких випадках фактичний вплив тексту перекладу на групу реципієнтів може бути перевірено шляхом спостереження за реакцією групи інформантів, яким читають текст перекладу, з подальшим внесенням необхідних змін. За умов усного перекладу перекладач має можливість спостерігати за реакцією реципієнта перекладу і часом додатково роз'яснювати йому, яких дій очікує від нього мовець у відповідь на отриману інформацію. В умовах безпосереднього спілкування мовець може безпосередньо звертатися до перекладача з проханням домогтися бажаної реакції у реципієнта. Всі подібні дії перекладача часто лежать за межами не тільки процесу перекладу, а й адаптації.

У процесі здійснення міжмовної комунікації виникають прагматичні проблеми ще одного типу. Вони пов'язані з можливістю появи у перекладача додаткових прагматичних завдань по відношенню до реципієнта перекладу. У зв'язку з цим, перекладач може переслідувати додаткові цілі, більш-менш незалежні від основного прагматичного завдання перекладу, прагнути використовувати результат перекладацького процесу в якихось особливих цілях. Природно, що подібне прагматичне «надзавдання» не може не впливати на хід процесу перекладу і оцінку його результатів.

Прагнучи виконати прагматичне «надзавдання» конкретного акту перекладу, перекладач може іноді відмовлятися від досягнення максимальної еквівалентності, якщо це необхідно, щоб забезпечити вплив на реципієнта перекладу, що збігався б з намірами мовця і прагматичним потенціалом оригіналу.

Можливість існування у перекладача прагматичної мети, що не пов'язана зі змістом оригіналу, але досягається в процесі перекладу, обумовлена подвійною роллю, яку перекладач відіграє в міжмовній комунікації. З одного боку, він виконує функції мовного посередника, а з іншого боку, він фактично є джерелом інформації, що створює текст мовою

перекладу для подальшого використання цього тексту в певних цілях. У зв'язку з цим подекуди виникає потреба у прагматичній адаптації оригіналу. В. Н. Комісаров виділяє чотири її типи.

Перший вид прагматичної адаптації має на меті забезпечити адекватне розуміння повідомлення реципієнтами перекладу. Орієнтуючись на «усередненого» реципієнта, перекладач враховує, що повідомлення, цілком зрозуміле читачам оригіналу, може бути не зрозумілим читачам перекладу внаслідок відсутності у них необхідних фонових знань. У таких випадках перекладач найчастіше вводить до тексту додаткову інформацію, «додаючи» відсутні знання. Особливо часто це відбувається у зв'язку з використанням в оригіналі власних назв, географічних назв і найменувань різного роду культурно-побутових реалій.

Другий вид прагматичної адаптації має на меті домогтися правильного сприйняття змісту оригіналу, донести до рецептора перекладу емоційний вплив вихідного тексту. Необхідність такої адаптації виникає тому, що у кожній мові існують назви об'єктів і ситуацій, з якими у представників мовного колективу пов'язані особливі асоціації. Якщо такі асоціації не передаються або спотворюються в перекладі, то прагматичні потенціали текстів перекладу та оригіналу не збігаються навіть при еквівалентному відтворенні змісту.

На відміну від попередніх, третій тип прагматичної адаптації передбачає, що перекладач орієнтується не на усередненого, а на конкретного реципієнта і на конкретну ситуацію спілкування, прагнучи забезпечити бажаний вплив. Тому така адаптація зазвичай пов'язана зі значним відхиленням від вихідного повідомлення.

Четвертий тип прагматичної адаптації В. Н. Комісаров характеризує як вирішення «надзавдання». Будь-який переклад – це текст, що перекладач створює для досягнення певної мети. У більшості випадків ця мета полягає в забезпеченні адекватності перекладу. Однак часом перекладач може

використовувати переклад для досягнення якоїсь іншої мети, вирішити якусь свою завдання, безпосередньо не пов'язане з точним відтворення оригіналу.

ЛЕКЦІЯ 10. ІНТЕРСЕМІОТИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД

Переклад, в найширшому сенсі цього слова, означає здатність інтерпретувати знаки однієї семіотичної системи у знаках іншої. Таким чином, ітися може не просто про переклад з однієї природної мови на іншу, а й про переклад з вербальної системи на невербальну і навпаки. Вперше проблема перекладу була поставлена в такому широкому, загальносеміотичному баченні Р. О. Якобсоном. Вчений розрізняв три способи інтерпретації вербального знаку: він може бути «перекладений» в інші знаки того ж мови, на іншу мову або ж в іншу, невербальну систему символів. Відповідно можна говорити про три види перекладу:

1. внутрішньомовний переклад – інтерпретація вербальних знаків за допомогою інших знаків тієї ж мови. У процесі внутрішньомовного перекладу відбувається перефразування думки засобами тієї ж мови, що може бути обумовлено потребою пояснити сказане.
2. міжмовної переклад – інтерпретація вербальних знаків за допомогою будь-якої іншої мови. Цей тип позначає переклад у класичному розумінні.
3. міжсеміотичний переклад – інтерпретація вербальних знаків за допомогою невербальних знакових систем.

Міжсеміотичність / інтерсеміотичність знаходить прояв у зв'язку з продуктами інших семіотичних систем шляхом вербалізації останніх. У такому випадку текст передає зміст та форму живопису, архітектури тощо за допомогою слів. Окрім того, деякі тексти можливо інтерпретувати виключно у ширшому полі культури. Так, у казці «День народження Інфанти» О. Уайльда широко використовується система художніх засобів Ф. Гойї та Д. Веласкеса, автор використовує притаманне їм портретне письмо, їхнє

розуміння простору тощо. Сама розповідь будується на фоні живопису XVI-XVII ст., він входить до елементів інтер'єру та перетворюється на метафору, що наскрізно пронизує увесь твір.

У. Еко називає інтерсеміотичний переклад, або трансмутацію, «інтерпретацією за допомогою маніпуляції». Інтерсеміотичний переклад можна трактувати як серію інтерпретацій, які, в свою чергу, також стають об'єктом інтерпретації. При цьому поєднання знаків у новому тексті в ідеалі повинно справляти той самий ефект, що і вихідний текст. Ідея діалогічності смислотворення у такому розумінні набуває особливого звучання. Яскравим прикладом інтерсеміотичної взаємодії є зв'язок літератури та кіно. Амбівалентна природа екранізації може трактуватися як багаторівневий діалог між вихідним і кінцевим текстом. Розвиваючи цю думку, деякі автори вказують на необхідність розвивати естетику, засновану на діалектичному взаємообміні між літературою і кіно, складність взаємовідносин яких обумовлена множинністю використовуваних знакових систем (письмового і усного текстів, музики, дії і образів). У процесі екранізації комбінуються не тільки слова, але і гра акторів, музика, звукові ефекти, рухомі образи.

Говорячи про питання, які необхідно вирішувати інтерпретатору, працюючи з екранізацією художнього твору, образи дійових осіб, їх зовнішність (її зміна або подача образу), одяг і зачіски персонажів, їхні вчинки і дії, пейзажі, інтер'єр, музика – все це відіграє основну роль у створенні повноцінного візуального ефекту на екрані, і підхід до цих питань з боку інтерпретатора-перекладача повинен бути якомога тоншим і ретельнішим.

Залежно від ступеню близькості до оригінального художнього твору розрізняють декілька видів екранізацій:

1. Пряма екранізація або буквальне відтворення. У таких екранізаціях зберігаються імена героїв і назви об'єктів, а також місця подій. Режисер шанобливо ставиться до першоджерела, намагається

максимально точно і повно передати сюжет художнього твору, втілити образи героїв, задумані автором.

2. Екранізація за мотивами художнього твору. Таких екранізацій більшість. У них зберігаються схожість з оригіналом і основна сюжетна лінія, але багато деталей опускаються або змінюються, вноситься щось нове.
3. Кіноадаптація. Основною її метою є не точне відтворення оригіналу, а створення на його основі самостійного нового твору, що перегукується з першоджерелом.

При перекладі текстів технічного характеру можна говорити про буквальний або майже буквальний переклад, оскільки головна мета – точно передати всі компоненти джерела. У випадку художнього перекладу необхідно знайти «золоту середину», тобто не відхилятися далеко від сенсу оригіналу, але і не прагнути передати кожне слово, якщо це зашкодить естетичній складовій. Сьогодні більшість лінгвістів дотримуються думки про те, що головне завдання перекладача – передати дух літературного твору і справити на читача емоційний вплив, що передбачався автором. Аналогічний критерій – відображення «духу» книги – лежить в основі успішної екранізації.

На сьогодні одним з найменш вивчених видів перекладацької діяльності залишається аудіовізуальний переклад. Останнім часом йому приділяють все більше уваги. Значна частина робіт у цій сфері присвячена вивченню технічних аспектів аудіовізуального перекладу, а також особливостям кожного з окремих підвидів, які в тій чи іншій мірі впливають на процес перекладу і на роботу перекладача. Однак зіставленням аудіовізуального перекладу з іншими видами перекладацької діяльності і вивченням більш конкретних питань займаються менш активно. Визначення поняття «аудіовізуальний переклад», як і класифікація перекладацької діяльності всередині цієї категорії досі є предметом дискусій вчених. Дослідники не можуть прийти до спільної думки, як слід називати цей вид

перекладацької діяльності, а також, на які підвиди варто його поділяти. Зокрема, цим терміном пояснюють переклад вербальної складової відео, особливістю якого є синхронізація вербальної та невербальної частини.

Він вважається процесом міжмовного переносу, що здійснюється з метою зробити аудіовізуальний текст зрозумілим цільовій аудиторії, яка не знає мови оригіналу. Таке визначення охоплює декілька вимірів цього процесу, як і каналів комунікації.

Сьогодні аудіовізуальна продукція в різних формах (кінофільми, телесеріали, реклама, відеоблоги тощо) випускається у величезних обсягах. Усю цю продукцію необхідно перекладати. Однак все частіше постає питання про те, як полегшити завдання перекладача.

Досі не існує єдиної думки щодо класифікації видів аудіовізуального перекладу, але при цьому спостерігаються певні тенденції. Більшість дослідників виділяють 2 основні типи:

- субтитрування;
- переозвучування.

Проте деякі вчені вважають, що слід розділяти таку широку категорію як переозвучування на дві більш конкретні:

- переклад для закадрового озвучення (або «войсовер»);
- дубляж.

Аудіовізуальний переклад є окремим видом перекладацької діяльності, проте підвиди аудіовізуального перекладу значною мірою відрізняються один від одного за багатьма ознаками. У кожного з таких підвидів є свої особливості, свої позитивні і негативні сторони, що впливають на вибір перекладацьких стратегій і процес роботи над перекладом.

Субтитри – це напис у нижній частині кадру кінофільму, що є зазвичай коротким переказом іншомовного діалогу на мову, зрозумілу глядачам. Субтитрування – це передача заздалегідь підготовленого повідомлення, вираженого у вербальній формі, у письмовому вигляді. Деякі вчені заявляли, що субтитрування – це не переклад, оскільки неможливо перекласти з

письмової форми в усну, адже це два різних семіотичних середовища. Як правило, наводився наступний приклад: неможливо перекласти роман у фільм. Але за книгами знімаються екранні адаптації, що можна розцінювати як перенесення з однієї семіотичної системи в іншу; п'єси спочатку створюються на папері, і тільки потім їх ставлять на сцені; переклад кінофільму відбувається в одному аудіовізуальному середовищі, тобто в рамках однієї семіотичної системи.

Цей вид аудіовізуального перекладу також називають діагональним перекладом, оскільки він поєднує в собі письмовий і усний елемент (відбувається перекодування з однієї семіотичної системи в іншу), але при цьому відбувається перетворення тексту з вихідної мови мовою перекладу. За умов внутрішньомовного субтитрування відбувається конвертація усного мовлення в письмове, але в рамках однієї мови. До цього виду аудіовізуального перекладу вдаються в основному при підготовці фільму до перегляду особливої цільової аудиторією (люди, у яких є проблеми зі слухом; люди, які володіють мовою на недостатньому рівні для перегляду без субтитрів). У субтитрах для людей з проблемами зі слухом, як правило, буде присутня додаткова інформація: колірна індикація тексту (репліки різних героїв будуть відрізнятися за кольорами), характеристика мови героя (дефекти мови, інтонація тощо), опис звуку (шум, звуки навколишнього середовища, пісня, музика тощо). Використання такого виду перекладу аудіовізуальних текстів широко поширене в освітній сфері. Внутрішньомовні субтитри використовуються для полегшення сприйняття кінофільму або іншого матеріалу іноземною мовою.

Субтитрування – скорочений переклад діалогів фільму, що відображає їх основний зміст і супроводжує візуальний ряд фільму у вигляді друкованого тексту в його оригінальній версії. В усіх визначеннях субтитрування особлива увага приділяється необхідності здійснювати компресію при виконанні цього виду аудіовізуального перекладу. Технічні рекомендації зі складання субтитрів викладені одними з учасників

європейської асоціації з вивчення екранного перекладу і фахівців у цій сфері. До технічних особливостей і правил субтитрування можна віднести:

1. Розташування субтитрів. Субтитри завжди розташовуються в нижній частині екрана, за винятком тих випадків, коли в цьому місці відображається інша важлива інформація.

2. Кількість рядків. Максимальна кількість рядків становить два.

3. Вирівнювання тексту. Прийнято використовувати вирівнювання по центру або ж вирівнювання по лівому краю. Вирівнювання по лівому краю зазвичай використовується на телебаченні.

4. Кількість символів в рядку. Максимальна кількість символів варіюється від 35 до 40 знаків у рядку.

5. Шрифт. Рекомендується використовувати шрифт без серифів (зарубок), оскільки вони негативно позначаються на візуальному сприйнятті тексту.

6. Колір і фон. Рекомендується використовувати прозорий нейтральний фон.

7. Тривалість та синхронність. Приблизний час, що потрібен людині для прочитання двох рядків з урахуванням всіх факторів становить приблизно 6 секунд. Для підрахування цього часу використовуються спеціальні програми.

Субтитрування має свої переваги та обмеження, зокрема:

1. Під час підготовки субтитрів для аудіовізуального тексту неминуче відбувається стискання оригінального тексту. Тому, на відміну від звичайного письмового перекладу, при субтитруванні першорядним стає завдання якісної компресії вихідного тексту шляхом визначення важливості інформації.

2. Оригінальна звукова доріжка фільму зберігається у повному обсязі, що дозволяє цілком зберегти зміст і задум режисера.

3. Кінофільми з субтитрами можна використовувати в освітніх цілях.

4. Кінофільми, перекладені за допомогою субтитрування, більш доступні людям з обмеженими можливостями (напр., люди з вадами слуху).

5. Витрати на субтитрування набагато менші, ніж на всі інші види аудіовізуального перекладу, саме тому він став популярним серед перекладачів-аматорів.

6. Субтитри відволікають глядача від перегляду фільму, вони вимагають фокусування уваги, що призводить до втрати частини інформації на візуальному рівні.

7. У ході субтитрування вкрай складно передати експресивність, а також пара- і екстралінгвістичні параметри мовлення.

8. Субтитри певною мірою порушують цілісність зображення, закриваючи його частину.

10. Субтитрування набуло широкого поширення у державах, де використовуються відразу декілька мов (деякі європейські країни).

11. Субтитрування займає значно менше часу, ніж дубляж або переозвучування, що також спричинило його популяризацію серед непрофесіоналів.

Таким чином, субтитрування, з одного боку, є одним з найбільш зручних видів аудіовізуального перекладу для передачі експресивності, оскільки глядач чує інтонацію, особливості мовлення і голосу персонажів, завдяки чому він повноцінно сприймає контекст незалежно від того, наскільки точно переданий експресивний компонент на лексичному рівні. Також субтитри не залежать від точності і емоційності акторської гри, що впливають на сприйняття фільму. З іншого боку, під час субтитрування перекладач часто змушений вдаватися до компресії через технічні особливості цього виду аудіовізуального перекладу (обмежена кількість знаків і рядків, обмежена кількість часу зберігання субтитрів на екрані), що неминуче призводить до втрати частини інформації. Значення має і необхідність фокусуватися на титрах і відволікатися від того, що відбувається на екрані, що негативно позначається на сприйнятті контексту

та експресивного компонента. Субтитрування набуло широкого поширення в середовищі перекладачів-аматорів завдяки доступності спеціального програмного забезпечення, саме тому субтитровані версії кінофільмів часто не найякісніші.

Переклад для озвучування або «войсовер» – один з найбільш поширених видів аудіовізуального перекладу. За своєю сутністю це щось середнє між субтитруванням та дублюванням. «Войсовер» – це перекладений текст, який читає актор відповідно до оригінальної звукової доріжки, яку роблять тихішою, поки актор вимовляє свою репліку. Цей вид перекладу набув найбільшого поширення на території країн колишнього СРСР, поряд з синхронним перекладом. Часта відсутність монтажних листів, а також висока ціна і недоступність дубляжу зумовили популярність закадрового перекладу як найбільш доступного методу перекладу аудіовізуального тексту. Йому притаманні риси, як субтитрування, так і дубляжу, що передбачає наступні особливості:

1. Під час перегляду фільму, перекладеного таким способом, у глядача є можливість орієнтуватися і на оригінальну звукову доріжку, і на перекладений варіант.

2. Це найменш обмежений з усіх видів аудіовізуального перекладу. Синхронність у цьому випадку не настільки важлива, як при дубляжі. Актор має можливість варіювати темп мовлення. Також відсутні проблеми, що виникають при субтитруванні: немає обмеження за кількістю слів і знаків.

3. Переклад для озвучування не потребує такої ж сильної компресії як субтитри, тому є можливість більш точно передати зміст, закладений в оригінальному тексті.

4. Текст, як правило, зачитується монотонно, щоб у глядача була можливість краще сприйняти оригінальну звукову доріжку.

5. Глядач не відволікається від перегляду кінофільму. Увага повністю зосереджена на візуальному сприйнятті картини.

6. У результаті одноголосого перекладу може виникнути ситуація, де глядач не буде розуміти, хто саме з героїв вимовляє репліку, що негативно впливає на цілісність сприйняття, а також на експресивність.

7. Цей вид перекладу потребує менше часових та грошових витрат, ніж дубляж.

8. Не вимагає професійного обладнання.

9. Під час підготовки перекладу для озвучування не враховуються особливості акценту, діалекту тощо, що неминуче призводить до втрати виразності.

За умов закадрового озвучування глядач має можливість повноцінно сприймати те, що відбувається на екрані, бачить міміку і жести героїв, не відволікаючись на субтитри, відсутня необхідність у компресії, що позитивно позначається на передачі експресивності. Проте зустрічаються прецеденти, коли оригінальна звукова доріжка заважає сприйняттю перекладеного варіанту, що негативно впливає на сприйняття, порушуючи його цілісність. Однак цей вид аудіовізуального перекладу є одним з найбільш простих у випадку художніх фільмів. Закадрове озвучення також набуло широкого поширення у середовищі перекладачів-аматорів завдяки порівняній простоті виконання.

Дублювання – найскладніший у виготовленні вид аудіовізуального перекладу, що вимагає професійного підходу, наявності спеціального обладнання, а також програмного забезпечення. При дублюванні оригінальна звукова доріжка повністю замінюється новою, перекладеною на іншу мову доріжкою, адаптованою для глядача. Можна виділити наступні особливості дублювання:

1. Найлегший для сприйняття вид аудіовізуального перекладу. У глядача є можливість повністю сконцентруватися на перегляді, не відволікаючись на субтитри або іншу звукову доріжку.

2. Найбільш доступний, призначений для найширшої аудиторії.

3. Компресія і зміни в оригінальному тексті неминучі, оскільки, наприклад, англійська та українська мова належать до різних мовних груп, вони відрізняються за граматичним устроєм (для англійської мови характерний аналітичний устрій, для української – синтетичний). З цього випливає, що україномовний текст у середньому буде складатися з більшої кількості знаків і буде побудований по-іншому на всіх рівнях мови (від фонетичного до синтаксичного).

4. Перекладачеві в ході роботи над текстом для подальшого дублювання необхідно враховувати абсолютно всі особливості мови оригіналу, а також пара- та екстралінгвістичні характеристики мови героїв, щоб переклад точно передавав атмосферу оригіналу і всі компоненти значення.

5. Можлива втрата або спотворення сенсу через неякісне озвучування або неякісно виконаний переклад.

6. Найбільш технічно складний для виконання вид аудіовізуального перекладу. Для виготовлення дубльованої версії фільму залучається набагато більше фахівців, ніж для виготовлення субтитрів або закадрового озвучення. Також потрібне спеціальне обладнання і програмне забезпечення.

7. Необхідна синхронність на всіх трьох семіотичних рівнях: фонетичному (збіг в русі губ, якого досягають шляхом підбору схожих звуків у складі слів), найважливішому – семантичному (збіг значення повідомлення мовою оригіналу і мові перекладу) і драматичному (наскільки достовірно актор озвучування передає емоції і експресивність репліки).

8. На виготовлення дубляжу йде набагато більше часу, ніж на субтитрування і закадрове озвучення.

9. Найдорожчий вид аудіовізуального перекладу. Крім послуг перекладачів, необхідно оплачувати роботу професійних акторів озвучування, звукооператорів і фахівців, що займаються синхронізацією звуко- і відеоряду.

10. У випадку дублювання оригінальна звукова доріжка замінюється на нову мовою перекладу.

Дублювання, як і інші види аудіовізуального перекладу, має низку позитивних і негативних характеристик з точки зору перекладацької діяльності і процесу сприйняття аудіовізуального тексту. До його переваг можна віднести можливість найбільш повноцінного сприйняття контексту і того, що відбувається на екрані, оскільки немає необхідності відволікатися на субтитри, а оригінальна звукова доріжка замінена повністю, що також виключає можливість порушення сприйняття звукової складової. Дублювання – найбільш «професійний» з усіх видів аудіовізуального перекладу, тому з ним працюють тільки фахівці цієї сфери, що позитивно позначається на якості перекладу і передачі експресивності. Проте, є ряд серйозних обмежень, які значною мірою ускладнюють завдання перекладача. По-перше, компресія і стиснення тексту неминучі через особливості вихідної і цільової мови, що звужує спектр засобів, за допомогою яких перекладач може передати експресивність. По-друге, текст перекладу неминуче підлягатиме подальшій обробці у вигляді «укладання» для досягнення максимально можливої синхронності в артикуляції персонажів і звукової доріжки, у результаті чого текст зазнає значних змін, в результаті яких виразність може бути повністю або частково втрачена.

ЛЕКЦІЯ 11. ЖАНРОВІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Переклад – це складна та багатоаспектна діяльність, яка зазнає впливу численних факторів і передбачає набагато більше, аніж просто копіювання слів вихідного тексту засобами іншої мови. Переклад вимагає ретельного відбору слів та виразів та їх майстерного поєднання з урахуванням усіх особливостей оригіналу, включно з типом тексту та жанром, до якого він належить.

Поняття тексту не має однозначного визначення. Його розглядають з позицій відповідності стандартам когерентності, когезії, прийнятності, інформативності, ситуаційності та інтенціональності. Деякі дослідники зосереджують увагу на функціональному аспекті тексту, визначаючи його як послідовність мовних елементів, які сукупно виконують певну комунікативну функцію. Функціональне призначення тексту є одним з найбільш розповсюджених критеріїв класифікації текстів, що спостерігалось ще в роботах Аристотеля, де тип тексту фактично ототожнювався з жанром.

Поняття жанру у сучасному розумінні походить з літературознавства, де століттями досліджувалися романи, оповідання, вірші, п'єси тощо. Однак з часом розпочалися і дослідження способів передачі жанрових особливостей у перекладі. У межах літературознавства здебільшого досліджувалися жанри художньої літератури, проте в подальшому розуміння жанру розширилося, охопивши як усні, так і письмові тексти, що використовуються у різноманітних ситуаціях спілкування. Сьогодні жанром вважається будь-яка комунікативна подія, яка своєю специфікою обмежує те, як людина може конструювати текст. До прикладів різних жанрів можна віднести ділові листи, лекції, керівництва з експлуатації, рецепти тощо. Ключовою для розрізнення жанрів є комунікативна мета – тексти використовуються у певній ситуації з певним наміром.

Жанровий аналіз пояснює соціокультурні, інституційні та організаційні обмеження комунікації та визначає закономірності комунікативних подій. Зокрема, він встановлює текстові характеристики окремих жанрів, що найбільше цікавить як теоретиків перекладу, так і перекладачів-практиків.

Основна характеристика, що перетворює низку комунікативних подій на жанр, – це спільність комунікативних цілей. Жанр фактично є соціально усталеним способом використання мови у певній соціальній ситуації. Більше того, вивчення жанру передбачає оволодіння не тільки формальними моделями або методами досягнення мети, але й усвідомлення того, яка мета є прийнятною для суспільства.

Деякі дослідники звертають особливу увагу на психологічні фактори, які впливають на те, як автор повідомлення будує свій текст. Він повинен дотримуватися стандартних практик у межах відповідного жанру. Однак якщо автор відносно вільний у своєму виборі мовних засобів, то перекладач повинен дотримуватися жанрових особливостей оригіналу.

Жанрова диференціація текстів має безпосереднє відношення до механізму перекладу, до перекладацької стратегії. Цікавим підходом з позицій перекладознавства може стати розуміння відмінностей між первинними (простими) і вторинними (складними) мовними жанрами. І це не просто функціональне розходження. Вторинні (складні) мовні жанри – романи, драми, наукові дослідження, публіцистичні жанри тощо – виникають в умовах більш складного і високоорганізованого (переважно письмового) спілкування – художнього, наукового, суспільно політичного тощо. Спостереження і аналіз різних текстів показують, що в процесі свого формування вони можуть акумулювати і переробляти первинні (прості) жанри, що склалися в умовах безпосереднього мовного спілкування. Первинні жанри, що входять до складу складних, вторинних, трансформуються в них і набувають особливого характеру, втрачаючи безпосереднє відношення до реальної дійсності, до реальних висловлень. Так, репліки побутового діалогу або листи в романі входять в реальну дійсність лише через роман в його цілісності, як подія літературно- художнього, а не побутового життя. Роман в цілому є висловленням, як і репліки побутового діалогу або приватний лист, але на відміну від них утворює вторинне (складне) висловлення. Умови функціонування текстів в перекладознавчій перспективі обумовлені характером самих груп текстів. Існує багато класифікацій текстів залежно від підстав для розподілу. Так німецькі дослідники виділяють:

- *Textgruppe* для позначення неспецифічних і мало релевантних властивостей великої кількості текстів, що не володіють загальними

мовними ознаками, але об'єднані в одну групу за певним умовним критерієм (напр., за ознакою хронології або рівнем складності);

- *Textklasse*, тобто доцільне об'єднання текстів з метою класифікації окремих їх проявів;
- *Textgattung* є переважно літературознавчим поняттям, коли мова йде про аналіз художності;
- *Textart* позначає семіотичне поняття, яке об'єднує і в той же час розрізняє тексти, які реалізуються у знакових системах, що відрізняються одна від одної: письмовий текст – усний текст, текст азбукою Морзе – нотний текст тощо;
- *Textbereich* охоплює вербальні тексти, що володіють принаймні однією спільною властивістю (літературні чи прозові, побутові та поетичні);
- *Texttyp* використовується для позначення універсальної первинної форми і її оформлення в процесі комунікації: передача інформації (інформативний тип), штучно організована передача інформації (експресивний тип), персуазивно орієнтоване повідомлення (оперативний тип) і одночасно їх комбінації.

Textsorte стосується взаємодії з нормами жанру, опису функцій норми і її перекладацьких властивостей. Поняття *Textsorte* було введено в науковий обіг на початку 70-х років. У ретроспективному погляді на цю проблему важливою є його комунікативно-орієнтована спрямованість, заснована на врахуванні необхідних внутрішніх (= мовних) і зовнішніх (= комунікативних, ситуативних) ознак при тому, що перші визначаються останніми.

Компетентне відправлення інформації не обмежується тільки лексикою і правилами граматики. Для адекватного відображення мовної ситуації, в оригіналі та перекладі свідомо або несвідомо застосовуються знання всіх жанрових закономірностей. Оперування конкретним текстом з його внутрішньою диференціацією потребує від перекладача виявлення умов його функціонування. У цьому сенсі К. Райс пропонує розрізняти:

- прості;

- складні;
- комплементарні тексти.

Це виправдано з тієї точки зору, що сама природа тексту змушує нас досліджувати не тільки «текст в собі», але й «текст для нас», у чому проявляється сучасне ставлення до тексту як до культури, у тому числі і до перекладацької. Структура і особливості простих «сортів» (типів) тексту у межах цільного класу функціонально-сміслових текстів, виявляють регулярні умови їх реалізації у різних мовних колективах. Вони в більшості випадків детерміновані т. зв. нормами жанру (термін О. Д. Швейцера). Норми або конвенції жанру (Textsortenkonventionen) мають велике значення, оскільки відмінності між ними стосуються перш за все самої номенклатури жанрів і стають найбільш очевидними при виході за межі однієї мови і однієї культури.

Складні типи тексту, в які «вбудовані» інші їх типи (роман, проповідь, біографія, заява про прийом на роботу тощо), протиставляються тим, які не дозволяють такого вбудовування (кулінарний рецепт, керівництво з експлуатації, інструкція, анекдот). По відношенню до т. зв. «толерантних» типів тексту вони можуть бути кваліфіковані як складні типи. Вони ставлять більш високі вимоги до компетенції перекладача, тому що перекладач повинен знати не тільки специфічні умови функціонування текстів (напр., рецепта), але і бути в змозі трансформувати (а не відображати наївно) всі стандарти початкового твору у перекладі. Комплементарні типи тексту неможливі без існування первинного тексту: технологічні умови, зміст книги, рецензії, пародії тощо. Це ті тексти, де сам перекладач повинен мати у своєму розпорядженні знання про первинний текст. Досить згадати про рецензії з їх постійними посиланнями на рецензований твір, що спочатку також вимагає перекладу. Без знання оригіналу неможливо зрозуміти комплементарний текст, тому що тільки врахування перекладачем умов початкової мовної ситуації може стати передумовою для правильного і адекватного перекладу. Деякі, важливі з перекладацької точки зору,

відмінності текстів стають очевидними при виведенні їх за рамки одного мовного чи культурної середовища. Тут слід розрізняти:

1. універсальні типи текстів – лист, казка, епос, договір, присутні практично в будь-якій мовній спільноті;
2. типи текстів, що існують у декількох культурах (сонет, ораторія тощо), але типові не для всіх;
3. поодинокі типи текстів, – наприклад, японський театральний стиль но, відомий тільки в одній культурі.

При перекладі універсальних типів тексту слід визначити, чи будуть збережені умови вихідного тексту з дотриманням розмаїття мовних засобів мови перекладу. Для групи текстів для декількох культур слід з'ясувати, наскільки такий текст адаптований і адекватний для цільової спільноти. Якщо це не так, то вихідні умови адаптуються і обмежуються тією мірою, наскільки сам стиль і переклад можуть бути «новаторськими» і формувати в свою чергу певні традиції. У групі одиничних текстів, де читач не зможе повністю ідентифікувати окремі фрагменти, у цільовому тексті стоять примітки, коментарі, пояснення тощо. Розгляд жанрових норм як сигналу розпізнавання, індикатора очікувань або сигналу розуміння будь-якого тексту при перекладі ставить, як мінімум, два глобальних питання:

1. Чи може функція тексту оригіналу зберегтися і в тексті перекладу? Відповідь на нього залежить від того, чи підлягають перекладу такі тексти, а також від мовного колективу, для якого здійснюється переклад. Що стосується самого перекладу (трансляції), обміну та/або включення зовнішніх умов до тексту, тут може мати місце часткова або повна невідповідність норм одного тексту властивостям тексту вихідною мовою.

2. Чи повинні ці функції оригіналу бути збережені і в тексті перекладу? Вибір цілей і відповідного типу тексту, обумовлений перекладацькими нормами і нормативною перекладацькою поведінкою в рамках певного мовного колективу. Обраний перекладачем тип перекладу в безпосередній комунікації обумовить вибір саме того типу тексту, що є прийнятним для

цільової мови та аудиторії. При роботі з текстами експресивного типу перекладач швидше зробить вибір на користь відтворення вихідних умов.

Перш за все перекладач повинен зробити принциповий вибір – зберегти конвенції вихідного тексту або замінити їх конвенціями мови перекладу. Якщо відповідний жанр відсутній у приймаючій культурі, то переклад буде інноваційним (тобто він може покласти початок новому жанру в культурі-рецепторі).

Настільки ж необхідним є і врахування специфіки типу тексту, що визначає тип комунікативної функції. Тільки знаючи функцію вихідного тексту і його місце у вихідній культурі, можна оцінити значення окремих елементів вихідного тексту. Конвенції жанрів характеризуються, зокрема, й історичної варіативністю (напр., віршована форма середньовічного наукового трактату). З функціональної точки зору актуальним є наступний розподіл текстів, що визначає їх особливості на мовному рівні:

1. Інформаційні (газети), документальні, наукові. Їх специфіка полягає у наявності спеціальних термінів і фразеології. Перекладач має передати основний зміст такого тексту, зберігаючи його ідіоматичність та відповідність нормам мови перекладу.

2. Суспільно-політичні тексти характеризуються змішуванням елементів наукового (термінологія) і художнього стилю (образність). Основне завдання перекладача полягає у трансліюванні повідомлення з урахуванням його стилістичної маркованості.

3. Художні тексти визначаються високим рівнем образності і широким вживанням стилістичних прийомів різних мовних рівнів. Перекладач повинен прагнути до збереження смислової ємності і національного забарвлення в перекладі, дотримання індивідуально-авторської своєрідності першотвору.

Катаріна Райс розрізняє три відокремлених типи текстів і один змішаний тип:

1. інформативний тип тексту;

2. експресивний тип тексту;
3. оперативний тип тексту;
4. аудіо- або мультимедійний тип тексту.

Саме цю типологію текстів вона вважає релевантною для перекладацької практики. Для інформативного типу тексту потрібно збереження інваріантності плану змісту, для експресивного – збіжності форми і естетичних параметрів тексту, для оперативного типу текстів – збереження властивого тексту звернення та виконання апелятивної функції. Для четвертого, змішаного типу, характерним є змішування та/або переважання будь-якого з трьох вищеназваних типів тексту. Таким чином, у жанровій варіативності текстів знаходить свій вияв соціальна норма, яка визначає специфіку вибору мовних засобів при породженні текстів тих чи інших жанрів. У практиці перекладу стикаються три типи соціальних норм, які відображають традиції даного суспільства і даної культури:

- норми побудови тексту мовою оригіналу;
- норми побудови тексту мовою перекладу;
- норми перекладу.

Л. Л. Нелюбін вживає термін «конвенції» синонімічно до терміну «норми» і розуміє під ними прийнятне вживання мовних засобів, сукупність правил, що упорядковують їх вживання у мовленні індивіда. К. Норд бачить у конвенціях засіб для визначення правил функціонування комунікації, оскільки саме конвенції дозволяють прогнозувати відносини і дії комунікантів. Автор вважає, що з метою вирішення певних проблемних ситуацій лінгвокультурна спільнота створює більш-менш стандартизовані зразки поведінки, дослідження яких дозволяє знизити втрати від різного роду непорозумінь, що виникають в міжособистісному спілкуванні. У. Кауц співвідносить поняття конвенцій з поняттям «тип тексту» (*Textsorte*) і визначає текстові конвенції як специфічні зразки використання мовних засобів, неписані правила створення того чи іншого типу тексту. Ці правила настільки знайомі носіям мови, що при створенні або сприйнятті тексту вони

навіть не усвідомлюють, що застосовують або декодують їх, підсвідомо роблячи висновок про функції тексту.

Досить широко розуміє сутність поняття конвенції типу тексту І. С. Алексєєва: вона включає до нього не тільки історично і культурно та етнічно сформовані особливості будови типу тексту, а й такі параметри тексту, як фактор «реципієнта» (конвенції вибору літературної норми мови, його діалекта або соціолекта в залежності від того, кому призначений текст), приналежність тексту до певної літературної течії або жанру (конвенції, прийняті при створенні творів дитячої літератури, реалізму тощо) або мету створення тексту (конвенції певного типу тексту, що визначаються метою його створення). Відповідно конвенції типу тексту – це історично і культурно детерміновані стандартизовані зразки мовної поведінки і правила створення тексту як мовленнєвого твору, які впорядковують вживання індивідом мовних засобів з метою забезпечення успішної комунікації.

Таким чином, конвенційні особливості тексту є іманентною характеристикою типу тексту як мовного явища. Однак для дослідження причин виникнення конвенційних особливостей різних типів тексту неможливо залишатися в рамках власне тексту, тому що його структурно-семантична характеристика є культурно та історично зумовленою. Кожен текст кваліфікується як соціальне висловлення, як відображення надіндивідуальної, колективної мовної практики. Більшість авторів, які досліджували конвенції різних типів тексту, сходяться на думці, що, швидше за все, немає текстів, абсолютно позбавлених конвенційних компонентів, проте в одних текстах, наприклад у стандартизованих текстах особистих документів, частотність вживання конвенційних формул надзвичайно висока, тоді як у художніх текстах, створених на межі різних літературних течій, вони можуть бути представлені в мінімальній кількості. Врахування конвенційних особливостей тексту сьогодні визнано невід'ємною частиною перекладацького аналізу тексту.

Поняття типу або жанру тексту тісно пов'язане з його стилем. Стиль – це суспільно усвідомлена, функціонально обумовлена, внутрішньо об'єднана сукупність прийомів вживання, відбору і поєднання засобів мовного спілкування, що виконують певні функції та слугують певним цілям у суспільній практиці. І. Р. Гальперін вважає, що функціональний стиль мови можна визначити як систему взаємообумовлених засобів мови, спрямованих на досягнення певної мети повідомлення, причому характер взаємообумовленості цих засобів є типовим тільки для конкретного типу повідомлення. Функціональний стиль мови – це своєрідний характер мови тієї чи іншої соціальної групи, що відповідає певній сфері діяльності. Таким чином, стиль літературної мови називається функціональним, тому що виконує певну функцію (роль) у мові. Кожен функціональний стиль має власні особливості використання, він може існувати як у письмовій, так і в усній формі. Традиційно виділяють п'ять основних різновидів стилів, які розрізняються за умовами і цілями спілкування у відповідній сфері суспільного життя: офіційно-діловий, публіцистичний, розмовний, художній, науковий.

Розуміння стилів мови дозволяє зрозуміти тісний зв'язок між ними і мовною культурою суспільства і окремої людини. Без уміння користуватися стилями мови, немає і культури мовлення. Кожен функціональний стиль сучасної літературної мови є його підсистемою, яка характеризується сукупністю стилістично значущих мовних засобів. Стилі неоднорідні, кожен з них корелює з низкою жанрових різновидів, так, наприклад, у науковому стилі пишуться наукові монографії та навчальні тексти, в офіційно-діловому – закони, ділові листи, в публіцистичному – репортажі, статті тощо. Різноманіття змістового наповнення та комунікативної спрямованості, тобто мети спілкування, призводить до функціонування широкого спектру жанрових різновидів. Саме мета комунікації зумовлює вибір стилістичних прийомів, композиційної структури повідомлення для кожного конкретного випадку.

Для виділення функціональних стилів існують такі підстави:

- сфера людської діяльності (наука, право, політика, мистецтво, побут);
- специфічна роль автора тексту (вчений, громадянин, журналіст, письменник, юрист, батько);
- специфічна роль реципієнта тексту (учень, установа, читач газети, дорослий, дитина);
- мета стилю (навчання, встановлення правових відносин, переконання);
- переважне використання певного типу мовлення (розповідь, опис, міркування);
- переважне використання тієї чи іншої форми мови (письмової, усної);
- вид мовлення (монолог, діалог, полілог);
- тип комунікації (громадська чи приватна);
- набір жанрів (для наукового стилю – реферат, підручник тощо, для офіційно-ділового – закон, довідка тощо).

Кожен функціональний стиль має свої жанрово-стилістичні особливості, під якими розуміють сукупність ознак, характерних для того чи іншого стилю, які різною мірою реалізуються в кожному жанрі. Жанрово- стилістичні особливості включають в себе комунікативну мету і тему тексту, певну лексику, синтаксичні структури тощо. Стиль і жанр тексту тісно взаємодіють, хоча і не є тотожними, оскільки один і той самий стиль мовлення може застосовуватися для текстів різних жанрів, а до тексту одного жанру можуть долучатися різні стилі.

Традиційно вважається, що стилістично найбільш складними є тексти художньої літератури, однак кожен стиль відрізняється власними особливостями, що потребують врахування перекладачем. Від успішного збереження стилістики оригіналу залежить те, наскільки успішно відповідний текст буде виконувати свою функцію у соціальній ситуації, наскільки він буде відповідати умовам комунікації, наскільки прийнятним виявиться для її учасників, чи дозволить досягти поставленої мети.

Належність оригіналу до певного функціонального стилю вихідної мови визначає його домінантну функцію, яка повинна бути передана в перекладі, і, як правило, обумовлює вибір функціонального стилю перекладачем. У свою чергу, обраний стиль перекладу вимагає дотримання його норм і особливостей в мові перекладу, навіть якщо вони в тій чи іншій мірі не збігаються з нормами аналогічного стилю у вихідній мові. Виділення видів перекладу на основі жанрово-стилістичної приналежності оригіналу найбільш виправдано в тих випадках, коли існує значна розбіжність у мовній характеристиці відповідних стилів і жанрів у двох мовах, що викликає необхідність свого роду стилістичної адаптації перекладу, зміни характеру відповідників, відмови від використання стилістичних ознак, найближчих до деяких елементів оригіналу, але недоречних у цьому функціональному стилі мови перекладу. Слід враховувати, що поява таких ознак у тексті перекладу призводить до різкого порушення стилістичної норми і створює в перекладі небажаний, а іноді і абсолютно неприйнятний ефект.

ЛЕКЦІЯ 12. ПЕРЕКЛАД НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ. ПРОБЛЕМА ВІДТВОРЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Зацікавленість у науково-технічному перекладі на сьогодні бурхливо зростає через збільшення обсягу текстів наукового характеру, які відбивають останні здобутки науки та техніки. Відповідно зростає попит на науково-технічний переклад, як і вимоги до нього. В останні десятиліття науково-технічний стиль було розподілено на безліч нових, більш спеціалізованих стилів в результаті технологічного прогресу і появи вузьких спеціалізацій. Величезний прогрес у багатьох областях науки, досягнутий останнім часом сприяє появі нових галузей, а відтак мотивує лінгвістів та перекладознавців безперервно вивчати мову і його стилі.

Переклад іншомовного тексту завжди пов'язаний з багатьма труднощами. Що стосується науково-технічного перекладу, його виконання

вимагає не тільки знання мови оригіналу та перекладу, але і обізнаності у галузі науки або техніки, у якій виконується переклад. Кожна галузь науки має свою власну термінологію, крім того можна знайти відмінності і в синтаксисі. Технічні тексти, зокрема, мають практичну спрямованість. Технічний перекладач повинен передати інформацію не тільки точно, але й прозоро, так, щоб користувач міг легко нею послуговуватися. У випадку наукових текстів читач прагне, перш за все, отримати інформацію, а отже він зацікавлений у точності, ясності, лаконічності тексту, який був би легким для сприйняття з точки зору як змісту, так і мови. Так, навіть незначна помилка в перекладі технічної інструкції з експлуатації обладнання може перешкодити успішному користуванню приладом.

Науково-технічний переклад стосується текстів різного ступеню спеціалізації, словників, інструкцій з експлуатації, науково-технічних статей, технічних пропозицій тощо.

До науково-технічної літератури відноситься:

- власне науково-технічна література, тобто, монографії, статті у різних галузях;
- навчальна література (підручники, довідники тощо);
- науково-популярна література;
- технічна і супровідна документація тощо.

З метою забезпечення якості цільового тексту перекладач повинен враховувати чотири рівні продукування тексту:

- ситуаційний рівень;
- макроконтекстуальний рівень;
- мікротекстуальний рівень;
- рівень термінологічних одиниць.

Ситуаційний рівень стосується середовища, у якому та для якого було створено оригінальний текст, що потребує порівняння з цільовим середовищем та цільовим реципієнтом. Макроконтекст пов'язаний із самим

текстом, зокрема, йдеться про структурну послідовність, що забезпечує цілісність тексту та логічну взаємодію між його частинами. Мікроконтекст обмежується локальним оточенням термінологічних одиниць як первинних смислових вузлів науково-технічного тексту. Термінологічні одиниці відносяться до найнижчого рівня тексту, проте повинні враховуватися під час його відтворення цільовою мовою. На практиці усі чотири рівні взаємодіють один з одним. У багатьох випадках чинники, що належать до одного рівня, впливають і на інший.

Однією зі складнощів перекладу науково-технічних текстів є проблема стилю. Стиль мови – це сукупність мовних засобів. Серед деяких дослідників розповсюджена думка про те, що стиль характерний виключно для художніх текстів, що не відповідає дійсності. Якщо ж під стилем розуміти спосіб опису об'єктів, відбору слів та способу побудови речень, стиль у науково-технічному перекладі не менш важливий. Стиль реалізується у мовленнєвій діяльності та фіксується у тексті. Він застосовується у певній ситуації або сфері спілкування, а отже науково-технічна сфера характеризується власним стилем викладу. Для науково-технічних текстів характерна відсутність емотивного забарвлення чи виявів суб'єктивності. Серед інших особливостей варто відзначити чіткий характер викладу, суворе дотримання технічної термінології, логічну послідовність інформації, однозначність і конкретність.

Стиль науково-технічної літератури, в свою чергу, відрізняється термінологією, що підбирається відповідно до тієї галузі знань, до якої належить той чи інший текст для точної передачі думки. Що стосується граматики, то науково-технічні тексти характеризуються використанням пасивних, безособових конструкцій. Більшість речень складносурядні і складнопідрядні. Отже, в мові науково-технічного стилю широко використовуються сполучники, складні прийменники, різні звороти. Крім того, автор тексту, намагаючись донести інформацію і пояснити ті чи інші факти, відкриття, процеси, уникає особистих форм дієслова, замінюючи їх на пасивний стан. У зв'язку з цим, на перший план виходять процеси та явища,

що описуються, автор тексту залишається фактично невидимим. Ще однією визначальною рисою науково-технічного тексту є стислість викладу і чіткість формулювань. Виділяють також наступні особливості стилю науково-технічного тексту, а як наслідок і перекладу: сувора послідовність і логічність всіх складових задуму автора, змістовність тексту, доступність фахівцям відповідної галузі в плані розуміння.

Науково-технічним текстам притаманна логічна послідовність висловлювань з чітким зазначенням взаємозв'язків і взаємозалежностей. Наукова мова характеризується логічністю думки, послідовним і об'єктивним її викладом. Тексти наукового стилю містять точні визначення понять і явищ, що в них розглядаються, кожне твердження логічно пов'язане з попередньою та/або наступною інформацією. Характерною рисою науково-технічного стилю є лексико-синтаксичні шаблони речень, характерний порядок слів. Існують деякі інші особливості науково-технічних текстів, такі як використання цитат і посилань, тощо.

Граматична та синтаксична структура речень у текстах наукового характеру визначається наступним:

- довгі речення (складносурядні, складнопідрядні);
- вживання атрибутивних словосполучень з великою кількістю компонентів;
- вживання означень, утворених шляхом стягування цілих синтаксичних груп;
- вживання синтаксичних конструкцій, пасивних конструкцій, зворотів (об'єктний відмінок з інфінітивом, називний відмінок з інфінітивом);
- пропуски службових слів (артиклів, допоміжних дієслів), що характерно для таблиць, креслень, специфікацій.

Серед особливостей науково-технічного стилю виділяють вживання спеціальної термінології, логічний виклад та суворий синтаксис, експліцитність, точність, об'єктивність, безособовість, стислість, відсутність емоційного навантаження. Термінологія ретельно відбирається, щоб досягти

однозначності. Суб'єктивні і експресивні висловлювання зустрічаються рідко. Чим більш науковим є текст, тим специфічні терміни можна у ньому зустріти. У науково-технічних галузях лексична різноманітність невелика, як наслідок рівень повторюваності слів досить високий. Термінологія підтримує точність і ясність розуміння наукового тексту.

Термінологія є фактично основою спілкування у науковій сфері. Відповідно до дослідження П. Ньюмарка терміни займають 5-10% всього обсягу тексту. Однак труднощі виникають не тільки з перекладом термінів, але й з їх ідентифікацією. У технічній проектній документації, зокрема, можуть зустрічатися терміни, що використовуються конкретною компанією, проектом, що входять до професійного жаргону.

Термінами вважають слова та словосполучення, що позначають специфічні об'єкти та поняття, якими оперують спеціалісти певної сфери. При цьому у якості термінів можуть використовуватися як слова, чий вжиток обмежується окремою галуззю науки або техніки. Однак і загальновживані слова можуть набувати специфічних значень у спеціалізованих текстах. Власним термінологічним апаратом характеризується не тільки наукова галузь, але й культура, мистецтво, спорт тощо. Такий складний взаємозв'язок між термінами та словами загального вжитку ускладнює виявлення термінології та додаткових семантичних значень, які отримують начебто нейтральні лексичні одиниці.

Значні труднощі при перекладі технічної документації або наукових праць виникають, зокрема, якщо слово має кілька значень. Вибір еквівалента, що не спотворює зміст і передає вірно трактування терміну у конкретному випадку, залежить від компетентності перекладача як з точки зору володіння обома мовами, так і його фаховості у відповідній галузі. Іноді у різних технічних сферах можуть зустрічатися різні відтінки значень, притаманні для одного й того самого терміну.

Перекладач повинен постійно розширювати свої фонові знання, що сприятиме ідентифікації та відтворенню спеціальної лексики. Вона включає

терміни, що використовуються у певних науках та галузях знань, а також специфічні штампи та кліше, що характеризують професійне спілкування. Пошуки термінологічних відповідників є предметом численних досліджень.

Більшість термінів функціонує виключно у певній галузі, а отже повністю зрозуміла лише фахівцям. Значення термінів у більшості випадків є достатньо самостійним і не залежить від контексту, на відміну від загальноновживаної лексики. Однак у різних сферах вживання терміни можуть набувати різних значень, хоча багатозначність не співвідноситься із самим розумінням терміна, оскільки його мета – забезпечити чіткість розуміння. Їх невірне тлумачення може призводити до значних проблем в інтерпретації тексту користувачем перекладу.

При перекладі термінів можливі наступні ситуації:

- частина термінів, що має міжнародний характер, передається шляхом транслітерації;
- деякі терміни мають безпосередні відповідники;
- частина термінів при перекладі калькується, тобто передається за допомогою слів, що присутні в мові перекладу
- термін не має прямого відповідника. У такому випадку часто застосовується описовий переклад.

Б. М. Клімзо виділяє декілька типів термінів залежно від їх ступеню складності для перекладача:

- безеквівалентні терміни. Якщо перекладач стикається з терміном, що поки що не увійшов до словників, перекладач може вдаватися до транскодування, калькування, описового перекладу тощо.
- терміни-кальки, які іноді називають еліптичними через недостатньо часте їх використання.
- «хитрі» двокомпонентні терміни, при перекладі яких потрібно змінювати порядок їх вживання так, що означення стає означуваним. Складність полягає в тому, що перекладач повинен володіти

достатніми фоновими знаннями, щоб зрозуміти, де такий прийом є потрібним.

- багатокomпонентні терміни, що складаються з декількох слів без явних граматичних зв'язків між ними. Такі терміни перекладаються з урахуванням контексту та спеціальних фонових знань перекладача, які дозволяють відновити експліцитної не виражені зв'язки між складовими терміну.

За введення нового терміну діє вимога точності його відтворення, при цьому необхідно уникати дублетів, синонімічних термінів, що мають однакові або дуже близькі значення. За рахунок їх появи утруднюється ідентифікація явищ, об'єктів, що вони позначають, що може створювати значні проблеми, зокрема, при використанні технічного обладнання.

Серед основних способів утворення термінів в українській мові є запозичення, за якого термін переноситься у мову перекладу разом з поняттям, який він позначає. Продуктивним є і лексико-семантичний спосіб, за якого одне й те саме слово набуває декількох значень. Досить часто застосовується прийом транскодування.

У науково-технічній літературі часто застосовуються скорочення, як загальноновживані, так і авторські, що функціонують виключно в окремому тексті. Інтернаціоналізми, у свою чергу можуть як полегшувати завдання перекладача, так і ускладнювати його через наявність так званих «хибних друзів перекладача».

Мова науки поєднує природну та символічну мову: так вживання лексичних одиниць поєднується з такими елементами, як скорочення, аббревіатури, символи тощо, які починають функціонувати відповідно до граматичних особливостей природної мови. Існують також штучні, символічні мови у математиці та логіці, що використовують лексичні одиниці в обмеженому обсязі, серед таких засобів передачі науково-технічної інформації – схеми, креслення, графіки, діаграми тощо.

Розробка словників, на жаль, не завжди встигає за всіма інноваціями, що виникають у науці та техніці, тому перекладачам іноді доводиться самостійно вводити нові терміни. А встановлення значення того чи іншого терміну здебільшого ґрунтується на контексті його вживання. У зв'язку із цим постає проблема тих термінів, що не супроводжуються жодним контекстом, що часто зустрічається саме у науково-технічному перекладі. Серед технічних документів зустрічаються переліки виробів, частин, таблиці, креслення тощо, де подається список без жодного контексту, що створює особливі труднощі для перекладача.

Технічний перекладач повинен виконувати роль автора оригіналу, проте на відміну від останнього він не є спеціалістом у відповідній галузі, а це вимагає від нього широких фонових знань та навичок у пошуку необхідної інформації у сфері, де він працює. Тому перекладач науково-технічних текстів повинен вміти якісно проводити пошук потрібної інформації, розуміти базові науково-технічні принципи. Розроблені також загальні етапи роботи науково-технічного перекладача: отримання завдання на переклад, дослідження фонові інформації, планування роботи, переклад, форматування, редагування, кінцева обробка.

Прийняття рішень перекладачем науково-технічних текстів розподіляють на два етапи: семасіологічний та ономасіологічний. Перша фаза передбачає виділення ситуацій невизначеності, рівня розуміння, що необхідний для перекладу, термінологічних одиниць, документальний пошук. На другому етапі перекладач визначає рівень точності тексту для реципієнта, обирає потрібні терміни і створює текст, що характеризується зв'язністю та послідовністю.

Основні вимоги до наукового перекладу наступні:

1. точність – ця вимога не передбачає буквалізму, що може призвести до викривлення смислу.

2. чіткість та зрозумілість – для наукових текстів неприпустима двозначність, а отже спосіб викладу має забезпечувати повну прозорість змісту оригіналу.
3. стислість – вимога стислості не має перешкоджати точності, однак переклад наукових текстів має бути лаконічним.
4. грамотність – грамотним може вважатися переклад, який відповідає нормам мови перекладу.

Перекладачеві у процесі роботи доводиться вирішувати два основні завдання:

1. правильно зрозуміти зміст тексту оригіналу;
2. повно і точно передати цей зміст засобами мови перекладу.

Для успішного перекладу науково-технічної літератури перекладач повинен:

- ☐ мати достатнє знання мови (в тому числі спеціальної термінології в певній галузі знань);
- ☐ володіти науково-технічним стилем як мови оригіналу, так і мови перекладу;
- ☐ уміти користуватися додатковими джерелами;
- ☐ знатися на галузі, до якої відноситься текст, що перекладається.

Відповідно до вимог Лондонського інституту лінгвістики, перекладач наукових текстів повинен мати:

- ☐ широкі предметні знання у галузі, текст якої перекладається;
- ☐ розвинену уяву, що дає перекладачеві можливість візуалізувати роботу; устаткування або інші процеси, що описується;
- ☐ інтелект, щоб заповнити відсутні зв'язки в оригіналі;
- ☐ здатність до диференціації, щоб обрати потрібні еквіваленти термінів;
- ☐ здатність використовувати рідну мову з чіткістю та точністю;
- ☐ практичний досвід перекладу у відповідних галузях.

Серед способів, у які перекладач може підвищити свою кваліфікацію виділяють:

- читання текстів у відповідній галузі обома мовами, щоб оволодіти необхідним обсягом термінології як у вихідній, так і у цільовій мові, а також ознайомитися зі стильовими особливостями науково-технічних текстів;
- ознайомлення з тим, як спілкуються спеціалісти галузі, у якій здійснюється переклад, що дасть можливість оволодіти особливостями професійного жаргону, що може становити значні труднощі для перекладача, оскільки не відноситься ані до загальноповсякденної мови, ані навіть до загальноповсякденної галузевої термінології;
- знайомство із жанрами, що притаманні відповідній сфері комунікації, оскільки їм можуть бути притаманні власні конвенції, які не є притаманними іншим типам текстів.

Закордоном розповсюдженою є практика, коли майбутні перекладачі під час навчання обирають спеціалізацію, у якій бажають працювати у майбутньому, і поглиблено вивчають її з точки зору як термінології, так і набуття фонових знань. В Україні здебільшого перекладачі працюють у різних сферах, а отже для них доцільним отримати якнайбільше знань у широкому спектрі сфер, навіть якщо вони не будуть досить глибокими.

ЛЕКЦІЯ 13. ХУДОЖНІ ТЕКСТИ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Переклад з однієї мови іншою є багатовимірним і багатоаспектним процесом, який ускладнюється чисельними мовними і позамовними факторами. Вони включають системи і норми двох мов, дві різні культури, дві специфічні комунікативні ситуації, сукупність характеристик вихідного тексту, а також норму перекладу.

На сьогодні ще не вирішена проблема визначення тексту, як і його типології. Основна причина цього полягає не тільки у відсутності

загальноприйнятої термінології, а й в розбіжностях щодо основних критеріїв типологізації. Однак загальновизнано, що всі тексти діляться на художні та нехудожні. Будь-який текст – це результат мовленнєвої та мисленнєвої діяльності автора, розрахованої на сприйняття та інтерпретацію. Спочатку текст орієнтований на конкретну мовну ситуацію, він характеризується типологічними ознаками. Текст характеризується прагматичними та функціональними якостями, його називають динамічною одиницею, створеною в умовах реальної комунікації.

На сьогодні у поняття «художній текст» існує безліч визначень, проте жодне з них не є загальновизнаним і загальновживаним. Проте художній текст являє собою повідомлення письменника своєму читачеві, у якому виражається авторська ідея, його світогляд і цінності. У такому тексті завжди присутній підтекст, існує можливість для множинності інтерпретацій. Художній текст створюється за рахунок образних асоціацій і суб'єктивних якостей понять і явищ. Його основна функція – комунікативно-естетична. Цьому типу тексту властива висока асоціативність. Сенс художнього тексту принципово варіативний і дає велику кількість можливостей для свого тлумачення, що породжує прагнення реципієнта по-своєму розшифрувати прихований сенс художнього твору. Ще однією важливою ознакою художнього тексту є нерозривний зв'язок форми і змісту. Форма визначається змістом, однак для прояву певного змісту необхідна певна форма. Саме ця ознака художнього твору і робить його таким складним з точки зору перекладу.

На поета або письменника неминує впливає його оточення, що формує уявлення про світ та ставлення до нього. Шляхом складних процесів, що відбуваються у його свідомості, автор поєднує власні думки, враження, почуття, що сукупно знаходять вираження в експресивному навантаженні твору.

Окрім того, захоплення, що викликає художній твір, ґрунтується на його сугестивній потужності, здатності навіювати думки на основі

безпосередньої інтерпретації та розуміння тексту. Такий ефект створюється за рахунок певних звукових моделей, вибору слів, їх унікального розташування в реченні. Сугестивний потенціал тексту збагачує ті смисли, що лежать на поверхні.

Загалом основна мета автора художнього тексту полягає в тому, щоб викликати у читача інтелектуальну або емоційну реакцію, яка частково пов'язана зі стилем тексту, його образністю. Письменник намагається змусити нас поглянути на світ під іншим кутом. А форма стає лише засобом передачі образу. Усвідомлення зазначених характеристик допомагає перекладачеві більш успішно виконати своє завдання. Цьому також сприяє майстерність перекладача як творця, що зможе трансформувати основні синтактичні, стилістичні та естетичні елементи оригіналу так, щоб досягти бажаного рівня відтворення художньої образності та передачі смислу.

Проблема перекладності художніх текстів по-різному вирішувалася дослідниками залежно від домінуючих напрямків і поглядів на переклад в певний історичний період. Що стосується художнього перекладу, поширена думка про неможливість досягнення повної відповідності тексту перекладу оригіналу. Представники комунікативного підходу в якості аргументу, що підтверджує це положення, висувають природу комунікації, відповідно до якої вплив одного і того ж повідомлення на різних одержувачів не може бути повністю тотожним. Ще однією причиною неможливості збереження незмінного плану змісту Л. С. Бархударов вважає неминучість втрат при міжмовному перетворенні. Художній текст, окрім того, становить поєднання об'єктивно встановлених лексичних значень та тих конотацій, що додаються автором оригіналу.

Особливості соціокультурного середовища, де відбувається створення тексту і його переклад, визначають також і сприйняття тексту читацькою аудиторією. І. Левий стверджує, що відмінності в мовному матеріалі та обсязі знань читачів тексту оригіналу й перекладу роблять лінгвістично вірний переклад неможливим, дозволяючи лише здійснення інтерпретації. Художній

текст містить в собі інтелектуальну, емоційну і естетичну інформацію. Передача цих видів інформації відбувається, забезпечуючи вплив на читача, що досягається за допомогою мовних засобів усіх рівнів. У літературі засобами мови закодовані події, ідеї, емоції, ставлення автора до зображуваного, читач відновлює повідомлення, користуючись своїм знанням кодів мови та інших семіотичних систем.

Дослідники практично одностайні в тому, що переклад художньої літератури, як і його вивчення передбачає глибокий стилістичний аналіз, що дозволяє розкрити індивідуальну манеру автора, ідейно-художню своєрідність твору, його естетичну природу. Художня література наповнює слово широким спектром значень, які знаходять прояв у здатності письменника сказати більше, ніж говорить просто смисл слів у їх сукупності, автор апелює до думок, почуттів, уяви читача.

Переклад художнього тексту вважається найбільш складним завданням для перекладача, оскільки стиль художньої мови становить особливу єдність різнорідних рис, які відрізняють художній стиль від всіх інших функціональних стилів. Той факт, що художні тексти можуть поєднувати у собі елементи інших стилів, нехай і у трансформованому вигляді, ставить їх в особливе становище.

У роботах В. Н. Комісарова основою виділення художнього перекладу як специфічного виду перекладацької діяльності слугує естетична спрямованість тексту оригіналу, оскільки домінантною функцією художнього тексту є естетична або поетична функція, а не інформативна, що притаманна іншим видам комунікації. Естетичну функцію, поряд з функцією впливу, в якості основи художніх текстів відзначає також і В. В. Виноградов. В. Н. Комісаров вважає, що згідно з концепцією К. Райс тексти художньої літератури виконують експресивну функцію, і завдання перекладача текстів такого типу полягає в збереженні художньо естетичного впливу оригіналу. Важливою характеристикою цього виду перекладу є також творча спрямованість процесу перекладу. Т. А. Казакова вважає, що поняття

художнього перекладу передбачає творче перетворення літературного тексту оригіналу відповідно до літературних норм з використанням виражальних можливостей мови, тож необхідними виявляються не тільки мовні знання, але і творчі здібності і літературна майстерність перекладача. Таким чином, підставою для виділення художнього перекладу як особливого виду служить, перш за все функція, яку виконує художній текст, і творчий характер процесу перекладу.

До характерних рис художнього тексту належить вплив на емоційну сферу реципієнта, суб'єктивність, орієнтація на світ почуттів. Взаємодіючи зі сферою нерационального сприйняття, емотивність художнього тексту спрямована на те, щоб викликати певну емоційну реакцію, запропонувати читачеві більш яскраву та виразну картину, донести ідеологічний та естетичний задум автора.

Вивчення категорії емотивності та одиниць, що використовуються для її вербалізації, має велике значення для усвідомлення ідейного змісту оригіналу та його відбиття у перекладі.

Переклад творів художньої літератури завжди вважався одним із найскладніших. Окрім художні тексти при перекладі зазнають найбільше втрат. Художній переклад викликає низку труднощів, пов'язаних зі збереженням індивідуального стилю автора, духу часу, культурної специфіки. Певні проблеми становить і потреба передати емотивність твору.

Важливе місце у дослідженні художніх текстів займає поняття ідіостилу, що визначають як своєрідне поєднання форми та змісту, що підкоряється задуму автора, який виправдовує усі використані письменником художні засоби. Ідіостиль становить комплекс мовних засобів, що слугують досягненню комунікативної мети автора, який прагне описати певні актуальні для нього проблеми. Ідіостиль визначається як індивідуальним стилем автора, так і літературним напрямком, у якому він працює. Літературна особистість письменника може виступати в різних формах в різних його творах залежно від жанрових, тематичних та багатьох інших

умов. Зрештою образ автора визначається всієї сукупністю явищ, що створюють той чи інший літературний контекст, тобто літературною школою, естетичними поглядами тощо.

Емоції як психічне явище відображають емоційне ставлення людини до світу. Такі емоційні відносини з реальністю є хоча і суб'єктивними, але також соціально усвідомленими і тому певною мірою типізованими. Емотивна функція мовних одиниць визначається здатністю мовця вибрати конкретну мовну одиницю, що містить емотивну інформацію, яка якнайповніше передала б його задум у конкретній ситуації. Доперекладацький аналіз твору передбачає, в першу чергу, визначення способів, використаних письменником для вираження емотивності, щоб визначити домінантну інтенцію автора. У художньому тексті емотивність проявляється на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, синтаксичному рівнях. На фонетичному рівні емотивність проявляється в інтонації; на лексичному рівні категорія емотивності може бути представлена лексемами найменуваннями емоцій і наявністю специфічної експресивної лексики. На рівні речень ця категорія представлена експресивними структурами. Передача задуму автора твору та його емотивно-естетична функція художнього тексту реалізується за допомогою стилістичних засобів або прийомів.

Поняття стилістичного прийому – одне з найбільш широко використовуваних в стилістиці. Під стилістичним прийомом розуміють лінгвістичну модель створення експресивних мовних одиниць, яка може бути наповнена будь-яким змістом залежно від цілей комунікації і контексту. Стилiстичні прийоми часто розглядають як відхилення від норми. І. В. Арнольд використовує термін «стилiстичні засоби» і зазначає, що відповідно до функції в тексті стилістичні засоби художнього твору умовно поділяють на засоби образності та засоби виразності. До засобів образності, або тропів, відносять всі види образного вживання слів та словосполучень – це переважно засоби лексичного рівня. В основі засобів образності лежить

асоціативний зв'язок з іншими одиницями мови. Реалізація тропів відбувається на основі протиставлення лексичної одиниці в традиційному вживанні поняттю, переданому цією ж одиницею в художньому мовленні. Найважливішими тропами є метафора, метонімія, синекдоха, іронія, гіперболі, літота і уособлення.

Засоби виразності або фігуральні вирази не створюють власних образів, але підвищують виразність мови і підсилюють її емоційність за допомогою синтаксичних конструкцій. Обидві категорії художніх засобів впливають на розум і почуття читача на рівні мікро- та макроконтексту, оскільки використовувані в художньому тексті засоби виразності володіють стилістичною конотацією, інформацією стилістичного характеру, представленою експресивними, емоційно-оцінними і функціональними компонентами. Синонімами цього терміну є «стилістичне забарвлення», «стилістичне значення», «стилістична маркованість». Реалізація ефекту тропів в тексті здійснюється за допомогою їх стилістичної функції. Виділення стилістичних функцій варіюється в залежності від конкретного аналізу, оскільки загальноприйнята класифікація стилістичних функцій відсутня.

Троп є уподібненням одного предмета іншому з подальшим перенесенням значення, а фігура мовлення надає висловленню образності і виразності. Такий поділ називають функціональною класифікацією. Сучасна класифікація пояснює ці поняття наступним чином: парадигматичні та синтагматичні засоби. Парадигматичні засоби (засоби образності) ґрунтуються на асоціації обраних автором слів і виразів з іншими близькими їм за значенням, і тому таке зіставлення є потенційно можливим. Синтагматичні засоби (засоби виразності) базуються на розташуванні частин. Цей поділ є умовним, оскільки обидва явища беруть участь у створенні художньої образності і виконують експресивну функцію. Виразні можливості слова реалізуються за допомогою асоціативного образного мислення читача, яке в основному залежить від життєвого досвіду і психологічних

особливостей та свідомості в цілому. Виразність може посилюватися або послаблюватися на різних рівнях, починаючи зі звуків і закінчуючи синтаксичними одиницями. Інтонація підсилює виразність мовлення. Послаблюють її артикуляційна нечіткість, лексична та інтонаційна бідність, синтаксична одноманітність.

І. Р. Гальперін розподіляє авторські прийоми на засоби виразності і стилістичні прийоми:

1. Стилiстичне використання рiзних типiв лексичних значень.
2. Стилiстичнi прийоми, заснованi на зв'язку словникових i контекстуальних значень:
 - вiдносини за подiбнiстю ознак (метафора);
 - вiдносини за сумiжнiстю (метонiмiя);
 - вiдносини, заснованi на прямому i зворотному значеннi слова (iронiя).
3. Стилiстичнi прийоми, заснованi на зв'язку предметно логiчних i називних значень: антономазiя i її рiзновиди.
4. Стилiстичнi прийоми, заснованi на зв'язку предметно логiчних i емоцiйних значень: епiтет, оксюморон, гiпербола.
5. Стилiстичнi прийоми, заснованi на зв'язку основних i похiдних предметно-логiчних значень: зевгма, фразеологiчний зрощення.
6. Стилiстичнi прийоми опису явищ i предметiв: перифрази, евфемiзми, порiвняння.
7. Стилiстичне використання фразеологiзмiв: приказки, прислiв'я, алюзiї, сентенцiї, цитати.

При перекладі художнього твору перекладач дублює стилістичний прийом, що використовується в мові оригіналу, або формує власний стилістичний прийом, який має схожі функції і засоби їх вербалізації. До певної міри це дає певну свободу перекладачеві як фахівцю. У перекладацькій практиці прийняті наступні оціночні параметри передачі засобів мовної виразності: відтворення семантики тексту засобами мовної

виразності мови перекладу; вираження емоційно-експресивного забарвлення; адекватність передачі естетичної інформації.

Епітети є одним із найяскравіших виявів індивідуального стилю письменника. Епітет характеризується не тільки семантичною значущістю, але й експресивністю. При цьому перекладач повинен дотримуватися не тільки з точки зору сенсу, але й норм сполучуваності тощо. Окрім того, епітети здатні створювати несподіваний ефект, який підвищує експресивність. Найбільшу складність становлять авторські епітети.

На думку М. Фуко, порівняння є найбільш універсальним і очевидним з усіх існуючих тропів. Однак, це і найбільш прихований елемент, що відображає все багатство змісту тексту. Порівнянням називають зіставлення одного предмета з іншим з метою художнього опису першого. Таке зіставлення ґрунтується, зазвичай, на особистому світосприйнятті автора. Порівняння є джерелом образу, увиразнюють його. Переклад порівнянь залежить від різних факторів, зокрема ступеню їх конвенційності, культурної специфіки тощо.

Велика кількість перекладознавчих робіт присвячена і засобам відтворення метафор. Передача метафоричності тексту вимагає ретельного аналізу мовних засобів і композиційної структури твору, підбору прийомів перекладу для передачі не тільки змісту, а й особливостей стилю авторського тексту. Втрата або вилучення метафори при перекладі може привести до того, що сенс буде переданий не повністю, тому перекладач повинен знайти спосіб її зберегти. У теорії перекладу вже давно сформульований «закон збереження метафори», відповідно до якого метафоричний образ при перекладі повинен максимально зберігатися. Так, П. Ньюмарк описав ряд прийомів, за допомогою яких перекладачі зазвичай передають метафору в художньому тексті:

1. Метафоричний образ зберігається, якщо він зрозумілий і близький носіям іншої мови.
2. Оригінальна метафора замінюється метафорою-еквівалентом.

3. Метафора перекладається порівнянням.
4. Метафоричний образ зберігається з додаванням, що його пояснює.
5. Метафора перекладається перефразуванням.

Для теорії і практики перекладу надзвичайно важливе традиційне розмежування метафор індивідуальних та авторських. Залежно від виду метафори розрізняються і способи її передачі при перекладі. При перекладі конвенційних метафор слід знайти кліше, загальноживаний аналог в мові перекладу, у той час як авторські метафори рекомендується перекладати максимально близько до оригіналу. Основне завдання при перекладі індивідуально-авторських метафор – збереження сенсу і стилю автора. П. Ньюмарк виділяє п'ять типів метафор: стерта, звичайна, адаптована, «нещодавня» і оригінальна.

Під стертими метафорами розуміють метафори, фігуральний характер яких вже не відчувається. Стерті метафори часто зустрічаються при описі часу і простору, географічних об'єктів і при позначенні діяльності людей. Метафорами нерідко стають слова, які позначають частини тіла, природні явища, абстрактні поняття. Проблема полягає в тому, що далеко не завжди такі метафори можна перекласти дослівно. При перекладі стертих метафор слід бути уважним до принципів лексичної сполучуваності в мові перекладу, тобто стертим метафорам мови оригіналу слід підбирати еквівалентні стерті метафори мови перекладу. Образ, на якому заснована метафора, може не збігатися в різних мовах. Але стерта метафора тим і специфічна, що «образність» її повністю видаляється, передається лише семантичне значення.

Під звичайною метафорою мається на увазі метафора, яка є ефективним способом опису конкретного або абстрактного поняття, впливає на емоційний вплив на читача і, на відміну від стертої метафори, характеризується естетичною функцією. Переклад таких метафор може іноді створювати для перекладача ряд труднощів, тому що метафора може бути застарілою (як, наприклад, англomовний вираз *it's raining cats and dogs*) або ж

вживатися тільки представниками якоїсь соціальної групи / нації. Іноді при перекладі прислів'їв і приказок образи можуть збігатися: наприклад, *as you sow, so you reap* – «що посієш, те й пожнеш». Але не завжди вдається підібрати метафору, яка ґрунтувалася б на схожому образі; при цьому загальний зміст і емоційний вплив здебільшого цілком можливо передати в перекладі. Коли метафори ґрунтуються на схожих образах, рівень еквівалентності при перекладі значно зростає.

До адаптованих метафор П. Ньюмарк відносить авторські метафори і при перекладі радить максимально «адаптувати» метафору іноземною мовою під носія мови перекладу. Безумовно, при перекладі таких метафор перекладач повинен прагнути зберегти і форму, і зміст. Проте, в разі, коли це не є можливим, вибір робиться на користь передачі змісту.

Під нещодавніми метафорами П. Ньюмарк розуміє метафоричні неологізми, багато з яких «анонімні» і широко поширені в мові оригіналу. Деякі метафоричні неологізми позначають нові поняття. При їх перекладі слід керуватися принципами перекладу неологізмів: *headhunter*, який увійшов в українську мову як калькований хедхантер (фахівець з підбору персоналу).

Під оригінальними метафорами П. Ньюмарк має на увазі індивідуально-авторські метафори, які використовуються автором індивідуально і не поширені в повсякденному вживанні. Дослідник вважає, що авторські метафори слід передавати якомога ближче до оригіналу, оскільки:

- авторська метафора відображає індивідуальний стиль і особистість автора;
- авторські метафори сприяють збагаченню словника мови перекладу.

Таким чином, він рекомендує передавати авторські метафори майже дослівно. Проте, якщо, на погляд перекладача, метафора містить культурний елемент, який може бути незрозумілим для одержувача перекладу, слід адаптувати її під читача методом заміни на ближчий одержувачу образ. Так,

П. Ньюмарк виступає за те, щоб по максимуму зберігати початкову форму авторської метафори, але разом з тим він погоджується, що надмірне слідування оригіналу може внести дисбаланс в загальний стиль тексту. Слід усвідомлювати і враховувати небезпеку буквального перекладу метафори, у результаті якого може виникнути абсолютно чужий і невластивий мові перекладу образ. У таких випадках слід вдатися до неметафоричного пояснення.

Як стверджує В. Н. Комісаров, найбільшу складність при перекладі представляють авторські метафори, які не мають готових еквівалентів. В. Н. Комісаров розмежовує такі види перекладу конвенціональних метафор:

- переклад, який базується на тому ж самому образі;
- переклад, який базується на іншому подібному образі;
- дослівний переклад метафори;
- неметафоричне пояснення.

До складу перекладацьких труднощів також відносяться стилістичні прийоми, що базуються на фонетичній оболонці одиниць, які входять до їх складу, зокрема алітерація / асонанс, анафора / епіфора. Вони більш характерні для поетичних творів, проте подекуди вживаються і в прозі. Норми сполучуваності становлять не менш складу проблему при перекладі, так англійська мова дає набагато ширші можливості для побудови зевгми, ніж українська. До своєрідних авторських прийомів, що, на жаль, часто втрачаються при перекладі, є гра слів.

ЛЕКЦІЯ 14. КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ

Зв'язок між перекладом і культурою усвідомлювали, імовірно від самої появи перекладацької діяльності. Фактично вся історія людства складалася з контактів між культурами. В іншомовних текстах була присутня специфічна

культурна інформація, що перешкоджала їх розумінню представниками інших культур.

Поняття культури по-різному визначається у різних наукових сферах. П. Ньюмарк надає широке визначення поняття культури як усього комплексу виявів способу життя спільноти, що використовує певну мову. Відповідно перекладач має бути не тільки двомовною, але й двокультурною особистістю. Культурологічний компонент перекладацької компетенції дозволяє перекладачеві зрозуміти, наскільки культурно специфічні складові оригіналу будуть відомі його цільовій аудиторії, та які з них необхідно роз'яснити або адаптувати до реалій цільового читача. Так, у різних культурних традиціях існують різні норми поведінки, різні оцінки того, що вважається прийнятним, а що ні, тому деякі події, вчинки персонажів тощо, можуть здатися читачеві необґрунтованими або навіть неприпустимими, якщо перекладач не приділить таким відмінностям достатньої уваги.

Основною метою перекладача є досягнення порозуміння між комунікантами як представниками різних культурних просторів, а подекуди й різних епох. Мова значною мірою залежить від культури, у якій функціонує, оскільки саме вона розкриває, яким бачать світ її члени. Процес перекладу, у свою чергу, визначається тими нормами, що встановлює для його виконання замовник, тим, хто створив текст оригіналу та з якою метою, на кого він орієнтований. Проте вихідний та цільовий тексти так чи інакше взаємодіють на межі різних культур. Перекладацька діяльність не є ізольованою, вона забезпечує постійний обмін культурними здобутками, що відбувається між різними культурними просторами на відповідному етапі їх розвитку. Як наслідок і критерії перекладу, не є встановленими раз і назавжди, вони можуть модифікуватися залежно від доби перекладача, а також тих завдань, що ставив перед собою він сам та інші учасники комунікації.

Культурологічні дослідження у перекладі розпочалися ще з розвідок Ю. Найди, який у своїй роботі *“The Theory and Practice of Translation”*

виділив два терміни – лінгвістичний (*linguistic*) та культурний (*cultural*) переклад. Під лінгвістичним перекладом він розуміє переклад текстів, які містять тільки значення, що виводяться на основі оригінального тексту, при цьому немає потреби у додаткових поясненнях чи культурній адаптації. Натомість, культурний переклад передбачає додаткові значення, що не виводяться безпосередньо з тексту, це може стосуватися ідей, що є чужими для приймаючої культури, або навіть компонентів, які включені до тексту, щоб забезпечити достатню фонову інформацію. Ю. Найда вважав лінгвістичні та культурологічні чинники рівноцінними під час здійснення перекладу, оскільки мова і культура нерозривно пов'язані між собою. При цьому культурна специфіка тексту становить найбільше труднощів.

І. Евен-Зохар та Г. Турі прагнули переосмислити завдання перекладача, вивчити його роль у літературному процесі, ті наслідки культурного та ідеологічного характеру, що переклад мав для приймаючої культури. Дослідники зосередили увагу на взаємодії перекладу і культури. Вони вивчали, які обмеження культурний фон, широкий соціальний контекст, політика, історія тощо накладають на роботу перекладача. На думку І. Евен-Зохара, літературний і культурний статуси перекладу залежать від взаємин, які складаються в культурній системі. Перекладна література вважається не тільки невід'ємною частиною будь-якої літературної системи, а й однією з найактивніших її складових. Теорія І. Евен-Зохара надає великого значення ролі перекладу у створенні і розвитку літератури, при цьому переклад виконує первинну (створення нових жанрів і стилів) і вторинну (утвердження вже існуючих жанрів і стилів) функції. Перша функція реалізується в «молодих» літературах, які мають «слабку» літературну систему. Тут роль перекладу більш ніж очевидна і пов'язана з ідеєю маніпулювання, оскільки переклад бере активну участь у створенні центру літературної системи. Відправною точкою аналізу перекладу є не еквівалентність, а ідеї про його маніпулятивний характер. Таким чином, в літературних системах переклад відіграє творчу та інноваційну роль і сприймається як невід'ємна частина

лінгвокультурної спільноти, що говорить мовою перекладу, а не просто як відтворення іншого тексту.

Водночас переклад, на думку Г. Турі, ініціює приймаюча культура або принаймні окремі її представники, а отже призначення тексту також визначається цільовим культурним простором. Діяльність перекладача при цьому визначається нормами не тільки мови, не тільки власне перекладу, але й культурними нормами, що призводить до питання очікувань цільової аудиторії, в інтересах якої і здійснюється переклад. У такий спосіб змінилися ті питання, що ставили перед собою перекладачі, перекладознавство змінило свій фокус з тексту як суто мовного матеріалу на культуру, що ініціює здійснення перекладу.

Г. Турі пропонує концепцію, яка кардинально відрізняється від традиційної концепції еквівалентності. Вона більше не становить заміни мовних елементів іншими елементами, еквівалентними за значущістю, стилем і прагматикою. Згідно Г. Турі, якщо текст був прийнятий і розглядається як переклад іншого тексту, значить, потрібно вважати, що відносини між ними еквівалентні. Такі відносини еквівалентності, на думку Г. Турі, динамічні і прагматичні, і складаються вони між текстами оригіналу та перекладу, незалежно від якості перекладу. Якщо взяти до уваги той факт, що протягом історії один і той же текст перекладався кілька разів, то можна вважати, що єдиний переклад (тобто текст, еквівалентний оригіналу) – ілюзія, що є результатом ігнорування історичного контексту. Проблема тут не в ідеальній еквівалентності; питання в тому, що потрібно визначити, який тип співвідношень встановлюється між текстами і чому встановлюються саме ці відносини, а не якісь інші. Г. Турі відповідає на ці питання, ввівши концепцію маніпулятивної школи (*Manipulation School*) – норму, яка визначає тип відносин між текстами оригіналу та перекладу. Норми диктують, які стратегії перекладу прийнятні в певний історичний період розвитку культури. Адекватність перекладу визначається ступенем

дотримання норм мови оригіналу, а його прийнятність – ступенем дотримання норм мови перекладу.

Дослідження І. Евен-Зохара і Г. Турі зіграли велику роль у подальшому розвитку сучасного перекладознавства. Це особливо стосується таких питань, як відмова від традиційної концепції еквівалентності, дослідження відносин літературних і культурних систем під час створення тексту, значення прийнятності тексту перекладу, переосмислення ідентичності оригіналу. Маніпулятивна школа сприймає переклад як процес відтворення тексту в іншому контексті, для інших реципієнтів. Цей принцип – основа для нової тенденції політичного і соціального сприйняття перекладу, коли переклад стає інструментом влади, оскільки перекладати не означає перекодувати з однієї мови іншою, а скоріше це передбачає передачу певного культурного, ідеологічного та/або політичного змісту.

Відтак, культурний поворот розпочався ще до появи концепції С. Басснетт та А. Лефевра у 1990 році. Проте саме тоді це поняття розширилось, до його складу увійшло все різноманіття культурологічних підходів до перекладу. Про власне «культурний поворот» на Заході вперше заговорили на конференції у Воріку у 1988 р. Саме він став основною темою збірки її матеріалів «Переклад, історія й культура» під редакцією С. Басснетт і А. Лефевра. С. Басснетт та А. Лефевр наголошували на тій ролі, що переклад відіграє у творенні літературної системи країни. Дослідники вивчали процес перекладу не як перекодування, а як складну діяльність, що дозволяє тексту, що належить до одного культурного простору, переходити до іншого та функціонувати у ньому. При цьому культура розглядається як увесь соціальний контекст, що оточує діяльність перекладача, з притаманними йому нормами, оцінками, очікуваннями.

С. Басснетт та А. Лефевр вказували на ті зміни, що відбувалися у перекладознавчих розвідках, зосереджуючи увагу на екстралінгвістичних чинниках перекладу. Так суто мовна еквівалентність перестала враховуватися як єдиний критерій якості перекладу. С. Басснетт називає

мову серцем культури. Розуміння вихідної мови є лише фрагментом компетенції перекладача. На думку дослідниці, перекладач не повинен нав'язувати цільовій аудиторії цінності культури оригіналу. Тому при перекладі необхідно враховувати, які додаткові оцінки чи асоціації можуть виникнути у читача як члена певної лінгвокультурної спільноти, і чи є вони бажаними.

У своїх роботах А. Лефевр вводить поняття рефракції, яку він розуміє як адаптацію вихідного твору до потреб представників приймаючої культури з метою забезпечення максимально близького впливу на читацьку аудиторію. Термін «рефракція» походить з фізики, де він позначає «заломлення світла». На думку А. Лефевра, у процесі перекладу оригінальний текст також зазнає заломлень, тобто вихідний текст підлягає адаптації задля відповідності мовним, літературним, культурним, навіть ідеологічним нормам. Відтак, текст вводиться до цільового культурного простору не у всій своїй цілісності, а як своєрідний «рефракт». Так переклади утворюють певне текстове середовище, що відрізняється своєю специфікою.

У подальшому А. Лефевр замінив цей термін на «переписування» (*rewriting*). До цього поняття дослідник включає всі види маніпуляцій, яким підлягає текст задля забезпечення належної взаємодії між культурами, що контактують. Як вважає А. Лефевр, перекладів, що були б цілком нейтральними, не існує, будь-який текст при перенесенні до іншої культури, не може не зазнавати заломлень. І саме такі переписування визначають, як той чи інший твір, автор, або навіть культура в цілому сприймаються у цільовому суспільстві. Переклад є незамінним засобом збагачення як літературної системи, так і світогляду, він знайомить з найважливішими досягненнями літератури глобального рівня.

Розглядаючи, як саме цільова культура впливає на перекладацьку діяльність, А. Лефевр стверджує, що головну роль відіграє поетика, яка виступає своєрідним аналогом ідеології у суспільстві для потреб літератури. Поетика визначає уявлення про те, яким має бути літературний твір, які

жанри є прийнятними, які засоби мовно-стилістичного оформлення їм належать.

Наголошуючи на ролі перекладу у становленні культури, А. Лефевр засвідчує, що різні видавничі установи та навіть уряди використовували переклад як засіб маніпулювання суспільною свідомістю, формування певної ідеології. На різних історичних етапах перекладачі тією чи іншою мірою зазнавали тиску з боку політичних, соціальних, ідеологічних поглядів тощо. Завдяки перекладу відбувалися процеси національної самоідентифікації, розвивалася цільова мова, встановлювалися поняття «свого» та «чужого».

А. Лефевр глибоко досліджує вплив перекладу на розвиток культур. Він говорить, що існує низка первинних культур, що були настільки унікальними, що впливом на них інших культур можна знехтувати. До таких культур належать стародавні культури Індії, Китаю і Греції. Базові відмінності цих культур в подальшому стали основою для поділу всесвітньої культури на «східну» і «західну». Сучасна проблема «Схід – Захід», яка вважається однією з найскладніших в гуманітарних науках, ґрунтується саме на цьому розрізненні первинних пракультур. «Схід» і «Захід» – поняття не географічні, вони співвідносяться з типами культурно-специфічного розуміння світу. У той же час, оскільки розрізнення «Сходу» і «Заходу» було здійснено в Європі, воно виявилось одностороннім, фактично протиставляючи західне ставлення до світу (Європа і Північна Америка) всім іншим способам світобачення, об'єднуючи їх під одним ім'ям «Схід».

У найдавніших первинних пракультурах переклад не мав великого поширення, оскільки всі необхідні тексти створювалися мовою первинної культури. А. Лефевр відзначає, що культури, які вважають себе центральними, не схильні спілкуватися з «Іншими», якщо їх до цього не змушують. Культури, що є відносно однорідними, зазвичай вважають свій спосіб життя природним, а отже «найкращим» у порівнянні з іншими. Якщо ж вони запозичують певні елементи ззовні, коли вони їх асимілюють, це відбувається без особливих обмежень.

За винятком первинних пракультур і випадків повного ігнорування однією культурою факту існування іншої (що відбувалося, наприклад, при поневоленні конкістадорами індіанських племен в Америці), у кожному випадку контакту культур виникала ситуація, яку можна назвати ситуацією перекладу. Якщо подивитися на історію людства з точки зору перекладу, то історія перекладацької діяльності виявиться одночасно історією розвитку культур. Взаємодія культур тим більш плідна, чим більше вони готові зрозуміти одна одну. У центрі процесу взаємодії культур знаходився перекладач, що функціонував як безпосередній «організатор» міжкультурної взаємодії.

Що і як перекладається, визначає подальшу взаємодію культур. Інакше кажучи, що люди, які належать до культури А, знають про культуру Б, що і як розуміють, приймають або не приймають, безпосередньо залежить від існуючої в культурі А традиції перекладу. Під традицією перекладу слід розуміти 1) корпус перекладених текстів (кількість текстів і їх значимість у приймаючій культурі); 2) наявність традиції перекладацької діяльності (останнє, як правило, визначає кваліфікацію перекладачів).

Наявність в культурі розвиненої традиції перекладу впливає і на неї саму. Це пояснюється тим, що в процесі перекладу засвоюються інші способи розуміння, мислення, ставлення до світу, інші способи «мовного мислення» (граматика, мовний матеріал багато в чому встановлюють способи осмислення світу, властиві тій чи іншій культурі). Як наслідок, розвинена перекладацька традиція може просунути культуру у розумінні себе самої і у розумінні своєї своєрідності серед інших культур.

Таким чином, ставлення культури до перекладу, склад перекладених текстів, культурні контакти або їх відсутність визначають розвиток кожної окремої культури. Перекладацька діяльність встановлює міжкультурний рух ідей і текстів. Розглянемо декілька прикладів.

1. Культура А => культура Б (трансляція власних цінностей через переклад: культура А через переклад власних текстів на мови інших культур ставить завдання транслювати цінності своєї культури в інші).

Для Європи характерна ситуація, за якої духовний простір національних культур будується з урахуванням цінностей, отриманих за допомогою перекладу. Через переклад, особливо через переклад сакральних текстів, формуються національні мови і культури. Біблія є центральним текстом західної культури. Вона поширюється через переклади, оскільки оригінал і ті ранні переклади, які виконували в різний час функцію оригіналу (Септуагінта, Вульгата), стають недоступними: класичні мови виходять з ужитку і поступаються місцем національним мовам. Біблія перекладається на національні мови, що одночасно сприяє їх становленню та розвитку. Поширення центрального тексту культури в цьому відношенні збігається зі становленням більшості європейських культур. Зокрема, поза сумнівом, відчутним є вплив перекладу Мартіна Лютера не тільки на релігійне становлення Німеччини, але і на сучасну німецьку мову і культуру.

Найсуттєвішим є той факт, що центральний текст західної культури поширюється цілком через переклад. Найбільш авторитетні переклади виконують в різних культурах функцію оригіналу, а ранні авторитетні переклади цю функцію втрачають, оскільки мови стають недоступними, і подальші переклади на інші мови відбуваються вже з версій на сучасних мовах. До 1972 р. Біблія була частково або повністю перекладена на тисячу чотириста сімдесят три мови, причому переклади здійснювалися з ініціативи європейців, які вважали своєю місією поширити по світу центральний текст своєї культури. Американське Біблійне Товариство координувало переклади Біблії на екзотичні мови. Тенденція до поширення власних культурних цінностей характерна при цьому не тільки для центрального тексту культури. Вона проектується на західну культуру в цілому. Віддаленим наслідком цього є виникнення ідей глобалізації і відкритого суспільства, які також обумовлені культурною орієнтацією Заходу на саморозповсюдження. У той

же час щодо перекладу в західній культурі складається парадоксальна ситуація. Центральний текст культури функціонує виключно як переклад, фактично не маючи оригіналу, але загальне ставлення до перекладу в сучасній західній культурі в цілому поблажливо-толерантне: переклад розглядається в умовах різноманіття мов як неминуча допоміжна діяльність, а його культуротворча функція практично не береться до уваги.

2. Культура А $\leq$ культура Б («знайомство» з цінностями інших культур через переклад за відсутності значних культурних наслідків перекладацької діяльності).

Протилежна тенденція знаходить прояв на Близькому Сході. Як відомо, ще в домусульманський період тут склалися перекладацькі школи, які називали «Будинками мудрості», вони перекладали всі доступні тексти з інших культур на фарсі. Такі центри працювали в Бухарі, в Багдаді, де склалися багаті бібліотеки. На фарсі, а потім на арабську були перекладені всі античні тексти, було зроблено переклад Біблії. Після втрати античних текстів, що згоріли в Олександрійській бібліотеці, багато античних авторів перекладалися на європейські мови не з оригіналів, а з арабської. Відомим фактом є те, що на англійську мову Аристотель спочатку перекладався з арабської. Тим часом близькосхідна культура, перекладаючи всі наявні тексти на арабську, не прагнула до поширення власних культурних цінностей за допомогою перекладу. Європейська ж культура не відчувала інтересу до арабської культури, маючи античну і біблійну традицію. Центральний текст близькосхідної культури – Коран, на відміну від Біблії, принципово не перекладався на іноземні мови з ініціативи мусульман, як не перекладалися і інші тексти. Все перекладалося арабською і практично нічого з неї. В арабській мові навіть виникли різні терміни для перекладу взагалі і перекладу на арабську. Ідея «неперекладу» Корану полягала в тому, що правовірний повинен долучитися до сакрального тексту мовою оригіналу, або виховуючись цією мовою, або вивчивши її і зробивши над собою духовне зусилля.

В цілому, близькосхідна культура, подібно до губки, всмоктує чужі культурні цінності, але не зацікавлена в поширенні своїх, принципово залишаючись закритим суспільством, що відкривається для тих, хто готовий прийняти його лінгвокультурні закони, не відчуючи необхідність як у саморозповсюдженні, так і у нав'язуванні моделей і способів діяльності, які її не влаштовують. В близькосхідній культурі функцію центрального тексту культури виконує оригінал, авторитет якого непохитний, а переклад розглядається лише як його бліда копія, і виконується, якщо це дійсно необхідно. Ісламські завоювання не призвели до перекладу Корану. У той же час дійсно величезний корпус текстів, перекладених на арабську з інших мов, не чинив великого впливу на розвиток арабської культури, оскільки базові культурні смисли були задані Кораном.

3. Культура А $\leq$ засвоєння і інтерпретація цінностей культури Б з метою розвитку власної культури (культура А $\Rightarrow$ створення власних цінностей).

Приклад Японії в ставленні до перекладацької діяльності унікальний. Японія свої контакти з іншими культурами здійснювала виключно з метою розвитку власної культури. Ніколи раніше аж до останнього часу, коли Японія, нарешті, вирішила «познайомити» світ зі своєю культурою, ідея поширення власних культурних цінностей не була центральною. У той же час активна діяльність з перекладу китайських класичних текстів в VI-VIII ст. дозволила органічно засвоїти не тільки буддійські цінності, а й розширити виразні можливості японської мови за рахунок канго (слів, створених з китайських коренів-ієрогліфів). У період Мейдзі почали активно перекладатися найбільш значущі в культурному і технічному відношенні роботи з багатьох мов світу, і тепер Японія має багату колекцію світової мудрості у перекладі. Сам факт наявності в країні великого корпусу перекладених текстів визначає культурний статус країни в рамках світової культури. Перекладацька діяльність в японській культурі здійснювалася як інтерпретація. Отримані через переклад цінності іншої культури

«інтерпретувалися» в рамках культурних смислів самої Японії. Найбільш характерний приклад – Дзен, який пройшов шлях до Японії з Тибету через Китай, Дзен «породив» своєрідну японську естетику і форми мистецтва.

4. Культура А має чисельні культурні контакти і здійснює чисельні мовні запозичення. Ідея поширення власних культурних цінностей не є центральною.

Культурні контакти слов'ян завжди були настільки численними, важко виділити якісь певні культурно-значущі ситуації в історії. Православ'я вважало власні цінності самодостатніми, і це ніколи не сприяло культурним контактам з католицькими культурами. Традиційно в російському суспільстві місце перекладу було багато в чому замінено системою освіти (інтелігенція вільно говорила і читала на європейських мовах, крім того, що обов'язковим було вивчення церковно-слов'янської, латинської та давньогрецької). У той же час в російській літературі переклад був значущим явищем. У радянський період перекладацька діяльність також здійснювалася досить широко.

Критика культурного повороту:

- Деякі перекладознавці вважають, що орієнтованість на текст та культуру вже була закладена у перекладознавстві до появи робіт представників цього напрямку.
- Науковці поза галуззю перекладознавства критикують культурний поворот, тому що він виводить переклад за межі лінгвістики, при цьому перекладознавцям, начебто, недоступний достатній інструментарій для досліджень.
- Критики культурного повороту також вважають, що він знецінює текст і перебільшує вплив культурних чинників, втрачається сама місія перекладу через те, що стратегії перекладачеві диктує ідеологія.

Українське перекладознавство не засвідчило настільки різкого «культурного повороту», хоча багато перекладачів та перекладознавців (І. Франко, М. Зеров, М. Рильський, Г. Кочур) звертали увагу на культурологічні особливості перекладу, особливо зважаючи на те, що для

України переклад виконував також і націєтворчу функцію. Якщо інші мови та культури не зазнавали утисків під час свого розвитку, українській мові, як і перекладу доводилося доводити свою цінність.

ЛЕКЦІЯ 15. БЕЗЕКВІВАЛЕНТА ЛЕКСИКА ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД

Для успішного здійснення перекладацької діяльності перекладач повинен володіти комплексом як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних знань, що дозволять йому ефективно виконувати свою посередницьку функцію. Будь-яка мова є відбиттям світобачення культурної спільноти, що нею говорить. Сукупність уявлень про світ, що закладені у значеннях різних слів і виразів мови, складається в єдину систему поглядів і приписів, які поділяють усі, хто нею говорить. Якщо уявлення про світ можуть бути різними навіть у носіїв однієї мови, тим більше вони відрізняються у представників різних культур, що становить одну з найбільших проблем у процесі міжкультурної комунікації. До основних факторів, що обумовлюють перекладацькі труднощі, належить:

- специфічність семантики мовних одиниць;
- розбіжності «картин світу», що створюються мовами для відображення позамовної реальності;
- відмінності в самій реальності.

Подолання цих труднощів безпосередньо пов'язано з компетенцією перекладача як людини, що володіє знаннями як вихідної та цільової мови, так і знаннями про життя мовно-культурних колективів, що взаємодіють у процесі комунікації. Перекладач виступає не просто як механізм для трансформації одиниць однієї мови на іншу, але як повноправний учасник міжмовної комунікації, як значущий посередник. Це означає, що його завдання дуже часто включає прагматичну адаптацію, соціо-культурологічні та історичні коментарі тощо. При цьому перекладачеві необхідно проводити чітку межу між знаннями, універсальними для більшості людей, і знаннями,

специфічними для представників певної культури або соціального прошарку, необхідно усвідомлювати і враховувати відмінності у категоріях, якими мислять різні культури і народи, тією ж мірою, що й особливості узусу.

Одним з основних термінів, якими оперують при обговоренні екстралінгвістичних аспектів комунікації, є поняття фонових знань. Існують різноманітні визначення фонових знань, проте, більшість дослідників розглядають їх як сукупність знань про світ і культуру, які створюють умови для успішного взаєморозуміння. Відповідно до цієї точки зору, фонові знання розглядаються як екстралінгвістичні явище, яке неминуче супроводжує комунікацію, як невербальний компонент спілкування. Фонові знання в широкому трактуванні – це практично всі знання, якими володіють комуніканти на час спілкування. С. Г. Тер-Минасова вважає фонові знання основною умовою комунікації і визначає їх як знання реалій і культури, якими володіють як мовець, так і реципієнт. Фонові знання забезпечують мовне спілкування, оскільки знаходять прояв у смислових асоціаціях і конотаціях, дотриманні норм мовної поведінки тощо.

Розглядаючи поняття фонових знань, Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров говорять про те, що кожна людська спільнота володіє чотирма групами фонових знань. До першої вони відносять загальнолюдські поняття, до яких були зараховані такі, як «сонце», «повітря», «вітер» тощо. До другої групи, на думку авторів, відносяться фонові знання про специфічні поняття, характерні для всіх членів певної лінгвокультурної спільноти. Ця група знань утворилася в ході історичного розвитку того чи іншого суспільства і відображає його культуру, звичаї тощо. Третю групу складають соціально групові фонові знання, тобто знання, характерні для певних соціальних груп (лікарів, інженерів та інших професійних груп). Ці знання також часто відрізняються у різних народів. Четверту групу складають регіональні знання, пов'язані з особливостями того чи іншого регіону.

Через відмінності у членуванні світу різними культурами та навіть вужчими соціальними групами, іноді виникають ситуації, коли слова однієї

мови не мають відповідників в іншій. Стрімкі зміни словникового складу мов, викликані розвитком виробництва, культури і науки тієї чи іншої країни, є ще одним чинником появи таких пробілів у мовних та концептуальних системах. У тому випадку, якщо у лексичній одиниці немає відповідного їй лексичного еквівалента в мові, перекладач стикається з явищем безеквівалентності. Воно відображає специфічні явища культурної своєрідності тієї чи іншої країни.

Спираючись на визначення терміну «еквівалентність» Я. І. Рецкера, можна зробити висновок, що безеквівалентною вважається група лексичних або фразеологічних одиниць, які не мають постійного словникового відповідника в мові, і не залежать при цьому від контексту. Безеквівалентну лексику визначають як лексичні одиниці будь-якої мови, які на певному історичному відрізку часу зовсім не мають готових еквівалентів у лексиці іншої мови. Крім цього, безеквівалентна лексика позначає реалії, характерні для вихідної мови і незнайомі у цільовій. В. Н. Комісаров під безеквівалентною лексикою розуміє одиниці вихідної мови, які не мають регулярних відповідників в мові перекладу. Він також дає більш широке пояснення цьому явищу: безеквівалентна лексика використовується для позначення специфічних для культури явищ, які є продуктом кумулятивної функції мови і можуть розглядатися як вмістилище фонових знань, тобто знань, наявних у свідомості мовців.

Необхідно розуміти, що явище безеквівалентності існує всередині певної мовної пари і застосовується в перекладі тільки в одному напрямку. Так можна зробити висновок, що, якщо слово є безеквівалентним в одній мові, це не означає, що воно буде таким в іншій. Таким чином, не можна асоціювати явище безеквівалентної лексики з чимось неперекладним. Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров визначають безеквівалентну лексику як слова, що слугують для вираження понять, відсутніх в іншій культурі і в іншій мові, слова, що відносяться до специфічних культурних елементів, тобто до культурних елементів, характерних тільки для культури А і

відсутніх у культурі Б, а також слова, що не перекладаються на іншу мову одним словом, не мають еквівалентів за межами мови, до якої вони належать. Отже, безеквівалентна лексика одночасно відноситься і до мови, і до культури, тобто одночасно відображає особливості мови та специфіку культури.

Лексична безеквівалентність обумовлена дещо іншим баченням світу різними культурними і етнічними спільнотами. Це проявляється, зокрема, в тому, що мова перекладу не завжди фіксує те, що фіксується в мові оригіналу. Відповідно немає можливості дібрати еквівалент того самого рівня.

Лексична одиниця вихідної мови може позначати явище досить добре відоме її носіям, що стійко увійшло до її лексичної системи, проте воно не відоме чи дуже мало відоме носіям мови перекладу і тому, природно, не відображене в її лексичній системі. Зазвичай це так звані реалії, тобто явища, характерні для матеріального і духовного життя народу і відсутні в інших культурах, а як наслідок і мовах. На певному відрізку часу безеквівалентними можуть виявитися також ті чи інші науково-технічні терміни. Потім, з поширенням інформації про науково-технічні нововведення, вони отримують еквіваленти в інших мовах.

Таким чином, до причин безеквівалентності зазвичай відносять:

1. відсутність предмета, явища в житті народу (речова безеквівалентність);
2. відсутність в мові тотожного поняття (лексико-семантична безеквівалентність);
3. відмінність лексико-семантичних характеристик (стилістична безеквівалентність).

С. Влахов і С. Флорін користуються терміном «реалія», визначаючи його як позначення слів, які називають елементи побуту та культури, історичної епохи і соціального ладу, державного устрою та фольклору, тобто специфічних особливостей народу, країни, які далекі для інших народів і

країн. Вони також розмежовують поняття «реалія» і «безеквівалентна лексика»: дослідники виключають з терміну «реалія» власні назви, розглядаючи їх як самостійний клас безеквівалентної лексики. Крім того, розглядаючи такі слова, як «сніг» або «пальма», які не мають «матеріального покриття» в тій чи іншій країні, вчені відносять їх до безеквівалентної лексики і екзотизмів. Тим самим дослідники виділяють «екзотизми» в окрему групу безеквівалентної лексики. Таким чином, термін «безеквівалентна лексика» є більш широким, ніж «реалія». Термін «безеквівалентна лексика» використовує також Л. К. Латишев, включаючи до її складу слова і стійкі словосполучення вихідної мови, які не мають у системі цільової мови відповідників у вигляді лексичних одиниць. Дослідник розподіляє її на наступні типи.

1. Слова-реалії, причиною безеквівалентності яких є відсутність у практичному досвіді носіїв мови перекладу предметів або явищ, а відтак і слів на їх позначення.
2. Випадкові безеквіваленти, що позначають предмети та явища, що присутні у практичному досвіді носіїв іншої мови, проте з невідомих причин не отримали назв.
3. Тимчасово безеквівалентні терміни за своєю природою близькі до слів-реалій. Причина їх безеквівалентності полягає у нерівномірному розподілі наукових та соціальних досягнень, у результаті чого такі слова приходять до цільової мови у якості неологізмів. Після того, як такий термін асимілюється, він входить до її словникового складу.
4. Структурні екзотизми схожі з випадковими безеквівалентами тим, що такі явища та предмети існують у практичному досвіді носіїв мови перекладу, проте теж не мають власних позначень. Відмінність між ними полягає у тому, що таку відсутність можна пояснити тим, що у мові перекладу не має мовних засобів, що дозволили б компактно передати відповідні значення.

Схожу думку висловлює Л. С. Бархударов: він наводить перелік мовних одиниць, що відносяться до безеквівалентної лексики, і ділить їх на три групи. На його думку, безеквівалентна лексика – це лексичні одиниці (слова і стійкі словосполучення) однієї з мов, які не мають ні повних, ні часткових еквівалентів серед лексичних одиниць іншої мови. До них дослідник відносить:

1. Власні імена, географічні назви, назви установ, організацій, газет, тощо, які не мають постійних відповідників в лексиконі іншої мови.
2. Так звані реалії, тобто слова, що позначають предмети, поняття і ситуації, яких не існує в практичному досвіді людей, що говорять на іншій мові. Сюди відносяться слова, що позначають предмети матеріальної і духовної культури, властиві тільки певному народу, наприклад, назви страв національної кухні, видів народного одягу та взуття, народних танців тощо. Сюди ж входять слова і стійкі словосполучення, що позначають характерні тільки для цієї країни політичні установи і суспільні явища (козацтво, *lobbyist*).
3. Лексичні одиниці, які можна назвати випадковими лакунами. Маються на увазі ті одиниці словника однієї мови, яким з якихось причин немає відповідників в лексичному складі іншої мови. Лакунарність дослідник визначає як відсутність у словниковій бази однієї мови лексичних відповідників для одиниць іншої.

О. О. Іванов виділяє три види безеквівалентної лексики:

1. референційно-безеквівалентну лексику, що включає в себе терміни, індивідуальні (авторські) неологізми, семантичні лакуни, слова широкої семантики, складні слова.
2. прагматично-безеквівалентну лексику, що включає в себе різні відхилення від мовної норми, іншомовні вкраплення, аббревіатури, слова з суфіксами суб'єктивної оцінки, вигуки, асоціативні лакуни
3. альтернативно-безеквівалентну лексику, що вміщає власні назви, звертання, фразеологізми і реалії.

Що стосується референційно-безеквівалентної лексики, часто в перекладацькій практиці зустрічаються випадки розбіжності референційних значень лексичних одиниць вихідної та цільової мов, незважаючи на те, що в більшості випадків перекладу референційне значення слів передається в повній мірі. Такі розбіжності можуть бути викликані декількома причинами:

- відсутністю у цільовій мові слова, яке б мало аналогічне референційне значення, що й в оригіналі;
- неповним збігом референційних значень лексичних одиниць у мові оригіналу та перекладу.

Найчастіше ми стикаємося з відсутністю в мові певних понять, таких як терміни, реалії, авторські неологізми і семантичні лакуни. Під термінами розглядаються слова або словосполучення, які відносяться до спеціального мови, характерному для тієї чи іншої наукової, політичної, економічної та інших сфер діяльності і створюються для позначення спеціальних предметів і знань. У зв'язку з поступовим розвитком наукової і технічної сфер, ці явища здебільшого отримують повні еквіваленти в інших мовах. У цьому випадку, безеквівалентними можуть вважатися тільки терміни, які відображають значення, нові для цільової мови. Найбільш значними перевагами термінів є їх стислість і однозначність.

Реалії – це слова або словосполучення, що позначають об'єкти культурної спадщини, побуту, соціального і історичного розвитку того чи іншого народу. З огляду на те, що ці слова є відображенням національно-духовного колориту тієї чи іншої країни, вони не мають точних еквівалентів в мові перекладу. Наприклад: *coroner* – слідчий у справах, пов'язаних з насильницькою смертю.

Під авторськими неологізмами розуміють слова і вирази, які створюються автором для опису нового поняття, предмету або явища. Перш за все, важливо розуміти, що ці неологізми створюються одним автором в одному тексті і не існують поза ним, більше того вони несуть певне смислове навантаження в творі, впливаючи на його художню структуру. Незважаючи

на те, що такі неологізми досить рідко зустрічаються, вони викликають особливу складність у перекладачів, оскільки вони повністю безеквівалентні.

Семантичні лакуни позначають відсутність у цільовій мові аналогічної лексичної одиниці для позначення конкретного поняття. При цьому рівень вираження цієї одиниці мовою оригіналу може не відповідати рівню її вираження мовою перекладу. Прикладами такого явища можуть слугувати деякі англійські слова, які вимагають значного опису для пояснення і розкриття їхнього змісту українською.

Прагматично-безеквівалентна лексика пов'язана з явищем розбіжності прагматики лексичних одиниць вихідної та цільової мови. Найбільшу групу такої лексики складають відхилення від загальномовної норми. До них відносяться різні види діалектизмів, вульгаризмів, жаргонізмів, які не є загальномовною і не мають прагматично-адекватних еквівалентів в українській мові. Також, до цієї групи належать вільні висловлення усного мовлення (сленг). Іншомовні вкраплення – це слова або вирази, що є чужими і передаються за допомогою графічних і фонетичних засобів мови-оригіналу, тобто без будь-яких морфологічних і синтаксичних змін. Найчастіше автор вводить у текст такі слова, щоб додати колориту, атмосфери, відтінку комічності або ж іронії. Якщо іншомовне вкраплення використовується для передачі колориту країни або національно-культурної приналежності мовця, у мові перекладу воно буде відображено в своїй оригінальній формі. Для повного розуміння іншомовних вкраплень в тексті перекладач використовує виноски.

Скорочення, або аббревіатури, є зменшеним відображенням вихідної лексичної одиниці і пов'язані з різними сферами спеціальної наукової, технічної, економічної, військової лексики. Останнім часом вони все частіше і частіше почали вживатися в розмовній повсякденній мові і проникати в мову телебачення, радіо та художньої літератури. У більшості випадків, ці слова не мають свого власного понятійного значення і мають додаткове прагматичне значення. Це означає, що вони також належать до певного

функціонального стилю або регістру мови. Складність передачі сенсу аббревіатур полягає в перекладі прагматичного значення, а не самого поняття, яке стоїть за тим чи іншим скороченням. Прикладом можуть послужити наступні слова (*specs (spectacles)* – окуляри). Асоціативні лакуни – це слова або словосполучення, що викликають у свідомості носіїв тієї чи іншої мови чіткі асоціації, пов'язані з особливостями національно-культурної мовної дійсності і мислення, тобто своєрідні символи.

До альтернативно-безеквівалентної лексики може належати лексика, яка в залежності від того, який спосіб передачі значення обрав перекладач, може бути референційно-безеквівалентною або прагматично- безеквівалентною. Сюди можна віднести власні назви, реалії, фразеологізми і звертання. До групи власних назв входять імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, назви компаній, географічних об'єктів, журналів, фільмів тощо. Окрім власних назв безеквівалентними можуть бути і звертання. Здебільшого всі власні назви функціонують і у ролі звертань, а отже мають еквіваленти. Однак існують винятки, які включають, наприклад, назви посад. Розмовно- неофіційні звертання часто також є безеквівалентними. Вони можуть відтворюватися за допомогою більш нейтральних звертань або взагалі опускатися.

Фразеологізми – це стійкі поєднання слів, значення яких не дорівнює значенню суми їх складових. Такі сполуки втрачають свій сенс, якщо втрачається будь-який із компонентів. Фразеологічні одиниці вихідної мови передаються своїми аналогами в мові перекладу. Однак нерідко оригінальні фразеологізми не мають точного еквівалента, а подекуди і взагалі жодного. У таких випадках, перекладач повинен вдатися до пошуку інших нефразеологічних засобів для того, щоб правильно передати значення.

Існує кілька способів перекладу фразеологічних одиниць оригіналу:

1. фразеологічний еквівалент – у цьому випадку у мові перекладу є подібний фразеологізм, що співпадає за всіма параметрами з фразеологічною

одиницею оригіналу. За використання таких відповідників зберігається весь комплекс значень одиниці, що перекладається.

2. фразеологічні аналоги, тобто застосування стійкої одиниці українською мовою, що за значенням відповідає оригіналу, але відрізняється від нього повністю або частково за образним компонентом.

3. третій тип фразеологічних відповідників створюється шляхом калькування іншомовної одиниці.

4. описовий переклад, тобто переклад шляхом передачі сенсу вихідного фразеологізму вільним словосполученням. Описовий переклад застосовується тоді, коли в цільовій мові відсутні еквіваленти або аналоги, а калькування призведе до утворення звороту, що у мові перекладу звучатиме неприродно.

В. С. Виноградов класифікує безеквівалентну лексику на наступні тематичні групи:

1. Лексика, що називає побутові реалії: а) житло, майно; б) одяг; в) їжа, напої; г) заняття; д) грошові знаки, одиниці міри; е) музичні інструменти; ж) народні танці, пісні, народні свята, ігри;

2. Лексика, що називає етнографічні і міфологічні реалії: а) етнічні та соціальні спільноти і їх представники; б) божества, казкові істоти, легендарні місця;

3. Лексика, що називають реалії світу природи: а) тварини; б) рослини; в) ландшафт, пейзаж;

4. Лексика, що називає реалії державно-адміністративного устрою і суспільного життя: а) адміністративні одиниці і державні інститути; б) громадські організації, партії, їх учасники; в) промислові та аграрні підприємства, торговельні заклади; г) основні військові та поліцейські підрозділи і чини; д) цивільні посади і професії, титули і звання;

5. Лексика, що називає ономастичні реалії: а) антропонімів; б) топоніми; в) імена літературних героїв; г) назви компаній, музеїв, театрів, ресторанів тощо.

6. Лексика, що відображає асоціативні реалії: а) рослинні символи; б) анімалістичні символи; в) колірні символи; г) фольклорні, історичні та літературно-книжкові алюзії.

Основні труднощі передачі безеквівалентної лексики при перекладі наступні:

- відсутність у мові перекладу еквівалента через відсутність у носіїв цієї мови позначення відповідного предмета;
- необхідність разом з предметним значенням слова, передати і його колорит, специфічне забарвлення, прагматичний потенціал.

Найбільш розповсюдженими засобами відтворення безеквівалентної лексики є транскодування, калькування, додавання, описовий переклад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця : Нова Книга, 2004. 577 с.
2. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
3. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ : Факт – Наш час, 2006. 344 с.
4. Baker M. In other words: A coursebook on translation. London / New York : Routledge, 2011. 352 p.
5. Bassnett S., Lefevere A. Constructing Cultures: Essays on Literary Translation. Clevedon : Multilingual Matters, 1998. 143 p.
6. Berman A. Translation and the trials of the foreign.
URL: https://nanopdf.com/download/full-text-5ad3f8624d57f_pdf
7. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung Grundbegriffe und Methoden. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2001. 160 p.
8. Chesterman A. From "Is" to "Ought": Translation Laws Norm and Strategies. Target. Volume 5. Issue 1. 1993. P. 1–20.
9. Dolet E. La manière de bien traduire d'une langue en aultre. Paris : Hachette Livre-BNF, 2018. 52 p.
10. Even-Zohar I. La posición de la literatura traducida en el polisistema literario. Teoría de los Polisistemas (Estudio introductorio, compilación de textos y bibliografía por Montserrat Iglesias Santos). Madrid : Arco, 1999. P. 223–231.
11. Even-Zohar I., Toury G. Theory of Translation and Intercultural Relations. Tel Aviv : Tel Aviv University, 1981. 244 p.
12. Hatim B., Mason I. The Translator as Communicator. London / New York : Routledge. 1997. 230 p.
13. Hermans T. The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation. London : Croom Helm. 1985. 254 p.
14. Holz-Manttari J. Translatorisches Handeln. Theorie und Methode. Helsinki : Anales Academiae Scientiarum Fennicae, 1984. 193 p.
15. House J. Translation Quality Assessment. A Model Revisited. Tübingen : Narr

- Publ., 1997. 207 p.
16. Krings H. P. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht : Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern. Tübingen : Narr, 1986. 570 s.
 17. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. London : Routledge, 1992. 176 p.
 18. Lefevere A. Why Waste our Time on Rewrites? The Trouble with Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm. *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. 1985. P. 215–243.
 19. Lux F. Text, Situation, Textsorte. Tübingen : Narr Publ., 1981. 167 p. 59. Mason B., Munday J. Translation. An advanced resource book. London / New York : Routledge, 2004. 373 p.
 20. Newmark P. A Textbook of Translation. London : Prentice Hall, 1988. 292 p.
 61. Newmark, P. Approaches to Translation. London and New York: Prentice Hall, 1988. 200 p.
 21. Nida E., Taber Ch. The Theory and Practice of Translation. Brill : The United Bible Societies, 1982. 218 p.
 22. Orero P. Topics in audiovisual translation. Amsterdam : Benjamins Translation Library, 2004. 225 p.
 23. Reiss K. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen. Wien : WUV-Universitätsverlag, 1995. 132 s.
 24. Reiß K. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer, 1991. 248 s.
 25. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. ed. by M. Baker, assisted by Kirsten Malmkjær. London : Routledge, 2001. 691 p. Scientific and technical translation: URL: https://www.academia.edu/22766506/Scientific_and_Technical_Translation
 26. The Translation Studies Reader / ed. by L. Venuti. London / New York : Routledge, 2000. 524 p.
 27. Tirkkonen-Condit S. Interpretation of Meaning in Translation. Problems in Language Use and Comprehension. Helsinki : Publications de l'Association finlandaise de linguistique appliquée (AFinLA). 1988. P. 145–155.

28. Tirkkonen-Condit S. Professional vs. Non-Professional Translation: A Think-Aloud Protocol Study. *The Translation Process*. Toronto : H.G. Publications, School of Translation, York University, 1989. P. 73–85.
29. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1995. 311 p.
30. Venuti L. *The Translator's Invisibility: a History of Translation*. London : Routledge, 1995. 336 p.
31. Wills W. *The Science of Translation. Problems and Methods*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1982. 292 p.

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Ташченко Ганна Володимирівна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ

Конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр»
факультету іноземних мов

Ум. друк. арк. 7,6. Наклад 50 пр.